

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

YILDIZ ÇİNİ/PORSELEN FABRİKASI

Hazırlayan
Sinem SERİN
2501060095

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Arzu TERZİ

İstanbul 2009

ÖZ

II. Abdülhamid dönemindeki sanayileşme hareketlerinden biri olan Yıldız Porselen Fabrikası, 1894 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Fabrikanın kurulma amacı, saray ve kasırların porselen ihtiyacını karşılamaktır. Aslında daha da önemlisi Sultan Abdülhamid'in başta Sevres olmak üzere Avrupa saraylarına bağlı porselen işletmelerinin bir benzerini Yıldız'da kurdurması ve üretilen porselen eşyaların dünyada, Osmanlı ve Sultan II. Abdülhamid kimliğiyle tanıtılmasıdır.

Fabrika idarî ve malî olarak Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlıdır. Giderlerinin tamamı Hazine-i Hassa Nezareti bünyesindeki Emlâk-ı Hümayûn İdaresi'nin gelirlerinden karşılanmıştır. Sultan Abdülhamid döneminde fabrikanın idarî ve teknik kadrosu oluşturularak teşkilatı tamamlanmış ve Avrupa'daki benzerlerine eş seviyede üretim yapılmıştır. Özellikle fabrikanın teknik kadrosunun büyük bir kısmı, porselen imalinde tecrübe ve bilgilerinden istifade edilmek üzere Fransa'dan getirtilmiştir. Fransa'dan gelen ustalar, yerli çalışanlara porselen imalini öğretmişler ve böylece fabrika bir anlamda okul vazifesi görmüştür. Yıldız Porselen Fabrikası'nda imal edilen mamullerde, yerli toprağın kullanımına mümkün olduğunca itina gösterilmiştir. Ancak fabrikanın ömrü maalesef II. Abdülhamid'in saltanatıyla sınırlı kalmış, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra istikrarlı bir çalışma devresi geçirememiştir. 1911 yılında Maarif Nezareti bünyesindeki Müze-i Hümayûn İdaresi'ne bağlanarak tekrar işletilmeye başlanmışsa da, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kapatılmış, müteakiben çok kısa bir çalışma sürecinden sonra ise tekrar kapanarak Cumhuriyet döneminde dahi uzun süre faaliyete geçirilmemiştir. 1959 yılında Sümerbank tarafından işletilmeye başlanan fabrika, halen T.B.M.M. Milli Saraylar'a bağlı olarak faaliyetini sürdürmektedir.

ABSTRACT

Yıldız Porcelain Factory was established in 1894 as one of the industrialisation attempts in the reign of Abdulhamid II. The rationale behind the establishment was to procurement of porcelain needed by palaces and summer palaces. Probably more importantly Abdulhamid had a porcelain factory established in Yıldız Palace like its counterparts in European courts especially in Sèvres aimed introducing the porcelain objects fabricated by the factory to the world under the Ottoman and Abdulhamid identity.

The factory was financially and administratively attached to the Department of Hazine-i Hassa. All its expenditure was provided from the revenue of Administration of Emlak-ı Hümayun within the former department. The managerial and mechanical staff of the establishment arranged, thus completing its organisation and manufactured at the same level similar to European counterparts. A great deal of mechanics was hired from France in order to benefit from their experience and knowledge in this field. They taught the native workers the production of porcelain thus the factory, in a sense, served as a school. Usage of domestic clay in the production was given highest priority. However, the existence of the factory unfortunately lasted within the reign of Abdulhamid II, following his overthrown it did not functioned properly. Although it was re-opened in 1911 within the body of Administration of Imperial Museum, controlled by Ministry of Education, closed down due to the World War I. A while later closed again after a short period of operation. It did not commence operation during the Republican era for considerably long course of time. The factory finally started to run by Sümerbank in 1959 and has been operating under the body of TBMM Department of National Palaces.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	ix
TABLO, ŞEKİL VE RESİM LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
Porselen İmali	1
Porselenciliğin Başlangıcı ve Gelişimi	5
Osmanlı'da Çinicilik ve Porselencilik	6

Birinci Bölüm

FABRİKANIN KURULUŞU, İDARE TARZI VE MALÎ YAPISI	11
A. FABRİKANIN KURULUŞU	11
1. Fabrikanın Kuruluş Amacı ve İdare Tarzı	11
2. Fabrikanın İnşa Süreci	13
3. Fabrikaya Uygulanan Tamirler	19
B. FABRİKANIN MALÎ YAPISI	22
1. Tahsisâtı ve Genel Hesapları	22
2. Fabrika İçin Yapılan Harcamalar	25
a. Malzeme Tedariki ve Yakacak Giderleri	25
b. Maaş Ödemeleri	31

İkinci Bölüm

FABRİKANIN YÖNETİCİ KADROSU VE ÇALIŞANLARI	34
A. YÖNETİCİ KADRO	34
1. Nazır	34
2. Dâhiliye Müdürü	35
3. Müdür Muavini	39
4. Muhasebeci	39
B. TEKNİK PERSONEL	40
1. Ustabaşılar	41
2. Ressamlar	45
3. Çamurcu	53
4. Kalıpcı	55
5. Tornacı	56
6. Fırıncı	57
7. Diğer Personel	58

Üçüncü Bölüm

FABRİKANIN MAMULLERİ VE TANITIMI	60
A. FABRİKADA PORSELEN ÜRETİMİ VE ÜRETİLEN MAMULLER	60
1. Porselen Üretimi	60
2. İmal Edilen Mamuller	62
B. FABRİKANIN YURTİÇİ VE YURTDIŞI TANITIMI	76
1. Mamullerin Hediye Edilmesi	76
2. Fabrika Mamullerinin Sergilere Gönderilmesi	81
3. Fabrikaya Yapılan Ziyaretler	86

Dördüncü Bölüm

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'DEN SONRA FABRİKANIN DURUMU	89
A. ABDÜLHAMİD'İN HAL 'İ VE FABRİKANIN KAPATILMASI	89
B. FABRİKANIN YERİ MESELESİ	90
C. FABRİKANIN YENİDEN FAALİYETE GEÇİRİLMESİ	93
1. Maarif Nezareti'ne Bağlı Olan Müze-i Hümâyûn İdaresi Tarafından Yönetimi	93
2. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne ve Hazine-i Hassa Müdürlüğü'ne Bağlanma Süreci ve Üretimin Durdurulması	96
SONUÇ	99
BİBLİYOGRAFYA	101
EKLER	119

ÖNSÖZ

Sultan Abdülhamid'in Avrupa'daki sarayların porselen fabrikalarını örnek alıp Yıldız Sarayı dış bahçesinde saray ve kasırların porselen ihtiyacını karşılamak üzere kurdurttuğu Yıldız Porselen Fabrikası, sarayın sanata ve çağını yakalamaya verdiği önemin bir kanıtıdır. Nitekim imal edilen mamuller diğer önemli fabrikalarla rekabet edecek haldedir. Ayrıca bu sayede Osmanlı Devleti'nin porselencilikteki başarısı dünyaya tanıtılmıştır. Çalışmamızda üretilen mamullerden ziyade fabrikanın kurulması, idaresi ve teşkilatı üzerinde durulmuştur. Zira fabrikanın ürettiği mamuller hakkında tezde de kullanıldığı üzere pek çok çalışma mevcuttur. Dolayısıyla bu tezin amacı daha önce hiç çalışılmamış olan fabrikanın idare ve teşkilatını ortaya çıkarmaktır.

Fabrikanın II. Abdülhamid döneminde bağlı olduğu kurum olan Hazine-i Hassa Nezareti'nin evraklarının büyük bir kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndedir; fakat genellikle dosya usûlü olan bu evrak grubunun özellikle bazı kısımları günlük periyotlar halinde dosyalanmıştır. Tahmin edileceği üzere sayıları oldukça fazladır. Bundan dolayı dosyaların tamamının taranması için çok uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Halen bahsi geçen dosyalardaki çalışmalarımız devam etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın muhtevası bulunacak yeni belgelerle daha da genişleyecektir. Hazine-i Hassa Nezareti'nin evraklarının bir diğer kısmı ise, Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Arşivi'nde yer almaktayken bizim çalışmamız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne nakl olunmuştur. Halen bu belgelerin tasnif çalışmaları sürmektedir. Bunun için Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Arşivi'nden daha önce tesbit edebildiğimiz birkaç belge dışında fazla bir bilgiye ulaşmamız mümkün olmamıştır. Ayrıca fabrika, II. Meşrutiyet'ten sonra Müze-i Hümayun İdaresi tarafından işlettilerinden bu kurumun İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi'nde bulunan evrakları taranmak istenmiş; fakat arşivin herhangi bir tasnifi veya katalogu bulunmadığından bu çalışma da yapılamamıştır.

Tez, giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından ibaret olup, girişte porselenin imalinden, tarihçesinden ve Osmanlı'daki çini ve porselencilik faaliyetlerinden bahsedilmekte ve Avrupa'daki önemli bazı porselen fabrikaları hakkında bilgi verilmektedir. İlk kez Çin'de imal edilmeye başlanan porselenin Avrupa'ya yayılma serüveni, Osmanlı'nın porselenle tanışması ve porselen imal etmeye başlaması giriş kısmında anlatılmaktadır. Birinci bölüm, Yıldız Porselen Fabrikası'nın kuruluş süreci ve idarî ve malî yapısını ele almaktadır. Fabrikanın inşa ve tamir süreçlerinde yaşanan sorunlara yer verildikten sonra, idarî olarak fabrikanın yapısı incelenmiş, en son olarak da fabrikanın masrafları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm, fabrika personeline ayrılmıştır. Fabrikada hem idarî personel hem de imalatı gerçekleştiren teknik personel yer almakta ve bu ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise fabrikada ne çeşit mamuller üretildiği ve sarayda nasıl kullanıldığı hakkında bilgiler yanında fabrikanın tanıtımı için yapılan -mamullerin hediye olarak gönderilmesi veya sergilerde teşhir edilmesi gibi- faaliyetler mevcuttur. Son bölümde ise fabrikanın faaliyetine ara verilmesi ve bunun nedenleri açıklanmakta, daha sonra fabrikanın yeniden açılması ve bundan sonra geçirdiği evrelere, ilgili vesikalardan tespit edebildiğimiz ölçülerde kısaca yer verilmektedir.

Fabrikanın adı, Osmanlı dönemi belgelerinde **Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu** bazen de **Yıldız Porselen Fabrika-i Hümâyûnu** şekillerinde geçmektedir. Dolayısıyla tezin adında her iki isme de yer verilmiştir; fakat fabrikada imal edilen mamul porselen olduğundan metinde fabrikanın ismi, **Yıldız Porselen Fabrikası** olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma sırasında çalışmanın ana malzemesini oluşturan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Fabrika çalışanlarından Fransız ustalarla yapılan kontratların bazılarının Fransızca asıllarından tercümesini yapan Sayın Teoman Tunçdoğan'a minnettarım. Her ne kadar İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi'nin kullanılamadığından bahsetmiş olsak da Müze'nin Kütüphane sorumlusu olan Sayın Havva Koç'un tarafıma göstermiş olduğu şahsî yardımseverlikten dolayı kendisine şükranlarımı sunarım. Yetişmemde çok büyük payı olan ve kendisiyle çalışmaktan büyük bir onur duyduğum Sayın Hocam Mübahat Solmaz Kütükoğlu'na bana öğrettiği her şey için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, engin sabrını ve hoşgörüsünü, ayrıca her konuda desteğini esirgemeyen Sayın Hocam Doç. Dr. Arzu Terzi'ye sonsuz teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Sinem Serin

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
a.g.y.	adı geçen yer
BEO.NGG.d	Bâbîâlî Evrakı Nezaret Gelen-Giden Defterleri
bkz.	Bakınız
DH.MKT	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.SAİD	Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DÜİT	Dosya Usûlü İradeler
HH.d	Hazine-i Hassa Defterleri
HH.EBA	Hazine-i Hassa Ebniye Ambarı
HH.EMK	Hazine-i Hassa Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi
HH.HRK	Hazine-i Hassa Hereke Fabrikası
HH.İ	Hazine-i Hassa İradeler
HH.SAİD	Hazine-i Hassa Sicill-i Ahval Defterleri
HH.THR	Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi
HH.VRK	Hazine-i Hassa Evrak Odası
İA	İslâm Ansiklopedisi
İ.HUS	Husûsî İradeler
İ.MBH	İrade-Mâbeyn-i Hümâyûn
İ.MF	İrade Maarif
İ.ML	İrade Meclis-i Vâlâ
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ.TAL	İrade Taltif
MF.MÜZ	Maarif Nezareti Müze-i Hümâyûn Evrakı
MSHHA	Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi

MV	Meclis-i Vâlâ
ŞD	Şura-yı Devlet
TOEM	Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası
t.y.	tarih yok
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Baş Kitabeti
Y.PRK.EŞA	Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı
Y.PRK.HH	Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM	Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.MYD	Yıldız Perakende Evrakı Yâveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.OMZ	Yıldız Perakende Evrakı Orman, Meadin ve Zıraat Nezareti Maruzatı
Y.PRK.SGE	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları
Y.PRK.TŞF	Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

TABLO, ŞEKİL VE RESİM LİSTESİ

Tablo I	20 Temmuz-16 Ağustos 1900 Tarihleri Arasında Yapılan Tamiratta Çalışan İşçiler	21
Tablo II	Tamirat İçin Kullanılan Malzeme	22
Tablo III	Fabrikanın 1895 Yılı Toplam Masrafı	27
Tablo IV	Porselen Fabrikası'nın ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1914 ve 1915 Yılları Hesabları	30
Tablo V	1894-1901 Yılları Arasında Personele Ödenen Toplam Maaş	32
Tablo VI	1912 Yılında Fabrikada Yarım Maaşlı Vazifeliler	33
Tablo VII	4 Eylül 1895 tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilen mamuller	64
Tablo VIII	17 Eylül 1895 tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilen mamuller	65
Tablo IX	29 Eylül 1895 tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilen mamuller	65
Tablo X	15 Haziran 1898 tarihinde Kilâr-ı Hümâyûn'a teslim edilen mamuller	66
Tablo XI	29 Kasım 1902 Tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'ndan Çıkan Porselen Fabrikası Mamulleri	68
Tablo XII	15 Mart-9 Aralık 1906 Tarihleri Arasında Hazine-i Hassa Deposu'ndan Çıkan Porselen Fabrikası Mamulleri	69
Tablo XIII	Saray'a ve Hereke Fabrikası Satış Mağazasına Gönderilen Mamuller	70
Tablo XIV	Yıldız Müzehânesi'nde Bulunan Porselen Fabrikası Mamulleri	72
Tablo XV	Porselen Fabrika-i Hümâyûnu ma'mulâtından ikinci def'a olarak Sultan Bayezid Han Cami'-i şerifi havalisindeki sergiye irsal kılınacak eşya	84
Tablo XVI	1912 Yılında Fabrikada Çalışan Personel	95
Şekil	1310-1316 (1894-1901) Yılları Arasında Fabrika Personeline Ödenen Maaşlar	32
Resim	Yıldız Porselen Fabrikası'na Ait Bazı Amblemler	16

GİRİŞ

Porselen İmali

Porselen, ilk olarak Çin’de imal edilen bir seramik türüdür. Porselen sözcüğü ise Latince istiridye manasına gelen “Porcellana”dan gelmektedir¹. Bilindiği kadarıyla bu kelimeyi ilk kez Marco Polo Çin’den getirilen bu tür mamuller için kullanmıştır. Parlak beyaz ve yarı saydam kabukla olan benzerliğinden ötürü, topraktan yapılmış olan bu ince sanat eserlerine porselen denmiştir².

Porselenle seramik, hammadde olarak aynı gibi görünse de aralarında önemli farklılıklar vardır. Porselen hamuru su geçirmez, sıkı bir yapı gösterir ve sır ile hamur ayrılmaz bir bütün halinde iken, seramiklerde sır sert bir darbe ile çatlayabilir veya kopup düşebilir. Ayrıca pişirim sıcaklıklarıyla da birbirlerinden ayırt edilebilirler. En önemli fark ise porselenin ışığı geçirgen olması, seramiğin ise mat bir yapıya sahip olmasıdır³.

Porselen teknik anlamıyla kaolin, kuartz ve feldspattan meydana gelen sıvı ve gazları geçirmeyen yarı saydam, genel olarak beyaz renkte camlaşmış seramik mamulâtın genel adıdır⁴. Porselen hamurunun şekil almasını ve hamur gibi yoğrulmasını temin eden madde kaolindir. Porselenin diğer bir hammaddesi olan kuartz, porselen hamurunun sert, ısıya dayanıklı olmasını; karışımın üçüncü maddesi olan feldspat ise zımk görevi görerek hamurun bütünleşmesini ve gerekli olan camlaşmayı ve şeffaflığı sağlar⁵. Her porselen fabrikasının kullandığı maddeler aynı

¹ Arthur Herbert Church, **English Porcelain of the Eighteenth Century**, London 1911, s. 1.

² Demet Coşansel, “19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Fransız ve Yıldız Porselenleri”, **MS Milli Saraylar**, sayı 3, İstanbul 2006, s. 133.

³ Buket Baykal, “Osmanlı Porselen Sanatı”, **İTÜ Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2000, s. 15.

⁴ Faruk Şahin, **Seramik Sözlüğü**, İstanbul 1983, s. 29.

⁵ Ateş Arcasoy, **Seramik Teknolojisi**, Ankara 1983, s. 6; Raşit Tolun, “İnce Seramik Ham Maddeleri ve Porselen İmali”, **Madencilik Dergisi**, II/7 (Mayıs 1962), 442.

olmakla beraber formülleri birbirinden farklıdır ve bu bir sır olarak muhafaza edilmektedir. Bunun yanında hamur haline gelen porselenin süzülmesi ve dinlenmesi çok önemlidir. Uzun zaman beklemiş hamurdan yapılan işler porselenlere has olan berraklığı sağlar. En güzel ses veren bir tabak, çok emek verilmiş bir hamurun ürünüdür⁶. Çin’de buna “evlâdiyet” denmektedir; çünkü babanın hazırladığı hamuru ancak evladı kullanabilmektedir. Ayrıca ateş dereceleri de boyalarda ayrı bir uzmanlık gerektirir⁷.

Porseleni bisküvi adı verilen şekillendirilmiş, kurutulmuş ve pişirilmiş fakat sırlanmamış halindeki seramik ile sırlanma işlemlerinden oluşan iki kısımda tanımlayabiliriz⁸. Ayrıca porseleni sert ve yumuşak porselen olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Sert porselen daha ziyade Avrupa ülkelerinde üretilmekte olup, yumuşak porselene nazaran daha fazla kaolin içerdiğinden daha yüksek derecelerde pişirilmektedir. Daha yüksek derecelerde pişen sert porselenin bünyesinde oluşan kristal yapı darbelere daha dayanıklı olup, üzerindeki sır ile tam bir bütünlük sağlayarak yüzeyindeki sırn gövdesi kadar sert ve çizilmez bir üstünlük kazandığı görülür⁹. Yumuşak porselen ise, sert porselene nazaran daha fazla feldspat içerdiğinden daha düşük derecelerde pişirilebilir. Daha çok Çin, Japonya ve İngiltere’de üretilmektedir¹⁰. Sert porselen bileşimi, %55 kil cevheri yani kaolin, %22,5 kuartz, %22,5 feldspat ve pişirme sıcaklığı da 1300 C° iken, yumuşak porselenin bileşimi %25-35 kil cevheri yani kaolin, %22,5 kuartz, %20-35 feldspat ve pişirme sıcaklığı da 1250-1300 C°dir¹¹. Sert ve yumuşak porselen genellikle önce alçak derecede (900-1000 C°) bisküvi halinde pişirilip daha sonra yüksek derecede sırlı pişirimi yapılır¹².

⁶ Hüseyin Kocabaş, **Porselencilik Tarihi**, Bursa 1941, s. 13.

⁷ Tahsin Öz, “Yıldız Çini Fabrikası”, **Arkitekt**, XV/161-162 (İstanbul 1945), 110.

⁸ Baykal, **a.g.t.**, s. 13.

⁹ Mustafa Kökden, “Yıldız Çini ve Porselen İşletmesi’nde Porselen Üretimi ve Reçete Geliştirme Çalışmaları”, **İTÜ Fen Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1994, s. 7.

¹⁰ Church, **a.g.e.**, s. 12.

¹¹ Kökden, **a.g.t.**, s.10.

¹² Kökden, **a.g.t.**, s. 9.

Porselen çamurunun hazırlanması, sert maddeler olan kuartz ve feldspat ön ufalanma ve kırılması yapılmış şekilleri ile sulu olarak bilyalı değirmenlerde öğütülmesiyle başlar¹³. Kaolin de suda açılmıyor ise aynı şekilde sert maddeler ile birlikte öğütülür. Öğütme süresi 10-20 saat arasında değişir. Değirmenden alınan sulu çamur, eleklerden elenir¹⁴. Yapılacak olan mamulün öncelikle resim çalışmalarıyla kâğıt üstünde bir modeli hazırlanarak yapılacak eşya biçimlendirilir¹⁵. Bu modelden alçıyla kalıp alınır¹⁶. Porselenin şekillendirilmesinde döküm yöntemi ile hemen hemen her türlü kullanma, mutfak ve süs eşyası üretilir. Ayrıca şablonlu tornalarda iç ve dış sıvama şeklinde çanak, fincan, tabak gibi yuvarlak formlar üretilir. El emeği ile yapılan işlerin tamamında torna kullanılır. Torna bir kaide ortasında devrine dönen tekerlek tezgâh üzerine yerleştirilen hamur, ustanın ayağını yavaş yavaş hareket ettirmesi ile tornanın dönmesi sonucunda istenilen şekil almaya başlar. Bu yöntem, Çin’de ve Avrupa’da kullanılmış ve en mükemmel eserler böylece yaratılmıştır. Tornalarda şekillendirilen parçalar, içinde veya üzerine şekillendirildikleri alçı kalıplar ile birlikte kurutulurlar. Bu kurutma sıcaklığı 60 C°nin üzerine çıkmaz¹⁷. Özellikle tabaklar ve fincanlar tornalanırlar. Çaydanlıklar, şekerlikler, sütlükler, çeşitli oval veya kare şekilli ürünler döküm yöntemiyle yapılır¹⁸. Büyük kâseler yuvarlak oldukları takdirde tornayla şekillendirilir. Saplar, ayaklar, kulplar, düğmeler özel olarak dökülür ve porselen ürünlere monte edilir. Süs eşyaları, vazolar ve biblolar da döküm yöntemiyle yapılmakta ve çoğu kez zorluk derecelerine göre parçalara ayrılarak daha sonra yeniden bir araya monte edilmektedirler¹⁹. Çok parçadan oluşan ürünlerde parçalar ayrı ayrı üretilip sonra birleştirilir. Kurutulmuş ve rötuşu yapılmış olan parçalar, fırınlarda bisküvi pişirimi

¹³ Porselenin imali hakkında ayrıntılı şema için bkz. Ek 5.

¹⁴ Kökden, **a.g.t.**, s. 19.

¹⁵ M. Sunullah Arısoy, “Yıldız Çini Fabrikasında”, **Sümerbank**, I/7 (Ocak 1962), 19.

¹⁶ “Porselen”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, III (1997), 1500.

¹⁷ Kökden, **a.g.t.**, s. 20.

¹⁸ Baykal, **a.g.t.**, s. 19.

¹⁹ Baykal, **a.g.t.**, s. 20.

yapılır. Parçalar kamara veya tünel fırınlarda rafsız olarak üst üste dizilerek pişirilebilirler²⁰.

Porselenin sırlanması işleminde porselen hamuruyla aynı hammaddelerden oluşan fakat içinde feldspat miktarı hayli fazla olan bir sıvıyla karşılaşırız. Porselen parçaları teker teker sütü andıran bu sıvıya batırılarak katı parçacıkların unla kaplanmış bir yüzeyi andırıcısına porselen objenin katı parçacıklarla kaplanmasını sağlar. Porselenin bisküvi veya ham şeklinde iken sırlanması ile birlikte, porselene oluşumunun en önemli aşaması olan sır pişirimi başlar²¹. Porselen, camlaşmaya yakın noktaya kadar ısıtılarak elde edilen bir seramik türü olması nedeni ile pişirim öncesi ve pişirim sırasında diğer seramiklere göre çok daha fazla özen ve dikkat gerektirir²². Sır pişirimi sırasında henüz geçirgen durumda olan bisküvi sıklaşarak su geçirmez hale kavuşur ve sırla bütünleşir. Dolayısıyla porselen ürünler bu pişirme sırasında çekerler. Onun için hazırlanan kalıplarda bunu göz önüne almak gerekir. En son olarak pişirilen ürünün bezemesi yapılır²³. Dekorlama sır altı veya sır üstü olarak yapılır²⁴. Pişirme safhasında iki ayrı yöntemle karşılaşılır. Yuvarlak fırınlarda alt katta sır pişirimi yapılır. İlk katta bisküvi pişirimi ikinci katta ise kaset kurutma işlemi gerçekleştirilir. Bu kasetler porselen ürünlerin ateşin doğrudan etkisinden korunması için konduğu ateş tuğlası kılıflarıdır. Parçalar karpit kasetler içine yerleştirildikten sonra fırına konur²⁵. Genellikle uzun, tünel şeklinde inşa edilmiş fırınlarda porselen ürünler kasetlere yerleştirilmiş bir halde art arda özel arabalarla ateş merkezine yaklaştırılır, önünden geçirilir, uzaklaştırılır ve yavaş yavaş soğutulur²⁶. Bu fırınlarda odunla ve kömürle ısıtma görülür.

²⁰ Kökden, **a.g.t.**, s. 21.

²¹ Kökden, **a.g.t.**, s. 27.

²² Kökden, **a.g.t.**, s. 28.

²³ “Porselen”, **a.g.y.**

²⁴ Baykal, **a.g.t.**, s. 18.

²⁵ “Porselen”, **a.g.y.**

²⁶ Baykal, **a.g.t.**, s. 17.

Porselenciliğin Başlangıcı ve Gelişimi

Porselenin, ilk olarak Çin’de imal edildiğini belirtmiştik. Öncü örneklerin Tang Hanedanı zamanında (M.S. 618-960)²⁷ yapılmış olması muhtemeldir. XV. yy. ortalarında Ming döneminde (M.S. 1368-1643)²⁸ ise en mükemmel halini almıştır²⁹. Porselen, en çok teknik sorunlarla yüklü ve en pahalı seramik türü olmasının yanında en dayanıklı ve uzun ömürlü olanıdır. Porselen imalinin maliyetinin yüksek olması, porselen sanatının daima saray desteğine dayalı olarak gelişen bir sanat olmasını sağlamıştır³⁰. 1100’lerde tüccarlar, Çin porselenini Avrupa’ya getirmişler ve böylece büyük hayranlık uyandıran porselenin Avrupa serüveni başlamıştır³¹. Kısa sürede Avrupa sarayları Çin porselenleriyle süslenmiş, zamanla porselene rağbet artınca Avrupa’da da porselen üretimine geçilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Avrupa’da ilk porselen 1709 yılında Saksonya Prensi Friedrich August’un desteği ile Almanya’nın Meissen Kasabası’nda Johann Friedrich Böttger isimli bir usta tarafından imal edilmiştir. 1710 yılında ise yine Böttger öncülüğünde bir grup tarafından Meissen Ksası’nda Albrechtburg’daki şatoda Avrupa’nın ilk porselen fabrikası faaliyete geçmiştir³².

1745 yılında Fransa Kralı, Çin’in dışındaki diğer ülke porselenlerinin Fransa’ya girişini yasaklamıştır. Bunda maksat, diğer Avrupa porselenlerinin taklidini önlemektir. Böylece dünyaca ünlü Sevres porselenlerinin taklitten uzak, özgün çalışmalar yaparak ön plana çıkması sağlanmak istenmiştir. Sevres’in ilk nüvesi Vincennes’te eski bir şatoda atılır. Bu işletme, önce 1741’de **Charles Adam**, daha sonra 1752’de **Manufacture Royal de Porcelain** adını almıştır. Ekonomik nedenlerden dolayı sıkıntıya giren işler, XV. Louis’nin fabrikayı satın almasıyla tekrar canlanır ve böylece devlete ait bir porselen fabrikası ortaya çıkmış olur. 1753

²⁷ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 12.

²⁸ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 12.

²⁹ Baykal, **a.g.t.**, s. 31.

³⁰ Baykal, **a.g.t.**, s. 13.

³¹ Coşansel, a.g.m., s. 133-134.

³² Baykal, **a.g.t.**, s. 31-33.

yılında fabrika Paris ile Versailles arasında fabrika için yapılan binaya taşınır. Porselenin temel hammaddesinden biri olan kaolinin Fransa'da Limoges kenti yakınlarında bulunması, Fransa'nın Avrupa'nın en iyi porselenini üretmesinde önemli bir faktör olmuştur³³.

Yukarıda bahsi geçen fabrikadan sonra hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde porselen fabrikaları kurulmaya başlanacaktır. Bunlardan en önemlileri Viyana, Berlin ve Venedik'tedir³⁴. Ayrıca İngiltere'de devlet desteği olmaksızın faaliyete geçen fabrikalar da görülmektedir. Bunlardan en önemlisi Chelsea'de kurulanıdır³⁵.

Osmanlı'da Çinicilik ve Porselencilik

Günümüzdeki yayınların birçoğunda duvar karosu olarak kullanılan seramik mamulât “**çini**”, kap kacak olarak kullanılan seramikler ise “**seramik**” olarak ifade edilmektedir³⁶. Bazı yayınlarda ise çini, hem duvar kaplamalarını hem de seramik kapları kapsayacak şekilde “**çini**” (duvar çinisi / çini kap) başlığında ele alınmaktadır.

Osmanlılar, Çin'den gelen porselen mamulleri oradan geldiğini ifade etmek üzere “**çini**”³⁷ diye adlandırmışlar ve daha Sultan Fatih Mehmed devrinde Edirne Sarayı'nda Çin porselenlerini kullanmışlardır³⁸. Bu yüzden Çin porselenlerine duyulan hayranlıkla İznik'te imal edilen kap-kacak türünden mamullere de “**çini**” denmiştir³⁹. XVI. ve XVII. yüzyıllarda en parlak devrini yaşayan İznik çiniciliği tüm dünyanın ilgisini üzerine çekmeyi başarmıştır. Ancak çininin hamuru porselenden

³³ Coşansel, a.g.m., s. 134-135.

³⁴ Avrupa'da kurulan porselen fabrikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baykal, a.g.t., s. 31-62.

³⁵ Chelsea'deki fabrika hakkında bkz. Church, a.g.e., s. 19-32.

³⁶ Sitare Turan Bakır, **İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu**, Ankara 1999, s. 10.

³⁷ Şahin, a.g.e., s. 13.

³⁸ İsmail Ünal, “Çin Porseleni Üzerindeki Türk Târsiâtı”, **Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I**, İstanbul 1963, s. 679.

³⁹ Bu konuda tafsilat için bkz. Julian Raby - Nurhan Atasoy, **İznik Seramikleri**, London 1989.

farklıdır. Porselenin özelliklerinden olan şeffaflık ve beyazlık çinilerde görülmez, sır tabakası da porselene nazaran daha kırılğan bir yapıdadır.

Çininin Türk mimarisinde kullanılması Uygurlar devrine kadar gider. Karahanlılar ve Gazneliler dönemlerinde de mimari süslemede çiniden faydalandığı görülmektedir. Ancak, çininin Türk mimarisinde bir süsleme düzeni içinde mimari ile bağlanarak kullanılışı İran’da Büyük Selçuklularla başlar ve buradan Anadolu’ya gelir⁴⁰. Asıl büyük gelişme ise Anadolu Selçuklu mimarisinde gerçekleşmiştir⁴¹.

Osmanlı döneminde ilk kez Çelebi Mehmed tarafından İran’dan davet edilen ustalar tarafından çini üretimine başlanmıştır⁴². Daha sonraki çinicilik ve seramikçilik faaliyetleri, özellikle İznik ve Kütahya merkezlidir. Bunun yanında Çanakkale’de de seramik mamullerin üretildiği görülmektedir. XVI. yy.ın ikinci yarısında teknik ve üslûp bakımından mükemmelliğe erişen⁴³ ve XVII. yy.a kadar çok kaliteli mamuller imal edilen İznik atölyelerinde⁴⁴, daha çok çiçek, ağaç gibi motifler ve doğa figürleri kullanılmıştır⁴⁵. XVII. yy.ın ikinci yarısından sonra ise, kalite, renk ve sır bozulmalarıyla İznik eski önemini yitirmiştir. İznik’te çini ve seramik üretimi durunca Frigler’den beri önemli bir üretim merkezi olan⁴⁶ Kütahya, onun yerini almıştır. Özellikle XVII. yy.da duvar çinileri ile İznik’in açığını doldurmuştur. XVIII. yy.da

⁴⁰ Doğan Kuban, **100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi**, İstanbul 1988, s. 146.

⁴¹ Şerare Yetkin, **Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul 1986², s. 211. Ayrıca Anadolu’daki çini ve seramik sanatının gelişim hakkında bkz. Ernst Diez, **Türk Sanatı Başlangıcından Günümüze Kadar**, çev. Oktay Aslanapa, İstanbul 1946; Oktay Aslanapa, **Anadoluda Türk Çini ve Keramik Sanatı**, İstanbul 1965.

⁴² Pretextat Lecomte, **Türkiyede Sanatlar ve Zeneatlar Ondokuzuncu Y.y. Sonu**, baskıya hazırlayan Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, no. 59. t.y., s. 19.

⁴³ Bakır, **a.g.e.**, s. 188.

⁴⁴ İznik çiniciliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sitare Turan Bakır, “Çini Sanatı”, **Anadolu’da Türk Sanatı ve Mimarisi**, ed. İlhan Akşit, İstanbul 2005, s. 233-255 ve ayn. yzr., “Osmanlı Sanatında Bir Zirve İznik Çini ve Seramikleri”, **Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, ed. Gönül Öney-Zehra Çobanlı, İstanbul 2007, s. 279-305.

⁴⁵ Ernst J. Grube, “New York’ta Metropolitan San’at Müzesinde ve Mr. James J. Rorimer’in Özel Koleksiyonunda Bulunan Türk Seramik İşçiliği Şaheserleri”, çev. Ahmet Uysal, **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara 1962, s. 199.

⁴⁶ “Friglerden Günümüze Bir Seramik Merkezi: Kütahya”, **Seramik**, sayı 11 (2000), s. 17.

ise Kütahya, en başarılı çağını yakalamıştır⁴⁷. Bir diğer seramik üretim merkezi olan Çanakkale’de ise, XVII. yy.ın sonlarından XX. yy. ilk çeyreğine kadar⁴⁸ farklı desenlerle bezenmiş günlük kullanım eşyalarının üretildiği görülür. Burada duvar çinisi üretilmemiştir⁴⁹.

İstanbul’daki çiniciliğe gelince; fetihten sonra İstanbul’u Türkleştirmeye çalışan Fatih, pek çok sanatçıyı da şehre getirmiştir. Kuşkusuz bunlar arasında çini ustaları da vardır. Böylece çini sanatı, Osmanlı Devleti’nin İznik, Bursa, Edirne gibi payitaht merkezlerinden sonra devletin yeni başkenti olan İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’da duvar çinisi ve günlük kullanım eşyaları üç farklı koldan üretiliyordu. Bunlardan ilki serbest piyasada üretim yapan atölyelerdi. Diğer padişahlık makamına ait yapıların çinilerini imal eden saray teşkilatına bağlı Ehl-i Hıref⁵⁰ ustaları idi. Üçüncüsü ise yine Ehl-i Hıref teşkilatına bağlı saray nakkaşlarıydı. Bunlar serbest piyasadaki çini atölyelerine ısmarladıkları kâse ve tabakları kendi hünerlerini ispat edercesine süslerler ve bu eserleri bayram günlerinde padişaha sunarlardı. İstanbul çiniciliği işte bu üç farklı üretim birimi tarafından meydana getirildi. Ehl-i Hıref çiniciliği, XVI. yy. ortalarına kadar devam etti. Bu yüzyıl ortalarında İznik’te çini sanatı tam tekâmül etmişti. Mimarî yapıların çinileri tamamen İznik’te imal olunmaya başlayınca Ehl-i Hıref ustalarının çini üretmelerine ihtiyaç kalmamıştı⁵¹.

XVIII. yy.da padişah III. Ahmed zamanında İstanbul’da, kaybolan çini sanatını tekrar canlandırmak için Edirnekapı’daki Tekfur Sarayı’nda bir çini fabrikası kurularak İznik çinisi üretilmek istenmiştir. Hatta bu fabrika için 1718 yılında İznik’ten iki çini ustası İstanbul’a getirtilmiş, ayrıca kullanılacak malzeme de

⁴⁷ V. Belgin Demirsar Arlı, “Kütahya Çini ve Seramikleri”, **Osmanlı’da Çini Seramik Öyküsü**, editör Ara Altun, İstanbul, t.y., s. 244-247.

⁴⁸ Çanakkale seramikleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Ara Altun, **Çanakkale Seramikleri**, İstanbul 1996.

⁴⁹ Gönül Öney, **Türk Devri Çanakkale Seramikleri**, Ankara 1971, s. 3.

⁵⁰ Ehl-i Hıref teşkilatı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1988³, s. 462-464; ayn. yzr., “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref (Sanatkârlar) Defteri”, **Belgeler**, XI/15 (1986), 23-76.

⁵¹ Faik Kırımlı, “İstanbul Çiniciliği”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, XI (1981), İstanbul 1982, s. 95.

İstanbul civarından temin edilmiştir⁵². Ancak kısa bir süre sonra patlak veren Patrona isyanı ile III. Ahmed'in tahttan indirilmesi ve çini fabrikasının kurulmasında emeği geçen Damat İbrahim Paşa'nın ölümü, fabrikanın uzun süre faaliyette bulunmasını engellemiş ve böylece çini üretimi tekrar durmuştur⁵³.

Porselen üretimine gelince: İstanbul'da ilk porselen üretiminin Galata, Beykoz, Eyüp ve Balat'ta dağınık küçük çini ve çömlek imalathanelerinde başladığı bilinmektedir. Bunlardan biri, arkasında “Âlimzâde Ömer Efendi” yazılı olan mamullerdir⁵⁴. Bir diğeri ise, kurulan ilk porselen fabrikası olan ve “Eser-i İstanbul” adıyla bilinen Beykoz'da İncirli Köyü'nde, Tophane Nazırı Damat Rodosîzâde Ahmet Fethi Paşa (1801-1857) tarafından 1845 yılında kurulan fabrikadır⁵⁵. Bu fabrikada Sevres ve Limoges porselenlerinin taklitleri, asıllarını aratmayacak şekilde imal edilirdi. Ayrıca fabrikanın kendisine özgü mamuller imal ettiği de görülmektedir. Örnek olarak, süslemeli ve resimli kapaklı veya kapaksız tabaklar, kâseler, vazolar, aşure testileri sayılabilir⁵⁶. Yine bu fabrikada saraylar için gerekli olan çini duvar ve yer karoları da üretilirdi. Bu mamullerin ayırt edilmesi için alt kısmında fabrikanın adı yıldızla yazılırdı. Fabrikanın ürettiği mamullerin halk arasında kullanımı pek mümkün değildi. Çünkü seçkin malzemelerden imal edilen mamullerin maliyeti yüksek kalıyordu. Bu sebeple fabrikanın ömrü fazla uzun olmadı ve 25-30 yıl sonra kapandı⁵⁷.

İstanbul'da kurulan bir diğeri önemli porselen fabrikası da asıl konumuzu teşkil eden sarayın desteğiyle ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan **Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu**'dur. Burada biraz Tanzimat'tan sonra kurulan Fabrika-i Hümayûn'ların kuruluş amaçlarından ve işlevlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Fabrika-i Hümayûn'ların en önemli ekonomik amacının bir kısmı askerî bir

⁵² Zeki Sönmez, “Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler”, **Osmanlı'da Çini Seramik Öyküsü**, editör Ara Altun, İstanbul, t.y., s. 218.

⁵³ Kırımlı, a.g.m., s. 105.

⁵⁴ Baykal, a.g.t., s. 80.

⁵⁵ Nedret Bayraktar, **İstanbul Cam ve Porselenleri**, İstanbul 1982, s. 3.

⁵⁶ Kocabaş, a.g.e., s. 64-65.

⁵⁷ Bayraktar, a.g.e., s. 4-5.

kısmı ise saraya ait ihtiyaçların yurt içi imalatla karşılanması yoluyla hem askerî giderlerden tasarruf sağlanması hem de bu harcamalarla yurtdışına gidecek paranın içeride kalmasının sağlanması olduğunu söyleyebiliriz⁵⁸. Ayrıca bu fabrikaların ülkenin sanayileşmesine yapacağı katkı da göz ardı edilmemiştir. Bunun için fabrikaların kuruluş yıllarında -tıpkı Yıldız Porselen Fabrikası'nda olduğu gibi- yurtdışından ustalar getirtilip, döneminin çağdaş teknolojisinin yerli işçilere ve ustalara öğretilmesine gayret edilmiştir. Ayrıca buradan yurtdışına oradaki sistemi öğrenmesi için öğrenciler gönderilmiştir⁵⁹. Bu şekilde kurulan fabrikalara örnek olarak Feshane, İzmit Çuka Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Bursa İpek Fabrikası, Zeytinburnu Demir Fabrikası sayılabilir⁶⁰. Dolayısıyla Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu da bu zincirin bir devamı olarak XIX. yy.ın sonlarında saray kapsamında faaliyet gösteren ve porselen imal etmek üzere kurulan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra da bahsedileceği gibi, Fabrikanın temeli Sevres Fabrikası'ndan getirtilen ustalarla atılmış, bu ustaların yetiştirdikleri yerli ustalarla birlikte de fabrikanın çalışan sayısı artmıştır. Fabrikada hem tabak, kâse, fincan gibi günlük kullanım eşyaları hem de vazo gibi süs eşyaları imal edilmiş ve imal edilen bu mamuller sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmıştır.

⁵⁸ Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", **150. Yılında Tanzimat**, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 236.

⁵⁹ Güran, a.g.m., s. 237-238.

⁶⁰ Adı geçen fabrikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, a.g.m., s. 239-249.

Birinci Bölüm

FABRİKANIN KURULUŞU, İDARE TARZI VE MALÎ YAPISI

A. FABRİKANIN KURULUŞU

1. Fabrikanın Kuruluş Amacı ve İdare Tarzı

Yıldız Porselen Fabrikası¹'nin kurulması hakkında bazı rivayetler ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki Fransız elçisi Mösyö Paul Cambon'un, II. Abdülhamid'i ziyareti esnasında masasının üzerinde bir bardak gördüğü ve çok beğendiği, II. Abdülhamid'in de bunun üzerine bardağın Sevres Fabrikası mamulü olduğunu söylediği ve elçinin de "o zaman o fabrikadan bir tane de burada kuralım" diyerek padişaha bir öneri sunduğudur. Bir diğer rivayet ise, yine aynı elçinin koruduğu bir adama iş alanı sağlamak amacıyla padişaha böyle bir teklifte bulunduğu şeklindedir². Rivayetleri bir kenara bırakacak olursak, fabrikanın asıl kurulma sebebinin o sıralar Prusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve Rusya gibi Avrupa ülkelerinin birer porselen fabrikasının bulunmasından dolayı II. Abdülhamid'in de böyle bir fabrika kurma arzusu duyması olduğunu söyleyebiliriz³. Kuşkusuz burada padişahın güzel

¹ Bu fabrikanın adı, bazen belgelerde "Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu" bazen de "Yıldız Porselen Fabrika-i Hümâyûnu" şekillerinde geçmektedir. Fabrikadaki üretim daha çok porselen mamulât üzerine olduğundan fabrikanın adının Yıldız Porselen Fabrikası olarak kullanılması daha doğru bulunmuştur. Bu isimlerin yanında bir kaynakta "Hamidiye Çini Fabrikası" olarak da geçtiği görülür (Aydın Talay, **Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid**, İstanbul 2007, s. 339); fakat bu isme başka herhangi bir yerde rastlanılmamıştır.

² Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul 1971, s. 212.

³ Sadi Bayram, "Yıldız Çini Fabrikasına Ait Birkaç Vesika", **Suut Kemal Yetkin'e Armağan**, Ankara 1984, s. 101.

sanatlara olan merakı ve Tahsin Paşa'nın da hatıratında belirttiği gibi⁴, marangozluk yanında çini ve porselen işleri ve resme karşı olan duyarlılığı⁵ da göz önüne alınırsa sadece bir elçinin teklifiyle böyle bir işlemin gerçekleşmiş olması ihtimalinin ortadan kalkmış olması doğaldır. Bu ihtimalleri düşünürken, o devirde genel bir sanayileşme politikasının oluşturulmaya çalışıldığını ve bunu sarayın desteklediğini de hatırdan çıkarmamak gerekir⁶. Ayrıca bu fabrika kurulmadan önce Abdülhamid'in bu konuda bazı fikirlerinin olduğu ve yurtdışından gelen kimselere ön araştırma yaptırdığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; Macaristan'da Pécs'te Zsolnay Çini ve Porselen Fabrikası⁷'nin sahibi olan Vilmos Zsolnay'ın oğlu Miklós Zsolnay, 1887-88 yıllarında inceleme ve yeni ticari ilişkiler kurma amacıyla bir Yakın Doğu yolculuğuna çıkmış, bu arada bir ay boyunca İstanbul'da kalmış ve buradan çeşitli duvar çinileri ve farklı mamuller toplamış, ayrıca bazı ticarî anlaşmalar kurmuştur. Bu arada hükûmet üyelerinden Maarif Nazırı Münif Paşa ile görüşmüş ve bu görüşmenin sonunda İstanbul'da bir porselen fabrikası kurulması için fizibilite çalışmaları yapmıştır. Anadolu yakasında kaolinin çok kaliteli olduğu bir ocak tespit eden Zsolnay'ın bu çalışması maalesef herhangi bir neticeye bağlanmamıştır⁸. Bununla beraber yaptığı araştırmaları padişahça, dördüncü dereceden mecidî nişanı ile taltif edilen⁹ Zsolnay, daha sonra seyahatine devam etmiş, Anadolu'nun çeşitli yerlerini, Kıbrıs'ı ve Mısır'ı ziyaret etmiştir¹⁰.

⁴ Tahsin Paşa, hatıratında II. Abdülhamid'in marangozluğa ve çini mamulâta fazla merakı olduğundan saray dahilinde bir marangozhane bir de çini fabrikası vücuda getirdiğini ve Avrupa hükümdarlarına bu fabrikalar mamulâtından hediyeler gönderdiğini kaydeder (**Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999⁵, s. 20).

⁵ Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı**'ndan naklen Cezar, **a.g.e.**, s. 212.

⁶ Önder Küçükerman, **Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası**, İstanbul 1987, s. 63.

⁷ Zsolnay Fabrikası, Pécs'in doğu sınırında Miklós Zsolnay tarafından 1833'te kurulmuştur. Daha sonra oğlu Vilmos'un 1865'te fabrikayı devr almasıyla gelişme kaydetmiştir ve 1870 yılında düzenlenen Viyana Dünya Fuarında Zsolnay seramiği, hem gümüş madalya hem de III. Derece Franz Josef nişanı almıştır. Gerelyes Ibolya-Kovács Orsolya, **Sınırları Aşan Sanat, Zsolnay Koleksiyonu'nda Türk Seramikleri ve Oryantalizm**, İstanbul 2000, s. 33.

⁸ Ibolya-Orsolya, **a.g.e.**, s. 35-36; Gerelyes Ibolya-Kovács Orsolya, **An Unknown Orientalist, The Eastern Ceramics Collection of Miklos Zsolnay**, Pecs 1999, s. 19-20.

⁹ 28 Safer 1305 / 2 Teşrîn-i sâni 1303 (15 Kasım 1887) tarihli irade: İ.DH, 1054/82763.

¹⁰ Ibolya-Orsolya, **Türk Seramikleri**, s. 37 ve **An Unknown Orientalist**, s. 21.

Kuruluş amacı öncelikle padişah ve saray için üretmek olan fabrikanın gerek idarî ve gerekse malî olarak, dönemin saray ve kasırlarının malî yönetimini gerçekleştiren Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlanması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Yıldız Porselen Fabrikası, idarî olarak Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlanmıştır. Fabrika ile ilgili her türlü yazışma ve hesap işleriye, yine bu nezarete bağlı olan Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi tarafından yürütülmekteydi. Fabrika, başta nazır olmak üzere dâhiliye müdürü, onun yardımcısı ve muhasebeciden oluşan idarî kadro ile çalışmaktaydı. Teknik kadronun başında da ustabaşı veyahut da imalat müdürü denilen görevli bulunmaktaydı ki bunlar hakkında bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir. Fabrikanın maaşları ve masrafları da Emlâk-ı Hümâyûn gelirlerinden karşılanmaktaydı.

2. Fabrikanın İnşa Süreci

Saray baş mimarı olan Raimondo D'Aronco¹¹ tarafından tasarlanıp inşa edilen Yıldız Porselen Fabrikası, mimarın üslubunun özgünlüğünü en iyi ifade eden

¹¹ Raimondo D'Aronco, kuzey-doğu İtalya'da Udine kenti yakınındaki Gemona'da doğmuş (31 Ağustos 1857), birkaç kuşak boyunca inşaatçılıkla uğraşan ailesinin geleneğine uyarak küçük yaşta çalışmaya başlamıştır. Daha sonra Avusturya'ya giderek Graz'da Baukunde (İnşaat Meslek Okulu)'ye devam etmiş; burada ünlü meslek adamlarıyla çalışmış ve sonra İtalya'ya dönüp 1880 yılında Venedik Mimarlık Akademisi'nden mezun olmuştur. 1881'de Carrara Akademisi'nde öğretim üyeliği ile meslek yaşamına başlayan R. D'Aronco ulusal ve uluslararası birçok proje yarışmasına katılmış ve yetenekleri bilinen bir mimar olarak tanınmıştır. 1887 Venedik ve 1890 Torino Sergileri'nin tasarımındaki başarıları, onun 1893 yılında İstanbul'a Osmanlı Tarım Ürünleri ve Sanayi Mamulleri Sergisi'nin projelendirilmesi için çağrılmasına yol açmıştır (Afife Batur, "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları", **TBMM Milli Saraylar Sempozyumu 15-17 Kasım 1984 Yıldız Sarayı/Şale- Bildiriler**, İstanbul 1985, s. 91). Büyük ihtimalle bu görevin kendisine verilmesinde Selim Melhame Paşa'nın İstanbul'daki finans çevreleriyle özellikle İtalyanlarla yakın ilişki içinde bulunmasının önemli bir rolü vardır; çünkü bu sergi için daha önce görev mimar Vallauri'ye verilmişken, daha sonra ondan vazgeçilmiş ve yerine D'Aronco getirilmiştir (Afife Batur, "19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallauri / R. D'Aronco", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi- Sempozyum 17-18 Aralık 1992**, yay. haz. Zeynep Rona, İstanbul 1993, s. 147). İstanbul'da büyük yıkıntılara neden olan 1894 depremi yüzünden sergiden vazgeçilmiş; fakat D'Aronco Osmanlı Sarayı'na mimar olarak alınmıştır. Deprem sonrası onarım çalışmalarında görevlendirilen R. D'Aronco, saraylardaki, bu arada Dolmabahçe ve diğer sahil saraylardaki bazı hasarları onarmış; en önemlisi Mihrimah Sultan'ın olmak üzere pek çok caminin, okulların, hastane ve çeşmenin ve Kapalıçarşı'nın onarımına katılmıştır. Sonra da Yıldız Sarayı kadrosuna girmiştir (Batur, "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler, s. 91). Ayrıca Yıldız Sarayı bünyesinde pek çok mimarî çalışmaya imzasını atmıştır. Küçük Mabeyn Köşkü'nün karşısındaki seralar, harem bahçesindeki limonluk ve sera, Şale Köşkü'ne eklenen Merasim Köşkü, tiyatro binası, İstabl-ı Âmir'e'nin ahırları ve maneji, Yavran Dairesi onun elinden çıkmıştır (François Georjeon, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006, s. 152).

yapılardan biridir. Araya beyaz taşlar ve çini süslemeler serpiştirilmiş silme kırmızı tuğlayla kaplanmış bir yapı olan¹² ve sarayın gereksinimi için kurulan bu fabrika binası, Malta Köşkü'ne yakın bir yerde Yıldız Dış Bahçesi'nin doğusunda¹³ inşa edilmiştir ve üç kısımdan meydana geldiği görülmektedir. Mimarlık Tarihçisi Afife Batur, fabrikanın konumunu ve planını iki farklı yazısında iki farklı şekilde tarif eder. Şöyle ki, ilk tarif “Önde üçgen planlı bir alanı olan kısım, ilk yapıldığı sırada muhtemelen yönetime ayrılmış idi. Bu kısımdan ayrı tutulmuş olan öteki bölüm de iki kısımlı idi. Pişirme ve imalatın yapıldığı fırın ve torna bölümü geniş tutulmuş bir hacimdi. Bu kısma eklenen ince ve uzun dikdörtgen blok, resim ve hazırlık atölyelerine ayrılmış görülmektedir. Yapıyı mimarlık tarihi bakımından ilginç kılan yanı, yönetim ve fırın-atölye bölümünün dış biçimlenişindeki heykelsi ele alıştır¹⁴.” şeklindedir. Afife Batur diğer tarifinde ise, “Fabrikanın ilk yapımına ait olan doğu kanadı, dikdörtgen bir planlı ve tek katlı kâgir bir yapıdır. Sıvalı beyaz duvarlar üzerinde tuğladan söveleri olan çok basık kemerli pencere dizileri ile sade ve işlevsel bir karakter taşır. Kuzey kanadının plan ve kitle olarak belli ve betimlenebilir bir geometrisi yoktur. Batıya doğru incelerek uzayan yamuk bir plan üzerinde avluya bakan ön cepheye yönetim odalarının ve ressam atölyelerinin bulunduğu yapı yerleştirilmiş, fırınlar ise arka cepheye alınmıştır. Yapının batı ucundaki giriş bölümü ise kareye yakın dikdörtgen planlı olup, bu bölümde basık kemerli pencere ve kapılar yer almaktadır. Fabrikanın ana giriş kapısı, daha büyük ve yüksek ve yapıdaki pencere kurgusunu yineleyen bir dekoratif ve sembolik kapının altında yer almaktadır¹⁵.” demektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yıldız Porselen Fabrikası'nın inşası hakkında bulabildiğimiz ilk belge, inşasının, 1893 yılında sürüyor olduğunu göstermektedir. Bazı kaynaklarda fabrikanın inşasının 1890 yılında olduğu ve ilk mamullerinin de 1892 yılında verilmiş olduğu yer almakta ise de bu hususta arşiv

¹² Georgeon, **a.g.e.**, s. 152.

¹³ Sevim İlgürel, “Yıldız Köşkü”, **İA**, XIII (1986), 426.

¹⁴ Afife Batur-Selçuk Batur, “İstanbul'da 19. Yüzyıl Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayûnlar”, **I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981**, İstanbul 1981, s. 336.

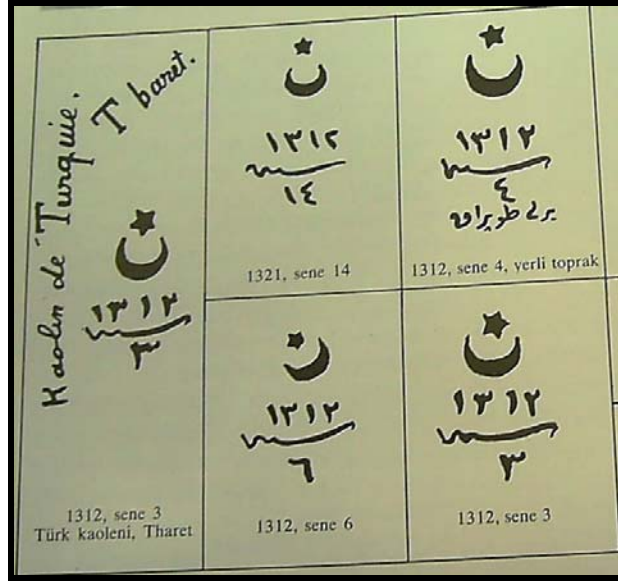
¹⁵ Afife Batur, “Yıldız Sarayı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII (1994), 524-525.

çalışmaları neticesinde herhangi bir belge ve bilgi bulunamamıştır. 1894 yılında meydana gelen İstanbul Depremi¹⁶yle fabrikanın hasar gören yerleri saray baş mimarı ve fabrikanın da inşasından sorumlu olan D'Aronco tarafından tamir edildikten sonra yine aynı yıl üretime başlanmıştır¹⁷. Gerek tespit edilen fabrikaya ait maaş defterlerinin 1894 yılının Eylül ayından itibaren başlaması, gerekse mamullerin arkasında yer alan ve fabrikanın amblemi olan ay ve yıldızla birlikte “1312 (1894)”¹⁸ ibaresinin bulunması, fabrikanın daha önce faaliyet göstermiş olduğu bilgisini doğrulamamaktadır.

¹⁶ 1894 yılının Temmuz ayında meydana gelen ve İstanbul’un geneline çok büyük hasar veren bu deprem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Ürekli, **İstanbul’da 1894 Depremi**, İstanbul 2000; **İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi**, haz. Mehmet Genç-Mehmet Mazak, İstanbul 2000; Vahdettin Engin, “II. Abdülhamit’in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000- Bildiriler**, İstanbul 2002, s. 141-149; Orhan Sakin, **Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri**, İstanbul 2002; Nejat Turhan, **İstanbul Depremi**, yay. haz. Ahmet Demirhan, İstanbul 2006. Maalesef yapılan çalışmaların hiçbirinde Yıldız Porselen Fabrikası’nın uğradığı hasardan bahis yoktur. 1881 yılında İngiliz sefiri olarak gelen babası George H. Clifton ile birlikte İstanbul’da bulunan Dorina L. Neave, yaşanan bu depremi “en cesur yüreklere bile dehşet saçan” şeklinde ifade eder (**Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul’da Gördüklerim**, çev. Neşe Akın, İstanbul 2008, s. 109).

¹⁷ Fuad Ezgü, **Yıldız Sarayı Tarihçesi**, İstanbul 1962, s. 10; Nedret Bayraktar, “Topkapı Sarayı Müzesindeki İstanbul Manzaralı Yıldız Porselenleri”, **Sanat Dünyamız**, V/15 (Ocak 1979), 29; **Milli Saraylar Yıldız Çini ve Porselen İşletmesi**, İstanbul 2007, s. 4; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 212; Küçükerman, **a.g.e.**, s. 63. Ahmed Ağın, **Yıldız Sarayı Çırağan Sarayı Tarihi ve Yapılışları**, İstanbul 1965, s. 157’de yine 1890 tarihini vererek mimarının D’Aronco olduğunu kaydeder; aynı bilgi İlgürel, “Yıldız Köşkü”, s. 426’da da geçmektedir; fakat D’Aronco’nun o tarihte İstanbul’da olmadığı bilinmektedir.

¹⁸ Mamullerin altında fabrikanın amblemi olarak bir ay ve yıldızla birlikte 1312 tarihi ve mamulun fabrikanın kaçınıcı yılında imal edildiği -tıpkı Sevres Fabrikası’nın mamullerinde her sene için bir harf verilmesi gibi (Mukaddes Pazı, “Topkapı Sarayı Müzesinde Avrupa Porselenleri Koleksiyonu”, **Kemal Çığ’a Armağan**, İstanbul 1984, s. 168)- yer almaktadır. Bahsi geçen 1312 tarihi Tahsin Öz tarafından mâlî tarih olarak ele alınmış ve ilk mamullerin 1896 yılında imal edildiği sonucu ortaya atılmıştır. Öz, **a.g.m.**, s. 109; fakat yukarıda metinde belirttiğimiz tespitlerimize göre bu tarihin hicri tarih olarak ele alınması yerinde olacaktır.

Resim

Yıldız Porselen Fabrikası'na Ait Bazı Amblemler

(Önder Küçükerman, **Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası**, İstanbul 1987, s. 138)

Yukarıda bahsi geçen arşiv belgesinden tespit edebildiğimiz kadarıyla fabrikanın inşası için 22 Mayıs 1893 - 1 Ekim 1893 tarihleri arasındaki dört buçuk aylık dönemde yapılan masraf 356.989 kuruş 50 santimdir¹⁹. Yapılan bu masraflar hakkında Ebniye-i Seniyye Ambarı²⁰ndan düzenlenen bir defter padişaha sunulmuş ve neticede bu meblağ ile ilgili işlemin yapılması için padişahın iradesi hâsıl olmuştur²¹; fakat bu deftere maalesef şu an için ulaşamadık.

Fabrikanın alet ve edevâtları ve kullanılacak malzemeler Paris'ten sipariş edilmiştir. Fabrikanın temel ihtiyaçlarından porselen pişirimi için gerekli olan iki adet fırın da bu siparişler arasındadır. 10 Ağustos 1893 tarihli bir belgeden anlaşıldığı

¹⁹ Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Paşa'nın 10 Cemâziyelevvel 1311 / 7 Teşrîn-i sâni 1309 (19 Kasım 1893) tarihli arz tezkiresi üzerine verilen 29 Cemâziyelevvel 1311 / 26 Teşrîn-i sâni 1309 (8 Aralık 1893) tarihli irade: HH.İ, 88/63.

²⁰ Ebniye Ambarı İdaresi'nin, padişahın iradesi ile yapılacak binaların inşaları ve tamire ihtiyacı olanların tamiri yanı sıra sorumluluğunda bulunan binaların belli aralıklarla kontrolü gibi vazifeleri vardı (Arzu T. Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı 16 (1998), s. 109-119).

²¹ Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Paşa'nın 10 Cemâziyelevvel 1311 / 7 Teşrîn-i sâni 1309 (19 Kasım 1893) tarihli arz tezkiresi üzerine verilen 29 Cemâziyelevvel 1311 / 26 Teşrîn-i sâni 1309 (8 Aralık 1893) tarihli irade: HH.İ, 88/63.

üzere, verilen bu siparişlerin toplam bedeli 5.679,45 Frank²² tutmaktadır ve bu meblağ Emlâk-ı Hümâyûn hâsılâtından ödenecektir²³.

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'un su ihtiyacının büyük kısmı Terkos Gölü²⁴, nden sağlanmaktaydı. Hatta bunun için 9 Haziran 1874 tarihinde Kâmil Bey ve mühendis Terneau'ya 40 yıl süreyle²⁵ bir imtiyaz verilerek Terkos Gölü'nün suyunun şehre ulaştırılması sağlanmak istenmiştir²⁶. Bu imtiyaz daha sonra Dersaadet Su Şirketi adıyla kurulmuş olan Fransız şirketine geçmiş ve imtiyaz süresi de 1882'den itibaren olmak üzere 75 yıla çıkarılmıştır²⁷. Kurulan bu şirket 1884'ten itibaren Beyoğlu, Galata ve Tophane'den Beşiktaş'a kadar olan alana Terkos'tan su akıtmaya başlamıştır²⁸. Bu arada Yıldız Sarayı'na da Terkos suyu kanalları döşenmiş ve sarayın su ihtiyacı da buradan temin edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla fabrikanın inşa sürecinde ve mamullerin imalinde gerekli olan su Terkos'tan kullanılmıştır.

Fabrikanın inşası sırasında ihtiyaç olan suyun isalesi için Dersaadet Su Şirketi tarafından ilk önce bir keşif yapılmış, bu keşif neticesinde düzenlenen defterde yapılacak masraflar belirtilmiştir. Buna göre, sarayın ana borusundan fabrikaya 850 metre uzunluğunda demir künk döşenmesi gereklidir. Bu işlem için de takribî olarak 29.265 kuruşa ihtiyaç vardır. Padişah tarafından uygun bulunan bu fiyat üzerinden iradesi çıkmıştır²⁹. Bunun üzerine inşa faaliyetine başlanmış ancak çalışma bitince bu fiyatın Saray mimarı Yanko Bey tarafından yapılan tedkik sonucunda 32.109 kuruşa

²² 1 Frank, 4,4 kuruş olarak hesaplanmaktadır.

²³ 29 Temmuz 1309 (10 Ağustos 1893) tarihiyle iradesi çıkan aynı tarihli derkenar: HH.EMK, 482/115.

²⁴ Terkos Gölü, İstanbul'un kuzeybatısında ve şehre 40 km. mesafede bulunup Karadeniz'e kıyısı vardır. Göl, Boğaz'daki büyük depremlerden sonra Istranca Dağlarının Boğaza yaklaşan son tepeleri arasında oluşarak bugünkü halini almıştır (Sadi Nazım Nirven, **İstanbul Suları**, İstanbul 1946, s. 192).

²⁵ **Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su ve Kanalizasyon Sorunu**, İstanbul 1983, s. 43.

²⁶ Haydar Kazgan-Sami Önal, **İstanbul'da Suyun Tarihi**, İstanbul 1999, s. 92.

²⁷ **Tarih Boyunca İstanbul Suları**, s. 44.

²⁸ Kazgan-Önal, **a.g.e.**, s. 84.

²⁹ 27 Safer 1311 / 28 Ağustos 1309 (9 Eylül 1893) tarihli arz tezkiresi üzerine çıkan 6 Rebi'ülevvel 1311 / 4 Eylül 1309 (17 Eylül 1893) tarihli irade: HH.İ, 86/3 belge no. 3. Aynı konuda 5 Eylül 1309 (17 Eylül 1893) tarihinde Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi'nden re'sen verilen müzekkire: HH.EMK, 486/46.

ulaştığı tespit edilmiştir. Yani en başta verilen takribi fiyatla sonuçta ortaya çıkan masraf arasında 2.844 kuruşluk bir fazlalık meydana gelmiştir. Bu tutarın tamamının Emlâk-ı Hümâyûn hâsılâtından ödenmesi hususunda Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Paşa³⁰,nın arz tezkiresi, padişah tarafından onaylanmış ve iradesi çıkmıştır³¹.

Fabrikanın inşası sırasında gerekli olan malzemeler, Ebniye Ambarı ve Tamirhâne-i Hümâyûn³² tarafından karşılanmaktaydı. Dolayısıyla ihtiyaç olan her türlü malzeme bu birimlere bildiriliyordu. Mesela, gerekli olan iki tahta demir sacın Ebniye Ambarı'ndaki hurdalardan temini hakkında demircibaşı tarafından verilen pusula üzerine işlemin yapılması için konu Hazine-i Hassa Nezareti'ne havale edilmişti³³. Bunun gibi Tamirhâne'den Hazine-i Hassa Nezareti'ne yazılan ve oradan da Ebniye Ambarı'na havale edilen 7 Aralık 1893 tarihli bir pusulada da fabrika için gerekli olan 300 kıyye somaki³⁴den bahis vardır³⁵.

İnşa faaliyetleri sırasında fabrikaya ulaşımın sağlandığı yolun da bazı ilavelere ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Öncelikle mevcut yolun genişletilmesine karar verilmiştir. Bunun için 470 metre uzunluğundaki yolun her iki tarafındaki 30'ar santimlik oluklar haricinde 2,90 metre genişliğinde olması uygun görülmüştür. Bu düzenlemede yapılacak masrafın ise 5.400 kuruş tutacağı bahçıvanbaşı tarafından

³⁰ Hazine-i Hassa Nazırı olan Ermeni paşalardan biri olan Mikail Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", **T.C. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25 Mayıs 2001, Bildiriler**, İstanbul 2001, s. 21-34.

³¹ 19 Cemâziyelevvel 1311 / 16 Teşrîn-i sâni 1309 (28 Kasım 1893) tarihli arz tezkiresi üzerine çıkan 24 Cemâziyelevvel 1311 / 21 Teşrîn-i sâni 1309 (3 Aralık 1893) tarihli irade: HH.İ, 88/45 belge no. 5.

³² "Yıldız Sarayı'nda başta padişaha ait daireler olmak üzere harem kısmında, şehzâde dâirelerinde ve sarayın muhtelif yerlerinde ve diğer saraylarla bağlı dâirelerde bulunan, dolaplardan sofa takımlarına kadar çeşitli eşyaların tamir ve imâlini Tamirhane-i Hümâyûn sağlardı" (Arzu T. Terzi, **Hazine-i Hassa Nezareti**, Ankara 2000, s. 76).

³³ 16 Teşrîn-i evvel 1309 (28 Ekim 1893) tarihli demircibaşının pusulası: HH.EBA, 36/44 belge no. 5.

³⁴ Somaki, kızıl veya yeşil renkte, damarlı ve çok sert bir tür mermerdir. Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, II, Ankara 1996⁹, 2008.

³⁵ 25 Teşrîn-i sâni 1309 (7 Aralık 1893) tarihli ve 28 Teşrîn-i sâni (10 Aralık)'de Ebniye Ambarı'na havale edilen tamirhane nazırının pusulası: HH.EBA, 37/53 belge no. 2.

hesaplanmıştır. Tespit edilen tutar kabul edilerek bahçıvanbaşının sorumluluğunda bu düzenlemenin yapılması sağlanmıştır³⁶.

3. Fabrikaya Uygulanan Tamirler

Fabrikanın faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra 1895 yılında bir yangına maruz kaldığı görülmektedir. Bu yangın neticesinde fabrikanın bazı mahalleri hasar görmüştür. Tamir işlemi için hemen bir keşif çalışması başlatılmış ve yapılan bu çalışma sonucunda onarım için 15.400 kuruşluk bir masrafa ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır³⁷. Bunun üzerine gerekli tamirlerin yapılması ve zarar gören ahşap çatıların demire dönüştürülmesine karar verilmiştir³⁸. Bu konudaki çalışmalara başlanmış, hatta hasar gören çatılardan birinin tamiri de tamamlanmıştır; fakat bütün bu onarım işlemi sırasında en gerekli olan fabrikanın büyük fırınının çatısının her nedense tamirinin ihmal edildiği ve yapılan hesaplamalara da dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Zira Fabrika Nazırı Selim Paşa'nın gönderdiği tezkirede bu hususa dikkat çekilmekte ve esas olan bu onarımın tamamlanması için 14.040 kuruşluk bir masrafın daha gerektiği belirtilmektedir³⁹. Yapılacak bu masraf uygun bulunmuş ve iradesi çıkmıştır⁴⁰. Ancak iradenin uygulanmadığı ve her nedense maliyeti düşürmek için yeni bir keşfin yapıldığı görülmektedir. Zira bir süre sonra kalan tamir işlemlerinin Demircibaşı marifetiyle Tamirhâne'de yapılması halinde 9.000 kuruş

³⁶ Selh-i Safer 1311 / 30 Ağustos 1309 (11 Eylül 1893) tarihli Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Paşa'nın arz tezkiresi üzerine çıkan 7 Rebi'ülevvel 1311 / 5 Eylül 1309 (17 Eylül) tarihli irade: HH.İ, 86/7. Aynı konuda Emlâk-ı Hümayûn İdaresi'nden çıkan 7 Eylül 1309 (19 Eylül) tarihli müzekkire: HH.EMK, 486/99.

³⁷ 20 Zilka'de 1312 / 3 Mayıs 1311 (15 Mayıs 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 22b/3. Bu konuya Afife Batur da temas etmiştir ("Yıldız Sarayı", s. 524).

³⁸ 29 Zilka'de 1311 / 12 Mayıs 1311 (24 Mayıs 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 22b/3.

³⁹ 9 Cemâziyelevvel 1313 / 16 Teşrîn-i evvel 1311 (28 Ekim 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 72/3.

⁴⁰ 15 Cemâziyelevvel 1313 / 22 Teşrîn-i evvel 1311 (3 Kasım 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 72/3.

tutacağı yeni bir arz tezkiresiyle padişaha sunulmuştur⁴¹. Bu talep yerinde bulunmuş ve uygulamaya konulmuştur⁴².

Fabrika Nazırı Selim Melhame tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen diğer bir tezkirede de yine fabrikanın bazı mahallerindeki noksanlıklardan bahs edilmekte, çatılardan ve kapıların altlarından yağmur sularının girdiği; ayrıca bazı camların da eksik olduğu ifade edilmektedir. Bunun üzerine Ebniye Ambarı tarafından bir keşif yapılmış ve tamir için gerekli masrafın 4.988 kuruş tuttuğu anlaşılmıştır⁴³. Gerekli onay padişah tarafından verilmiştir⁴⁴. Aslında çatılardaki problem daha bir yıl öncesinden cereyan etmeye başlamış olmalıdır. Zira Mayıs 1894 tarihinde Ebniye Ambarı tarafından tutulan raporda fabrikanın çatısında yağmur sularının biriktiğinden ve muhafaza duvarının yetersiz olduğundan bahs edilmektedir⁴⁵.

Görüldüğü üzere fabrika faaliyete geçmiş olsa da onarım ve eklemeleri devam etmiştir. Nitekim fabrikanın bitişiğinde bulunan Fotoğrafhane binasının yenilenmesi için 1896 yılında çalışmalara başlanmıştır. Bu inşa faaliyetleri hakkında, 3 Haziran 1896 - 8 Mart 1897 tarihleri arasında Fotoğrafhane inşası için verilen malzemeleri gösteren irsaliyeler, pusulalar ve faturalar bilgi vermektedir⁴⁶. Mesela bunlardan 3 Haziran 1896 tarihli olanı Keresteci Avram'ın 1.209 kuruş 92 santimlik olan alacağını gösteren bir irsaliyedir⁴⁷. Bu belgelerden diğer bir örnek ise, 12 Şubat 1897 tarihli olup fotoğrafhane inşası için verilen çam ağaçlarının faturasıdır⁴⁸.

⁴¹ Gurre-i Receb 1313 / 6 Kânûn-ı evvel 1311 (18 Aralık 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 88/4.

⁴² 6 Receb 1313 / 11 Kânûn-ı evvel 1311 (23 Aralık 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 88/4.

⁴³ 4 Receb 1313 / 9 Kânûn-ı evvel 1311 (21 Aralık 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 75/1.

⁴⁴ 7 Receb 1313 / 12 Kânûn-ı evvel 1311 (24 Aralık 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 90/1.

⁴⁵ 19 Mayıs 1310 (31 Mayıs 1894) tarihli muayene raporu: HH.EBA, 38/90.

⁴⁶ MSHHA, E-I, dosya no. 85.

⁴⁷ MSHHA, E-I, dosya no. 85, belge no. 4.

⁴⁸ MSHHA, E-I, dosya no. 85, belge no. 55.

Bunların dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir tamir defterinden takip edildiği kadarıyla 1900 yılında da fabrikada bazı onarımların yapıldığı görülmektedir⁴⁹; fakat nerelerde tamir yapıldığı tespit edilememiştir. Buna göre 20 Temmuz - 16 Ağustos 1900 tarihleri arasında devam eden bu tamirat faaliyeti 4.011,17 kuruşa mal olmuştur⁵⁰. Tamiratta çalışan işçilere toplam 3.403 kuruş yevmiye verilmiş⁵¹, kullanılan malzemeye ise 608,17 kuruş ödenmiştir⁵². Aşağıda bu tamirat esnasında görev yapan toplam 48 işçinin vazifeleri ve aldıkları yevmiyeler görülmektedir.

Tablo I
20 Temmuz-16 Ağustos 1900 Tarihleri Arasında Yapılan Tamiratta Çalışan İşçiler⁵³

Vazife	Vazifeli sayısı	Toplam yevmiye
rencber	19	872
sıvacı	8	341
nakkaş	12	1.595
taşçı	1	18
duvarcı	1	238
doğramacı	2	74
hammal	2	198
neccar	2	52
perdahçı	1	15
Toplam	48	3.403

⁴⁹ **HH.d**, no. 1616.

⁵⁰ Defterde bu tutar 4.022,97 olarak görülmektedir; fakat bilgisayarda yapılan toplama işleminde sonuç 4.011,17 olarak çıkmıştır. Yani defterdeki toplamla bilgisayar toplamı arasında 11,80 kuruşluk bir fark vardır.

⁵¹ Bu rakam defterde 3.410 kuruş olarak görülmektedir. **HH.d**, no. 1616, s. 1.

⁵² Bu rakam defterde 612,97 kuruş olarak görülmektedir. **HH.d**, no. 1616, s. 1.

⁵³ **HH.d**, no. 1616, s. 22b-24b.

Tablo II
Tamirat İçin Kullanılan Malzeme⁵⁴

10 Temmuz 1316 (23 Temmuz)			s. 1b	15 Temmuz 1316 (28 Temmuz)			s. 3b
cins	birim fiyat	mikdar	toplam tutar	cins	birim fiyat	mikdar/kıyye	toplam tutar
fransız kireci	15,5	5,4 kilo	83,75	amerikan nefti	6,79	25,3	171,787 ^a
mermer kireci	4,12,5	10 kile	41,25	kaynamış bezir	5,82	27,2	158,304 ^b
takoz fırçası	12,61	2 aded	25,22	çiğ bezir	4,85	14	67,9
nakliye			20	aşı	0,97	40	38,8
				nakliye			1,16
Toplam			170,22	Toplam			437,95^c

^a Bu rakam defterde 174,84 kuruştur.
^b Bu rakam defterde 160,15 kuruştur.
^c Bu rakam defterde 442,75 kuruştur.

B. FABRİKANIN MALÎ YAPISI

1. Tahsisâtı ve Genel Hesapları

Daha önce de bahsedildiği gibi, padişahlık makamına ait saray ve kasırların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş olan Yıldız Porselen Fabrikası, idarî ve malî olarak Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı idi. Dolayısıyla fabrikanın her türlü masrafı da nezarete bağlı olan Emlâk-ı Hümâyûn⁵⁵ gelirlerinden ödenmekteydi. Bunu fabrikanın ilk müdürü olan Mösyö Dat ile yapılan mukavelenin üzerine yazılan 5 Eylül 1893 tarihli bir derkenardan da görmemiz mümkün olmaktadır. Bu derkenar şu şekildedir: “Fabrikanın maaş ve masârifâtı emlâk hâsılâtından tesviye olunmakda olup muhasebece kaydolunmuş olduğundan âidiyeti cihetle emlâk-ı hümâyûn idaresine tevdi‘ kılındı. Muhasebe kalemi 24 Ağustos 1309⁵⁶.” Buradan da

⁵⁴ HH.d, no. 1616.

⁵⁵ II. Abdülhamid döneminde bizzat padişah tarafından edinilmiş olan emlâk için kullanılan Emlâk-ı Hümâyûn kavramı, oldukça geniş içeriklidir. Zira bu kavramın içinde bağ, bahçe, çiftlik gibi arazilerin yanı sıra dükkân, ev, kahve gibi kira getiren mülkler, fabrikalardan sağlanan gelirler ve memleket genelindeki madenleri çıkartma ve işletme imtiyazları başta olmak üzere deniz, göl ve akarsularda vapur işletme, liman, ambar ve mağaza kurma ve işletme imtiyazları gibi gelirler yer alır (Arzu Terzi, **Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi**, İstanbul 2009, s. 30).

⁵⁶ HH.THR, 118/42 belge no. 2.

anlaşıldığı üzere fabrika hakkındaki her türlü işlem Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi⁵⁷ tarafından yürütülmekteydi. Dolayısıyla fabrikanın Emlâk-ı Hümâyûn gelirlerinden karşılanan belirli bir tahsisatı vardır.

Yıldız Porselen Fabrikası'nın kurulup faaliyete geçmesinden sonra malî esasları da kayıt altına alınmıştı. Buna göre, Fabrika Nazırı olan Selim Melhame Paşa'ya fabrikaya hammadde ve gerekli malzemenin temini için her ay, 40 Osmanlı Altını (1.486,5 kuruş⁵⁸) verilmesi ve hesapının her sene sonunda nazırdan bilanço halinde istenmesi karara bağlanmıştı⁵⁹. Aynı miktardaki tahsisat ödemelerinin daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Mesela, Mayıs-Eylül 1897 tarihleri arasını kapsayan dönemdeki aylık 1.486,5 kuruştan toplam 7.288,5 kuruşluk meblağın⁶⁰, toptan olarak fabrika nazırı Selim Melhame Paşa'ya ödenmesi hususunda 30 Eylül 1897'de irade çıkmıştır. Yıldız Porselen Fabrikası'nın aylık tahsisatı Selim Melhame Paşa'ya teslim edilir, Selim Melhame de karşılığında teslim aldığına dair bir senet düzenlerdi⁶¹. Selim Paşa'dan her sene fabrika için verilen bu tahsisatın nerelere sarf edildiğine dair hesapının isteneceği daha önce ifade edilmişti. Ancak bu hususta fabrika yönetiminin gevşek davrandığı anlaşılmaktadır. Zira 20 Ekim 1897 tarihli Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi Müdürü tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen belgede, malî 1312 senesi hesapının defalarca fabrikanın

⁵⁷ Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi, emlåke ait muhaberatın yürütüldüğü, kayıt işlemlerinin yapıldığı bürodur. Bu idare Hazine-i Hassa Tahrirat İdaresi ile de sürekli bağlantı halindedir. İdarenin başında nizamlara uygun bir şekilde çalışmasından sorumlu olan bir müdür bulunurdu. Müdürün emri altında bir mümeyyiz ve 9-11 halife görev yapmaktaydı (Terzi, **Hazine-i Hassa**, s. 105).

⁵⁸ Bir Osmanlı Altını 100 kuruş olarak hesap edilmektedir, dolayısıyla fabrikanın aylık tahsisatının 4.000 kuruş olması gerekir; fakat belgede geçen miktar yukarıda gösterildiği gibi 1.486,5 kuruştur. 24 Eylül 1313 (6 Ekim 1897) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu kararı: HH.THR, 807/85 belge no. 1.

⁵⁹ 27 Zilka'de 1312 / 10 Mayıs 1311 (22 Mayıs 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 21.

⁶⁰ Fabrikanın aylık tahsisatı 1.486,5 kuruştur. Dolayısıyla beş aylık verilen paranın 7.432,5 kuruş tutması gerekmektedir; fakat miktar hesaplanırken Mayıs ayının 4. gününden itibaren başlanmış, yani Mayıs ayı 28 gün olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla Mayıs ayı için 1.342,5 kuruşluk bir rakam ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca yapılan toplama işlemi olan 7.288,5 kuruş doğru olarak görülmektedir.

⁶¹ 24 Eylül 1313 (6 Ekim 1897) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu kararı üzerinde 7 Teşrîn-i evvel 1313 (19 Ekim) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn İdare müdürünün yapılacak ödemenin ayrıntılarını gösteren derkenarı ve 15 Teşrîn-i evvel 1313 (27 Ekim)'te iradesinin çıktığını gösteren not: HH.THR, 807/85 belge no. 1 ve 2.

muhasabe memuru olan Yusuf Bey'den istenmesine rağmen henüz kaleme ulaşmadığından dolayı fabrikanın nazırı olan Selim Melhame Paşa'ya durumun bir tezkireyle bildirilmesi talep edilmektedir⁶². Bu hususta bir diğer belge 25 Temmuz 1898 tarihindedir ve bu sefer malî 1312 ve 1313 yılları hesaplarının ikisinin de teslim edilmediği ifade edilmektedir⁶³.

Yıldız Porselen Fabrikası'nda imal edilen veya siparişe göre hazırlanan mamuller kullanılmak, saklanmak veya yerlerine gönderilmek üzere Hazine-i Hassa'ya teslim edilirdi. Fabrikada düzenlenen muhasabe bilançolarında üretilen mamullerin maliyet fiyatları da muhakkak yazılırdı. Bu sayede mamulâtın ne kadarının padişaha takdim edildiği, ne kadarının ise Hazine-i Hassa Depo İdaresi⁶⁴, ne teslim edildiği muhakkak bu bilançolarda yer alırdı. Üretimin bir kısmı ise zaman zaman Hereke Fabrikası satış mağazasına gönderilirdi ve burada yapılan satışların tutarları Emlâk-ı Hümâyûn'un gelirleri arasında yer alırdı. Mesela, 1895 yılında

• Padişaha takdim edilenler	176.560 kuruş,
• Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilenler	5.318,30 kuruş,
• Hereke Fabrikası satış mağazasına gönderilenler	14.757,30 kuruş,
• Toplam olarak	196.636,50 kuruş

⁶² 8 Teşrîn-i evvel 1313 (20 Ekim 1897) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn İdare müdürü tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen ve 18 Teşrîn-i evvel 1313 (30 Ekim)'te iradesi çıkan belge: HH.THR, 807/86 belge no. 1.

⁶³ 13 Temmuz 1314 (25 Temmuz 1898) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn İdare müdürü tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen ve 21 Temmuz (2 Ağustos)'da iradesi çıkan belge: HH.THR, 807/99 belge no. 1.

⁶⁴ Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü, muhtemelen 1305 yılında teşkil edilmiş bir birimdir. Hazine-i Hassa Nezareti ve nezarete bağlı birimlerin her türlü levazımat ihtiyacının karşılanması bu idarenin vazifesidir. Hazine-i Hassa'ya bağlı bütün dairelerde kullanılacak defter, kağıt, mürekkep, pusula vs. gibi kırtasiye malzemeleri ve tabak, cezve, fincan, bardak gibi malzemeleri depo idaresi temin ederdi. Depo idaresinin başında bir müdür ve onun emrinde bir baş katib, katibler ve iki depo memuru görev yapardı. Terzi, **Hazine-i Hassa**, s. 62.

tutmaktadır⁶⁵. Bu rakamlar fabrikada yapılan üretimin maliyetini gösterir. Ancak maliyetin yüksek olması Hereke Mağazası'nda yapılan satışlardan tatminkâr bir gelir elde edilmesine engel teşkil etmiştir. Nitekim elde edilen gelirlere aralıklarla Emlâk-ı Hümayûn gelirlerini gösteren yıllık bütçelerde rastlamaktayız. Tüm bu işlemi bir örnekle de açıklamak mümkündür. Mesela, malî 1318 yılına ait olan Emlâk-ı Hümayûn gelir ve giderlerini gösteren bütçede fabrikanın Mart ayında elde ettiği gelir, 377,75 kuruş olarak görülmektedir⁶⁶. Ancak müteakip bütçelerde bu gelire rastlamamaktayız. Hereke Fabrikası Mağazası'na gönderilen ve yukarıda maliyeti belirtilen mamul satıldığı takdirde Emlâk-ı Hümayûn gelir kalemine kaydedilirdi. Dolayısıyla sürekli olarak Emlâk-ı Hümayûn gelir kalemlerinden bu hâsılâtı takip edemiyoruz. Fabrika mamullerinin Hereke Fabrikası Mağazası'ndan başka sergilerde de satışı yapılmaktaydı; fakat daha önce bahsedildiği gibi buradan da yüksek miktarda bir gelir elde edilmediği görülmektedir.

Kısaca fabrika, gelir elde etmekten ziyade saray ve kasırların tefrişinde kullanılmak ve padişah tarafından yurtdışı ve yurtiçinde hediye olarak sunulmak üzere imalat yapmıştır. Bundan dolayı aynı batı saraylarındaki porselen fabrikalarının imal ettiği mamullere eş değerde porselen imali hedefine ulaşarak özellikle kullanımı ve sergilenmesiyle fabrika mamullerinin tanıtımı yapılmıştır.

2. Fabrika İçin Yapılan Harcamalar

Fabrika için yapılan harcamaları iki başlık altında toplamamız mümkündür. Bunların ilki fabrikada imalatın yapılabilmesi için gereken hammadde ve araç-gerecin alımı için yapılan harcamalardır. İkincisi ise fabrika çalışanlarının maaş ödemeleridir.

a. Malzeme Tedariki ve Yakacak Giderleri

Fabrikada imal edilecek mamuller için kaolin, toprak ve kum gibi hammaddeler ve kullanılan çeşitli boyalar, resim bıçağı, fırça gibi alet edevat temini

⁶⁵ Y.PRK.OMZ, 1/98 belge no. 5.

⁶⁶ Y.MTV, 229/81 belge no. 3.

yanında fırınların yakılması için kullanılan odun ve kömür, fabrika masraflarının büyük bir kısmını teşkil etmektedir.

Fabrikanın faaliyette olduğu zamana ait olan masrafları maalesef şu an için periyodik olarak takip edemiyoruz⁶⁷. Ancak aşağıda ulaşabildiğimiz münferit belgelerle fabrika masrafları ve ödenme şekilleri hakkında bir örnekleme yapacağız.

1895 yılında fabrikanın masrafları şöyledir: 256.502,25 kuruş personel maaşı için⁶⁸, 53.035,50 kuruş malzeme temini için⁶⁹ ve 12.837,25 kuruş bir sene boyunca kullanılan odun ve kömür için harcanmış yani toplam 322.375 kuruş⁷⁰ masraf edilmiştir. Bunun dışında 1311 senesinde imal olup da 1312 senesine devredilen mamullerin bedeli olarak 125.738,50 kuruş da fabrikanın mevcudatı olarak kaydedilmiştir⁷¹. Masrafların aylara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁶⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu hususta yapmış olduğumuz çalışmamız halen devam etmektedir. Dosya usûlü olan, gün gün dosyalanan ve sadece birkaç günün bir dosyada toplandığı bir tasnifte belgelere ulaşım oldukça güç olmaktadır. Dolayısıyla daha sonra tespit edilebilecek belgelerle fabrikanın masrafları daha da açıklık kazanabilecektir; fakat şu an için sadece ulaşabildiğimiz belgelerle iktifa etmek mecburiyetindeyiz.

⁶⁸ Bu rakam, 1895 yılı maaş defteri olan **HH.d**, no. 10131'de 261.453 kuruştur. Ayrıca bilgisayarda yapılan toplama işleminde 256.497,9 kuruş olarak çıkmaktadır.

⁶⁹ Bu rakam, bilgisayarda yapılan toplamada işleminde 65.870,5 kuruş olarak bulunmuştur.

⁷⁰ Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere bu rakam, 322.368,4 kuruş olarak hesaplanmıştır.

⁷¹ Y.PRK.OMZ, 1/98 belge no. 3.

Tablo III

Fabrikanın 1895 Yılı Toplam Masrafı

aylar	fabrikanın malzemesine	maaş toplamı	yekûn
Mart	5.892,00	15.763,00	21.655,00
Nisan	3.427,00	15.993,20	19.420,20
Mayıs	6.918,20	16.941,00	23.859,20
Haziran	4.931,20	18.897,60	23.828,80
Temmuz	2.567,00	24.420,40	26.987,40
Ağustos	6.883,30	21.763,50	28.646,80
Eylül	3.532,10	24.584,00	28.116,10
Teşrîn-i evvel	8.214,20	24.145,40	32.359,60
Teşrîn-i sâni	1.605,00	22.864,20	24.469,20
Kânûn-ı evvel	3.642,00	24.737,20	28.379,20
Kânûn-ı sâni	2.596,20	23.194,20	25.790,40
Şubat	2.825,20	23.194,20	26.019,40
Bir sene boyunca ihrak olunan hatab	12.837,10		12.837,10
Toplam	65.870,50	256.497,90	322.368,40

Fabrikanın 1895 yılındaki malzeme masrafını gösteren bir diğer belgede de Avrupa'dan sipariş edilen eşyalara, bunların İstanbul'a gelmesi için yapılan masraflara (navlun, nakliye gibi) ve İstanbul'dan temin edilen malzemelere olmak üzere toplam 47.143,20 kuruşluk masrafın yapıldığı görülmektedir⁷². Avrupa'dan sipariş olunan eşyaların arasında çeşitli boyalar, toz, şerit ve sıvı altın, resim bıçağı, fırça, mofil yani fırın edevatı, modelci edevatı, seramik kâğıdı, kaolin, toprak ve kum sayılabilir⁷³. Avrupa'dan gelen bu eşyalar gümrük vergisi dışında tutulmuştur. Mesela, 26 Haziran 1895 tarihinde Sadaret'ten Rusûmat'a gönderilen tezkirede fabrika için Avrupa'dan gelmiş olan bir sandık boyadan resim alınmaması hakkında emir yer almaktadır⁷⁴. İstanbul'dan temin edilen malzemeler arasında, yaldız, halis

⁷² 29 Temmuz 1312 (10 Ağustos 1896) tarihinde Fabrikanın Muhasebe memuru Yusuf Bey tarafından düzenlenen ve aynı tarihte Fabrika müdürü Nazım Paşa tarafından Hazine-i Hassa'ya takdim edilen icmal defteri: HH.THR, 807/78 belge no. 1.

⁷³ HH.THR, 807/78 belge no. 2.

⁷⁴ 3 Muharrem 1313 / 14 Haziran 1311 (26 Haziran 1895) tarihli kayıt: **BEO.NGG.d**, no. 276; 12 Safer 1313 / 24 Temmuz 1311 (4 Ağustos 1895) tarihli Rusûmat'tan gelen cevap: **BEO.NGG.d**, no. 274.

24 karat altın, boyalar için kavanoz, salaşpur⁷⁵ ve Amerikan beziri, kurşun kalem, çamur toprağı, fırınlamada kullanılan kasetler için toprak, zeytinyağı, “tezyinat-ı arabiyyeyi havi kitab”, “umum devletlerin bayraklarının resmini havi kitab”, “gayet müzeyyen ve müzehheb kebir vazo kürsüsü”, “gayet müzeyyen ve müzehheb vazo kürsüsü”, “kebir tabak için müzeyyen ve müzehheb çember ma’halka” sayılabilir⁷⁶.

Malî 1318 yılında fabrikanın maaş ve masrafları için ödenen meblağ toplam 463.064,50 kuruştur⁷⁷. Malî 1319 yılında ise, personel maaşlarına 391.871,70 kuruş ödenmiş⁷⁸, fabrikanın toplam masrafı ise 491.093 kuruşa ulaşmıştır⁷⁹. Maaşlar dışındaki masrafların arasında Hatab Ambarı’ndan verilen odun ve kömür masrafı (22.496 kuruş), ayrıca Matbah-ı Âmire’den personele verilen yemek ücreti (34.225 kuruş) ve fabrikada kullanılan Terkos suyu bedeli (1.700 kuruş) sayılabilir.

Muhtelif zamanlarda Hazine-i Hassa Nezareti’ne bağlı birimlerden fabrika için gönderilen bazı eşyalara da rastlanmaktadır. Mesela, 25 Kasım 1894 tarihinde Ebniye Ambarı’ndan fabrikaya malzeme gönderilmiştir. Bunların nakliye ile birlikte toplam bedeli 37,02 kuruş tutmaktadır⁸⁰. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde fabrikaya mal satanların alacaklarına dair isteklerine de rastlamaktayız. Mesela, 3 Ekim 1903 tarihli bir belgede fabrikaya fırın kasetleri için 1.297 kıyye⁸¹ toprak vermiş olan Toprakçı İskender, alacağı olan 227 kuruşu talep etmektedir⁸².

Yıldız Porselen Fabrikası, II. Meşrutiyet’ten sonraki ikinci çalışma döneminde Maarif Nezareti’ne bağlı olan Müze-i Hümayûn İdaresi tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla fabrikanın masrafları da bu kurum tarafından

⁷⁵ Seyrek dokumuş astarlık ince bez. TS, s. 1894.

⁷⁶ HH.THR, 807/78 belge no. 3.

⁷⁷ Y.MTV, 246/85 belge no. 2.

⁷⁸ 11 Ağustos 1321 (24 Ağustos 1905)’de adı geçen meblağın deftere kaydolunduğuna dair Emlâk-ı Hümayûn İdare Müdürü Agob’un notu bulunan defter: Y.PRK.HH, 36/54 belge no. 1.

⁷⁹ 11 Ağustos 1321 (24 Ağustos 1905)’de adı geçen meblağın deftere kayd olunduğuna dair Emlâk-ı Hümayûn İdare Müdürü Agob’un notu bulunan defter: Y.PRK.HH, 36/54 belge no. 2.

⁸⁰ 13 Teşrîn-i sâni 1310 (25 Kasım 1894) tarihli irsaliye: HH.EBA, 39/161.

⁸¹ Bir kıyye 1.280 gr. gelmektedir.

⁸² 20 Eylül 1319 (3 Ekim 1903) tarihli ve Toprakçı İskender imzalı pusula: HH.HRK, 50/145.

karşılanmaktaydı. Bundan dolayı Maarif Nezareti bütçesinde Porselen Fabrikası masraflarının ilavesiyle belli bir artış olması gerekmektedir ve bu durum 9 Mart 1911 tarihli Meclis-i Vükelâ'da görüşülüp onaylanmıştı⁸³. Buna göre fabrikanın hem Müze-i Hümâyûn İdaresi'ne bağlanması hem de Maarif Nezareti'nin 1327 (1911-12) yılı bütçesine fabrika masrafı için ilave yapılması kararlaştırılmıştı. Bu arada fabrikayı saray bahçesinden ve yakınındaki Malta Köşkü'nden ayıracak olan duvarın inşası da tamamlanmış ve bu da 1327 bütçesine ilave olunmuştu.

1916 yılında da Fabrika masrafları için Maarif bütçesine 30.000 kuruş ilave edilmesi talebiyle 31 Aralık 1916 tarihli Maliye Nezareti'nden gönderilen tezkire Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş ve karar verme yetkisinin Meclis-i Meb'usan'da olması dolayısıyla konu buraya havale edilmiştir⁸⁴. Bu konu Meclis-i Âyan'da tartışılmış, 10 Şubat 1917'de kabul edilmiş ve gereken 30.000 kuruş ilavenin yapılması hakkında bir kanun layihası düzenlenip padişahın iradesine sunulmuştur. Padişah da bunu 19 Şubat 1917 tarihinde onaylanmıştır⁸⁵. Bunun üzerine bir kararname düzenlenmiş ve bu kararname de Sadaret'e 17 Şubat 1917 tarihiyle bildirilmiştir⁸⁶.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz 1914 yılını ve 1915 yılının Mart ve Nisan aylarını kapsayan ve Müze-i Hümâyûn İdaresi'nin masraflarını gösteren bir defterde Yıldız Porselen Fabrikası'nın, Sanayi-i Nefise Mektebi ile birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla sadece fabrikaya ait olan giderlerin ne kadar olduğunu tespit edemiyoruz; ama yine de Sanayi-i Nefise Mektebi ile birlikte toplam masrafın 452.145,83 kuruş olduğunu görebiliyoruz⁸⁷. En azından fabrikanın masrafları hakkında bir fikir vermesi açısından aşağıda ilgili tabloya yer veriyoruz.

⁸³ 24 Şubat 1326 / 7 Rebi'ülevvel 1329 (9 Mart 1911) tarihli Meclis-i Vükelâ müzâkeresine mahsus zabıt: MV, 150/10.

⁸⁴ 26 Kânûn-ı evvel 1332 (8 Ocak 1917) tarihli Meclis-i Vükelâ müzâkere zabtı: MV, 205/50.

⁸⁵ DUİT, 80/72 belge no. 1.

⁸⁶ DUİT, 80/72 belge no. 2.

⁸⁷ MF.MÜZ, 3/54.

Tablo IV

**Porselen Fabrikası'nın ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1914 ve 1915 Yılları
Hesapları⁸⁸**

Aylar	Hulasa	Meblağ
Mart 1330	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	25.600,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	389,00
Nisan	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	836,30
Mayıs	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	24.420,20
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	699,30
Haziran	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	26.100,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	7.349,10
Temmuz	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	26.813,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	2.647,18
Ağustos	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	117.741,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	3.014,20
Eylül	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	11.672,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	6.275,05
Teşrîn-i evvel	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	36.879,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	4.724,25
Teşrîn-i sâni	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	13.550,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	3.005,00
Kânûn-ı evvel	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	12.133,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	3.553,25
Kânûn-ı sâni	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	29.529,30
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	13.083,28
Şubat	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	24.774,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	20.670,02
	Fabrika masarifat-ı tesisiyesi	997,10
Mart 1331	Fabrika masarifat-ı daimesi	218,20
Nisan	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası maaşatı	29.214,00
	Sanayi-i Nefise Mektebi ve Çini Fabrikası masarifatı	6.259,10
	Toplam	452.145,83

Sultan Vahdeddin'in tahta geçmesinden yaklaşık iki yıl kadar sonra 8 Ocak 1920 tarihinde çıkarılan bir karnâmeye göre, Hazine-i Hassa'dan Maliye Hazinesi'ne devr edilmiş olan emlak, arazi, çiftlikler, müesseseler ve imtiyazlar, Hazine-i Hassa tarafından geri alınmaktadır⁸⁹. Dolayısıyla fabrikanın 1920 tarihinde yapılan masrafı ve gelirleri de yeniden Hazine-i Hassa defterleri arasında yer almaktadır⁹⁰. Fabrikanın 76.695 kuruşluk sadece fabrika ihtiyaçlarına ayrılmış olan bir bütçesinin olduğu görülmektedir⁹¹. Bu bütçenin içinde Çatalca'dan gelecek olan kum için ödenen 6.000 kuruş, fabrika için Mösyö Mina vasıtasıyla satın alınan maddelere ödenen 30.000 kuruş ve yine fabrika için satın alınan malzemeler için ödenen 40.695 kuruş yer almaktadır.

b. Maaş Ödemeleri

Fabrikanın masraflarının bir kısmını da çalışanlarının maaş ödemeleri oluşturmaktadır. Maaş için yapılacak ödemeler, bir defterde liste halinde tutulur ve maaşı alan personel, maaşı aldığına dair deftere mührünü basarak parayı alırdı. Ayrıca bu listelerin bir hususiyeti vardı ki, bu da yerli çalışanlar ile Fransa'dan gelen ustaların birbirinden ayrı listeler halinde kaydedilmesi idi. Daha sonra ise fabrikanın müdürü olan Nazım Paşa tarafından mühürlerin sahih olduğuna dair bir şerh koyulurdu. Bu şekildeki üç deftere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlamaktayız⁹². Bu defterler, 1894-1901 yılları arasındaki maaşları ihtiva etmektedir; fakat fabrika 1894 yılının Eylül ayında faaliyete başladığından malî 1310 yılını maaşlardaki artış veya azalış konusundaki incelemede dışarıda bırakmamız gerekmektedir. Dolayısıyla 1895-1901 yılları arasındaki maaş toplamının artışı %26 olarak görülmektedir. Kuşkusuz bu artışta fabrika çalışanlarının sayısının zamanla artması önemli bir etkidir. Bunun yanında çalışan personelin maaşlarına zaman zaman yapılan zamlar da bu artışta etkilidir. Aşağıdaki tabloda ve grafikte de görüleceği üzere 1895 yılında 261.453 olan maaş toplamı 1896'ya gelince artarken, 1896'dan 1898'e azalma

⁸⁹ Terzi, **Hazine-i Hassa**, s. 160-161.

⁹⁰ **HH.d**, no. 8929.

⁹¹ **HH.d**, no. 8929, s. 23.

⁹² Bu defterler, **Hazine-i Hassa Defterler** Tasnifi içinde 7447, 7524 ve 10131 no. ile kayıtlıdır.

kaydeder. Daha sonra 1900 yılında tekrara yükselişe geçmiş ve 1901 yılında 327.762 kuruşa ulaşmıştır. Bu durumun aşağıdaki tablodan ve grafikten de takip edilmesi mümkündür.

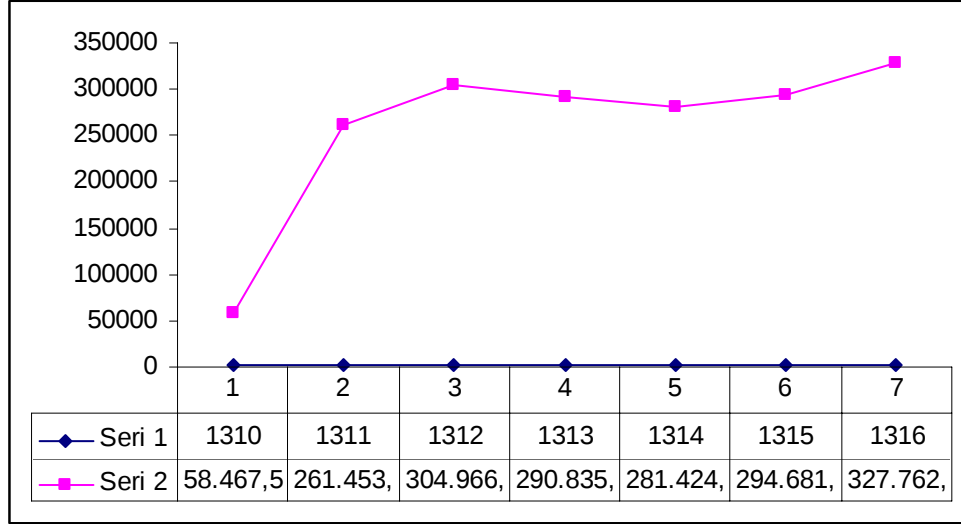
Tablo V

1894-1901 Yılları Arasında Personele Ödenen Toplam Maaş

yıl	Toplam maaş
1310*	58.467,50
1311	261.453,00
1312	304.966,75
1313	290.835,00
1314	281.424,50
1315	294.681,00
1316	327.762,00
* Eylül-Şubat ayları arası	

Şekil

1310-1316 (1894-1901) Yılları Arasında Fabrika Personeline Ödenen Maaşlar

Fabrikada çalışan personelin maaşlarının yer aldığı tespit edilen bir diğer kaynağa göre ise, Malî 1319 yılında, çalışanlara toplam 391.871,70 kuruş maaş ödenmiştir⁹³.

⁹³

11 Ağustos 1321 (24 Ağustos 1905)'de adı geçen meblağın deftere kaydolunduğuna dair Emlâk-ı Hümâyûn İdare Müdürü Agob'un notu bulunan defter: Y.PRK.HH, 36/54 belge no. 1.

II. Meşrutiyet'ten sonra Fabrika hesapları, Maarif Nezareti bütçesine ilave olunca çalışanların maaşları da buraya nakl olunmuştu. Fakat fabrika bir türlü tam olarak faaliyete başlayamamış ve çalışanlar maaş alamadıkları için “sefil bir halde” kalmışlardı. Bu durum ressam Enver Bey ve tornacı Mehmed Ali Efendi tarafından bir arzuhal ile bildirilmişti⁹⁴. 9 Mayıs 1912 tarihli Maarif Nazırı'nın tezkiresinde de maaşları dâhil olduğu 1327 yılı bütçesinden Temmuz ayının başından itibaren fabrika tam randımanlı bir şekilde faaliyete başlayana kadar çalışanlara yarı maaş verilmesi talep edilmekteydi⁹⁵. Aşağıdaki tabloda yarım maaş alan vazifeliler görülmektedir.

Tablo VI
1912 Yılında Fabrikada Yarım Maaşlı Vazifeliler⁹⁶

Vazifeli	Maaşı
Fırıncı Osman Efendi	700
Tornacı Mehmed Rıza Ağa	600
Fırıncı Hüseyin Efendi	500
Kalıpçı Süleyman Ağa	500
Fırıncı Abbas Efendi	350
Çamurcu Hasan Ağa	300
Dökmeci Mustafa Ağa	300
Dökmeci Hasan Ağa	300
Kalıpçı Haydar Ağa	300
Kasetçi Hasan Ağa	300
Tornacı İbrahim Ağa	300
Toplam	4.450

Personelin maaş ödemelerine yapılan masraflar hakkında bilgiler maalesef bu tarihe kadardır. Zira yaptığımız bütün çalışmalara rağmen bu tarihten sonraki personel maaşlarının durumu hakkında yeterli belgeye ulaşamamış bulunmaktayız.

⁹⁴ 3 Nisan 1328 (16 Nisan 1912) tarihli arzuhal hulasası: **BEO.NGG.d**, no. 398.

⁹⁵ 26 Nisan 1328 (9 Mayıs 1912) tarihli 1 Mayıs (14 Mayıs)'ta Şura-yı Devlet'e havale edilen tezkire hulasası: **BEO.NGG.d**, no. 393; aynı belge, ŞD, 228/9 belge no. 3.

⁹⁶ ŞD, 228/9, belge no. 5.

İkinci Bölüm

FABRİKANIN YÖNETİCİ KADROSU VE ÇALIŞANLARI

Yıldız Porselen Fabrikası, çalışanlar açısından idarî ve teknik kadro olmak üzere ikiye ayrılabilir. İdarî olarak birer nazır, müdür, müdür muavini ve muhasebe memuru bulunmaktadır. Teknik olarak vazife gören ve fabrikanın asıl üretim yapan kısmını teşkil eden görevliler ise, ressam, çamurcu, kalıpcı, tornacı, fırıncı gibi vazifelilerdir.

A. YÖNETİCİ KADRO

1. Nazır

Yıldız Porselen Fabrikası, idarî ve malî açılardan her ne kadar Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı ise de fabrikanın en önemli görevlisi olan nazır, Selim Melhame Paşa¹'dir. O sıralarda Orman ve Ma'adin ve Ziraat Nazırı olan Selim Melhame'ye ek bir görev olarak, h. 1312 (1894-95) senesinde “irade-i şifahıyye” ile fahri olarak Yıldız Porselen Fabrikası nazırlığı nasb edilmiştir². Bu atamada kuşkusuz Paşa'nın

¹ Duyûn-ı Umûmiye eski müdürü olan Selim Melhame, 7 Şubat 1893'te kurulan Orman ve Ma'adin ve Ziraat Nezareti'ne 13 Şubat'ta idareci olmuş, bu görevi karşılığında kendisine 15.000 kuruş maaş nasb edilmiştir. Sarayın gözde paşalarından biri olan Melhame, II. Abdülhamid'in şahsi tasarrufu ile atandığından, nazırın etkisi ve gücü de fazla idi. “II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından sözde Avrupa kaplıcalarına gitmek için izin isteyen Melhame, gelecek cevabı bile beklemeden haksız olarak elde ettiği 30 milyon franktan fazla para ile 29 Temmuz 1908'de bir İtalyan gemisine binerek yurt dışına kaçtı.” Özkan Keskin, “Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Doktora Tezi**, İstanbul 2005, s. 57-61.

² **DH.SAİD**, no. 80, s. 117'deki Selim Melhame Paşa'nın sicili. Paşanın sicilinin bir kısmı yine aynı tasnif içinde 72 no.lu defterde s. 67-68'de yer almaktadır.

Sultan Abdülhamid'in güvendiği şahıslar arasında yer almasının payı vardır. Fabrika ile ilgili her konudaki sorun, Hazine-i Hassa Nezareti'ne nazır tarafından iletilirdi. Özellikle fabrikaya alınacak personel, Selim Paşa'nın tavsiyesiyle ve gönderdiği tezkire üzerine onaylanır ve fabrikada göreve ancak bu şekilde başlanabilirdi. Ayrıca yurtdışından çalışmak üzere fabrikaya gelen ustalarla yapılan mukavelelerde -fabrikanın en üst düzey yetkilisi olarak- Osmanlı Devleti'ni Selim Melhame Paşa temsil ederdi.

II. Meşrutiyet sonrasında faaliyetine ara verilen fabrika, bir süre sonra Maarif Nezareti'ne bağlı olan Müze-i Hümayûn İdaresi'nin yönetimine bırakılmış ve Halil Bey'in müze müdürlüğü döneminde, 1911 yılının Temmuz ayından itibaren yeniden faaliyete başlamıştır. Bu ikinci çalışma devresinde fabrikanın çalışma ve işletilmesiyle ilgili idarî işler daha ziyade Maarif Nezareti tarafından yürütülmüş, memur ve hizmetlilerinin maaş ve ücretleri ve görevlerine devamları gibi konular, ayrıca yurtdışından gelen ustalarla yapılan mukaveleler Müze-i Hümayûn müdürüne bağlı kalmıştır³. Dolayısıyla Abdülhamid döneminde Selim Melhame Paşa'nın yaptığı işi, bu dönemde Halil Bey yapar olmuştur.

2. Dâhiliye Müdürü

Fabrikanın idarî kadrosunda nazırın altında bir dâhiliye müdürü yer almaktadır. İlk müdür Fransız Mösyö Lui Dat'dır. Porselen imali hususunda tecrübeli ve yetişmiş bir kişi olan Mösyö Dat, fabrika daha inşa halindeyken Fransa'dan davet edilmiştir. 29 Temmuz 1893 tarihinde Mösyö Dat ile bir mukavele yapılmıştır. Bu mukavele şartlarına göre kendisi hem fabrikanın inşasını idare edecek hem de fabrikanın porselen imaliyle ilgili her türlü faaliyetinden sorumlu olacaktır. Bir yıl süre için geçerli olan mukavele ile Mösyö Dat, fabrikaya bir fırın ve havuz inşa edilmesini de sağlayacaktır. Bu inşaat için gerekli malzeme ve işçilik parası Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktır. Bu görevler karşılığında Mösyö Dat'a 13 Haziran

³ Cezar, **a.g.e.**, s. 214.

1893 tarihinden itibaren aylık 20 Osmanlı lirası maaş verilecek, mukavele süresi bitiminde yenilenmez ise kendisine herhangi bir şekilde tazminat verilmeyecektir⁴.

Mösyö Dat'ın vazifeye başlaması üzerine kendisine ikameti için bir daire tahsis edilmişti. Bu dairenin tefrişi için epeyce uğraşıldığı anlaşılmaktadır ki bu da fabrikanın kurulmasını sağlayacak olan Mösyö Dat'a dolayısıyla fabrikaya verilen önemi göstermektedir. Nitekim Tamirhâne-i Hümâyûn Nazırı Hasan Cemil Paşa'nın takririnde belirtildiği üzere bu dairenin tefriş görevi Mevrûşât-ı Hümâyûn İdaresi'ne verilmiştir. Bu kurum tarafından yapılan keşif neticesinde tefriş için gerekli olan meblağın 6.989 kuruş olduğu tespit edilmiştir. 31 Ekim 1893 tarihli irade ile de gerekli olan tefrişin yapılması emr edilmiştir⁵.

Mösyö Dat'ın görevde olduğu süre içinde fabrikanın porselen imali vazifesini yerli toprak ile temin edeceği yapılan kontratta kararlaştırılmıştır. Kendisinin gönderdiği şukka⁶ üzerine, Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi Tokat Şubesi'ne bağlı olan Arnavutköy'de porselen toprak araması için gerekli yardımın ve kolaylığın sağlanması 26 Ağustos 1893 tarihiyle emr edilmiştir⁷. Mösyö Dat, bu görevde kısa bir süre kalmıştır. Anlaşılan o ki mukavele yenilenmemiş ve inşası tamamlanan fabrikaya başka bir müdür tayin edilmiştir.

Mösyö Dat'dan sonra ikinci müdür olarak 1894 Eylül'ünden itibaren 1.200 kuruş maaşla⁸ Yusuf Bey'i görüyoruz. Onun da bu görevde kısa bir süre kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü Yusuf Bey hakkında görevini ihmal ettiği hususunda bazı

⁴ Hazine-i Hassa Nezareti ve Mösyö Lui Dat arasında ve Fransızca olarak düzenlenen iki maddelik mukavelename ve tercümesi: HH.THR, 118/42 belge no.2. Bu mukavele ayrıca MSHHA, defter no. 4715, s. 39'dan naklen Coşansel, a.g.m., s. 143'de de neşredilmiştir. Yapılan mukavelenin tercümesinin görüntüsü için bkz. Ek 13.

⁵ 18 Rebi'ülâhır 1311 / 17 Teşrîn-i evvel 1309 (29 Ekim 1893) tarihli Hazine-i Hassa Nazırı'nın arz tezkiresi üzerine 21 Rebi'ülâhır 1311 / 19 Teşrîn-i evvel 1309 (31 Ekim) tarihli irade: HH.İ, 87/47.

⁶ Şukka, merkezle taşra arasında ya da taşradaki iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan bir belge türüdür. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul 1994, s. 233.

⁷ 14 Ağustos 1309 (26 Ağustos 1893) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi Tokad Şubesi'ne gönderilen irade müsveddesi: HH.EMK, 484/79. Aynı konu hakkında aynı tarihli Emlâk-ı Hümâyûn Orman Müdürü tarafından Emlâk-ı Hümâyûn Tokad Şubesi'ne gönderilen belge: HH.EMK, 484/85.

⁸ **HH.d**, no. 7447, s. 27b.

şikâyetler meydana gelmiştir. Bunun neticesinde kendisinin vazifeden alınması ve yerine Ebniye Anbarı'nda mühendis olan Erkân-ı Harbiye miralaylarından Nazım Bey'in atanması kararlaştırılmıştır⁹. Nazım Bey, 20 Nisan 1895'ten itibaren aylık 1.200 kuruş maaşla vazifeye başlamıştır¹⁰. Fabrikanın idarî olarak sorumlusu bulunan müdür Nazım Bey, görevini uzun süre ve başarıyla devam ettirmiş, bunun neticesinde muhtelif zamanlarda çeşitli terfî ve madalyalarla taltif edilmiştir. Göreve başladıktan kısa süre sonra 14 Şubat 1896'da rütbesi bir derece artmış¹¹, bundan bir sene sonra yani 19 Ocak 1897'de ise kendisine sanayi nişanı¹² ve yine aynı gün birinci dereceden mecidî nişanı ita edilmiştir¹³. Gaziler ve şehit çocuklarına yardım için düzenlenen iâne sergisindeki katkılarından dolayı da 12 Eylül 1897 tarihinde ikinci dereceden Osmanî nişanı verilmiş¹⁴, aynı durumdaki katkılarından dolayı bir de rütbe terfî'i almıştır¹⁵. Birinci dereceden olan mecidî nişanı 31 Ekim 1898 tarihinde yeniden kendisine verilmiş¹⁶, 1 Temmuz 1900'de ise altın imtiyaz madalyasıyla ödüllendirilmiştir¹⁷. 25 Eylül 1901'de kendisine feriklik rütbesi verilmiş¹⁸, 19 Mart 1902'de de yeniden birinci derece Osmanî nişanı layık görülmüştür¹⁹. Porselen Fabrikası müdürlüğü yanında aynı zamanda Ebniye Anbarı müdürlüğünü de yürüten Ferik Nazım Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra fabrikanın faaliyetlerinin durdurulması neticesinde bu görevden alınmış ve kendisine

⁹ 22 Şevval, 4 Zilka'de, 7 Zilka'de 1312 (18 Nisan, 29 Nisan, 2 Mayıs 1895) tarihli arz tezkiresi suretleri: **HH.d**, no. 30667, s. 8, 12, 13.

¹⁰ 1 Safer 1313 / 11 Temmuz 1311 (23 Temmuz 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 40/2; ayrıca **HH.d**, no. 7524, s. 23b.

¹¹ 30 Şa'ban 1313 / 2 Şubat 1311 (14 Şubat 1896) tarihli irade: **İ.TAL**, 1313/Ş-98.

¹² 16 Şa'ban 1314 / 7 Kânûn-ı sâni 1312 (19 Ocak 1897) tarihli irade: **İ.TAL**, 1314/Ş-124.

¹³ 16 Şa'ban 1314 / 7 Kânûn-ı sâni 1312 (19 Ocak 1897) tarihli irade: **İ.TAL**, 1314/Ş-54.

¹⁴ 14 Rebi'ülahır 1315 / 31 Ağustos 1313 (12 Eylül 1897) tarihli irade: **İ.TAL**, 1315/R-115.

¹⁵ 9 Zilhicce 1315 / 19 Nisan 1314 (1 Mayıs 1898) tarihli irade: **İ.TAL**, 1315/Z-219.

¹⁶ 15 Cemaziyelahir 1316 / 19 Teşrîn-i evvel 1314 (31 Ekim 1898) tarihli irade: **İ.TAL**, 1316/C-28.

¹⁷ 3 Rebi'ülevvel 1318 / 17 Haziran 1316 (1 Temmuz 1900) tarihli irade: **İ.TAL**, 1318/Ra-1.

¹⁸ 11 Cemaziyelahir 1319 / 11 Eylül 1317 (25 Eylül 1901) tarihli irade: **İ.TAL**, 1319/C-28.

¹⁹ 9 Zilhicce 1319 / 6 Mart 1318 (19 Mart 1902) tarihli irade: **İ.TAL**, 1319/Z-125.

sahip olduğu askeri rütbeden dolayı uygun bir vazife verilmesi 18²⁰ ve 20²¹ Receb 1326 (15-17 Ağustos 1908) tarihli iradeler ile emredilmiştir.

Fabrikanın II. Meşrutiyet'ten sonra 10 Temmuz 1911 tarihinde tekrar faaliyete geçmesiyle fabrikada muhasebe ve idare müdürlüğüne zaten bir müddet orda bulunmuş olan Sanayi-i Nefise muallimlerinden ressam Adil Bey²², satın alma memurluğuna müze nakliyat memuru olan Şakir Efendi, depo memurluğuna da Sıtkı Efendi tayin edilmiştir²³. Adil Bey'in istifasından sonra müdür olarak 1914 yılında İsa Behzat Bey tayin edilmiştir²⁴.

İsa Behzat Bey'den sonra 27 Ocak 1916 tarihinde müdür olarak tayin edilen²⁵ sabık Şehirköyü muhasebecisi Mustafa İzzet Efendi'nin oğlu ve Müze-i Hümayûn heykeltıraş sınıfından olan²⁶ Mesrur İzzet Bey²⁷'in ise, 24 Eylül 1894 tarihiyle Müze-i Hümayûn İdaresi'ne gönderilen irade ile Müze-i Hümayûn İdaresi tarafından bir memuriyetle istihdamı emredilmektedir²⁸. Kasım 1894 itibariyle 500 kuruş maaşla Yıldız Porselen Fabrikası'nda “âsâr-ı atika ta'mirine me'mur” olarak görevlen-

²⁰ 18 Receb 1326 / 2 Ağustos 1324 (16 Ağustos 1908) tarihli irade: İ.HUS, 1326.B/24.

²¹ 20 Receb 1326 / 4 Ağustos 1324 (18 Ağustos 1908) tarihli irade: İ.HUS, 1326.B/22

²² Ömer Adil Bey, 1868'de doğmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde müdürlük ve muallimlik yapmıştır (S. Pertev Boyar, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri**, Ankara 1948, s. 194; **Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi**, İstanbul 1983, s. 32).

²³ Müze-i Hümayûn İdaresi'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 27 Haziran 1327 (10 Temmuz 1911) tarihli belge: Müze-i Hümayûn Dosyaları, karton 22, dosya 3905'den naklen, Nedret Bayraktar, “Yıldız Porselenleri”, **Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Yıldız Porseleni**, İstanbul 1998, s. 35, n. 35.

²⁴ **Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi**, s. 48.

²⁵ Müze-i Hümayûn Dosyaları, karton 22, dosya 7184, 7186/7'den naklen, Bayraktar, “Yıldız Porselenleri”, s. 35, n. 36.

²⁶ **Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi**, s. 50.

²⁷ Fabrikada desinatör olup, daha sonra fabrika müdürlüğü yapmıştır. Ayrıca, Musa Kâzım, Mesrur İzzet Bey'i Darbhâne modelcisi ressam olarak gösterir. “Darbhânenin Ahval-i Dahiliyesi”, **TOEM**, yıl 2, cüz 9, ty., s. 557. Yine bu kimse, Fatma Ürekli'nin tezinde 1902 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nden diploma alamadan mezun olan heykeltıraş Mesrur İzzet Efendi olarak geçer (“Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 1997, s. 218).

²⁸ 24 Receb 1312 / 12 Eylül 1310 (24 Eylül 1894) tarihiyle iradesi yazılan müsvedde: DH.MKT, 287/11.

dirilen²⁹ Mesrur İzzet Bey'in rütbesi 8 Eylül 1902'de saliseye yükseltilmiştir³⁰. 1907 tarihli bir iradeye göre ise, bir müddetten beri Tophane'ye devam ederek fabrikadaki görevini terk eden kalıpcı Mesrur Bey'den münhal kalan 880 kuruşluk maaşın çeşitli personele paylaştırıldığı görülmektedir³¹.

3. Müdür Muavini

Fabrikada II. Meşrutiyet'e kadar sadece bir kişi müdür muavini olarak çalışmıştır. Bu kimse Yüzbaşı Ahmed Bey'dir. Kendisi 1897 Ağustos'undan itibaren 400 kuruş maaşla fabrikada vazifeli olarak görülmektedir³². Ahmed Bey de vazifesindeki başarısından dolayı teşvik amaçlı olarak bazı taltiflerle ödüllendirilmiştir. 1 Eylül 1898 tarihinde kendisine dördüncü dereceden Osmanî nişanı verilmiş³³ ve yine 1 Mayıs 1899'da ise gümüş imtiyaz madalyasıyla onurlandırılmıştır³⁴. 14 Temmuz 1905'te rütbesi bir derece arttırılıp³⁵ binbaşı olmuş ve kendisine üçüncü rütbeden mecidî nişanı verilmiştir³⁶. Nihayet 1 Haziran 1908'da rütbesi bir derece daha artmış³⁷, fabrikanın kapanmasıyla onun da görevi nihayete ermiştir.

4. Muhasebeci

Muhasebeci, fabrikanın hesaplarını tutmak yanında fabrika için gerekli olan malzemelerin satın alınmasından da sorumluydu. Fabrikanın bilinen ilk muhasebecisi, daha önce fabrikada müdür olup, yerine Nazım Bey atandıktan sonra, yeni

²⁹ HH.d, no. 7447, s. 30.

³⁰ 4 Cemaziyelahir 1320 / 25 Ağustos 1318 (8 Eylül 1902) tarihli irade: İ.TAL, 1320/C-218.

³¹ 880 kuruş olan maaşın, 80 kuruşu kalıpcı Süleyman b. Tahir Efendi ile çamurcu Hasan'ın maaşlarına zam ve fahrî ressam olan Hacı Zeki Efendi'ye 400 ve Ömer Efendi'ye 320 kuruş maaş tahsisi. 9 Şa'ban 1325 / 4 Eylül 1323 (17 Eylül 1907) tarihli arz tezkiresi: Y.MTV, 302/46.

³² HH.d, no. 10131, s. 34b.

³³ 14 Rebi'ülahir 1316 / 20 Ağustos 1314 (1 Eylül 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

³⁴ 20 Zilhicce 1316 / 19 Nisan 1315 (1 Mayıs 1899) tarihli irade: İ.TAL, 1316/Z-181.

³⁵ 11 Cemaziyelevvel 1323 / 1 Temmuz 1321 (14 Temmuz 1905) tarihli irade: İ.TAL, 1323/Ca-16.

³⁶ 2 Receb 1323 / 20 Ağustos 1321 (2 Eylül 1905) tarihli irade: İ.TAL, 1323/B-4.

³⁷ 1 Cemaziyelevvel 1326 / 18 Mayıs 1324 (1 Haziran 1908) tarihli irade: İ.TAL, 1326/Ca-2.

müdür olan Nazım Bey'in talebiyle fabrikanın muhasebe memuru olmuş olan Yusuf Bey'dir³⁸. Hatırlanacağı üzere fabrikanın müdürü iken, kendisi hakkında yapılan şikâyetlerde fabrikada görevinin başında bulunmadığı ve görevini hakkıyla ifa edemediği gibi sebepler ortaya atılmıştı. Buna rağmen, yeni müdür Nazım Bey tarafından Yusuf Bey'in fabrikanın idaresi ve malzeme temini hususlarındaki tecrübelerinden faydalanmak üzere yeniden fabrikada bir vazifeye getirilmesinin talep edilmesi ilgi çekicidir. Nitekim Yusuf Bey, fabrikaya muhasebe memuru olarak müdürle aynı maaşla yani 1.200 kuruş³⁹ ile tayin edilmiştir. Muhasebeci Yusuf Bey, vazifesindeki başarısından dolayı 14 Şubat 1896 tarihinde rütbesi terfi ederek rütbe-i saniye sınıf-ı sâni⁴⁰, 12 Aralık 1900 tarihinde dördüncü rütbeden Osmanî nişanı verilmiş⁴¹ ve bu nişan 2 Eylül 1905 tarihinde yenilenmiştir⁴².

B. TEKNİK PERSONEL

Yıldız Porselen Fabrikası, kuruluş amacı olarak padişahın yaşadığı sarayın ve kasırların porselen ihtiyacını temin etmeyi temel aldığından fabrikanın asıl personeli üretim yapan kesimdir. Bunların başında Fransa'daki Sevr Milli Fabrikası'ndan getirilen ustalar yer alır. Bu ustalar, fabrikanın kurulduğu dönemden itibaren Osmanlı'nın talebi üzerine gelmişler ve fabrikada çalışan personeli birer yıllık kontratlar düzenlenerek ve kontratın bitiminde memnun kalırsa yenilenerek eğitmişlerdir. Bu ustaların ikameti Osmanlı Devleti tarafından karşılanmaktaydı. Mesela, fabrikanın kurulduğu tarihlerde Fransa'dan talep edilip İstanbul'a gelen 5 ustanın Beşiktaş Akaretler'deki 20 no.lu hanede ikamet ettirilmeleri 21 Temmuz 1894 tarihinde bir irade ile emredilmektedir⁴³. Fabrikada kullanılan her türlü alet, edevat ve makineler döneminin çağdaşı olduğundan ve bunlar daha önceleri

³⁸ 13 Safer 1313 / 24 Temmuz 1311 (5 Ağustos 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 28.

³⁹ **HH.d**, no. 7524, s. 27b.

⁴⁰ 30 Şa'ban 1313 / 2 Şubat 1311 (14 Şubat 1896) tarihli irade: **İ.TAL**, 1313/Ş-98.

⁴¹ 19 Şa'ban 1318 / 29 Teşrin-i sâni 1316 (12 Aralık 1900) tarihli irade: **İ.TAL**, 1318/Ş-48.

⁴² 2 Receb 1323 / 20 Ağustos 1321 (2 Eylül 1905) tarihli irade: **İ.TAL**, 1323/B-4.

⁴³ 17 Muharrem 1312 / 9 Temmuz 1310 (21 Temmuz 1894) tarihinde iradesi yazılan müsvedde: **HH.THR**, 807/62.

kurulmuş olan diğer Avrupa ülkelerindeki fabrikalarda uygulanıyor olduğundan bu tür bir desteğe ihtiyaç duyulmuştur.

Ustaların dışında yine bazı ressamalar da Fransa'dan gelmiş, bazıları ise Enderun'dan fabrikada vazifelendirilmişlerdir. Bu arada Sanayi-i Nefise Mektebi de fabrika için önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenci olup da fabrikada pratik yapmak da mümkün olmaktadır. Bunların dışında özel olarak kendini tanıtır iş talebinde bulunanlar da vardır.

Fabrikanın diğer vazifelileri, tamamen işin hazırlık ve imalat safhalarındaır. Bunlar, çamurcu, kalıpçı, tornacı, fırıncı gibi kimselerdir.

1. Ustabaşılar

Yukarıda da belirtildiği gibi, fabrikada mamullerin üretimi için Fransa'dan ustalar talep edilmiştir. Bu ustaların başında da yine Fransa'dan gelen ustalardan olan bir ustabaşı bulunmaktadır. Bazı belgelerde imalat müdürü olarak da geçen ustabaşı, imalatın en iyi şekilde yapılmasını sağlayan ve imal edilen mamulleri denetleyen görevlidir. Tecrübelerinden ve bilgilerinden dolayı aşağıda da bahsi geçeceği gibi bu göreve ancak Fransa'dan gelen ve Sevres Porselen Fabrikası'nda porselen imali hususunda hocalık yapan ustalar getirilmekteydi. Bunlardan ilki, Mösyö Blanchet'dir ve kendisi 1894 yılında ustabaşı unvanıyla sanayi madalyası almıştır⁴⁴. Ayrıca Ocak 1895'ten itibaren 500 frank⁴⁵ maaşla fabrikada çalıştığı görülmektedir⁴⁶; fakat 14 Mart 1895 günü istifasını sunmuştur⁴⁷. Kendisinin istifası 15 Mayıs 1895 tarihli irade ile uygun bulunmuştur⁴⁸. İstifa eden Mösyö Blanchet'nin boşta kalan 500 frank maaşından 125 frankı ustabaşı Mösyö Tharet'nin maaşına ilave edilerek bundan 75 frank kadarının ayrılarak sene başında kendisine “mükâfât-ı nakdiyye” verilmek

⁴⁴ 2 Rebi'ülevvel 1312 / 22 Ağustos 1310 (3 Eylül 1894) tarihli irade: İ.TAL, 1312/Ra-129.

⁴⁵ Maaş defterlerinde belirtildiği üzere bir frank 4,4 kuruştur ve fabrikada çalışan yabancı ustaların maaşları frank olarak ödenmektedir.

⁴⁶ **HH.d**, no. 7447, s. 32b.

⁴⁷ 7 Zilka'de 1312 / 20 Nisan 1311 (2 Mayıs 1895) tarihli ma'ruzat sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 16b/2.

⁴⁸ 20 Zilka'de 1312 / 3 Mayıs 1311 (15 Mayıs 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 16b.

üzere toplanması, kalan miktardan Tornacı Ali Bey'in maaşına 50 frank zam yapılarak, bakiyesi olan 325 frankın “resimhânedede vazifelendirilecek ince çizgiler ve tahtü'l-man'a tersîminde tecrübeli” ressamına tahsisi talep edilmiştir⁴⁹. Bunun üzerine Fransa'dan resimhanede çalışmak üzere yeni bir ressam talep edilmiştir ve Mösyö Alfred de Sain'in İstanbul'a gelerek 15 Eylül 1895 tarihinden itibaren 300 frank maaş ile fabrikada işe başlaması kararlaştırılmıştır⁵⁰. Yapılan mukavele Fabrika Nazırı Selim Paşa tarafından tezkiresiyle beraber padişaha sunulmuş ve bu mukavele 17 Ekim 1895 tarihli irade ile padişahın onayından geçmiştir⁵¹.

Bir diğer ustabaşı, Mösyö Tharet'dir. Mösyö Tharet'nin ilk kontratına ulaşamadık; fakat maaş defterlerinde kendisinin adı Ocak 1895 tarihinden itibaren 300 frank maaşla geçmektedir⁵². İlk kontrat tecdidi ise 28 Eylül 1896'da gündeme gelmiş ve bunun üzerine kontratının yenilenmesi için 1 Ekim 1896'da Hazine-i Hassa Emlâk-ı Hümayûn İdaresi'nden gönderilen talebe karşılık 6 Ekim 1896'da iradesi çıkmıştır⁵³. Kontratı tecdit olunan Mösyö Tharet'nin maaşına 175 Frank zam yapılmıştır⁵⁴ ve Fransızca olarak düzenlenen ve 15 Ocak 1896 tarihini taşıyan yedi maddelik kontrat padişahın onayına sunulmuştur⁵⁵. Fabrikayı temsilen Nazır Selim Melhame Paşa ve Mösyö Tharet arasında imzalanan kontrat maddelerine göre, Mösyö Tharet, 13 Eylül 1896 tarihinden itibaren Yıldız Porselen Fabrikası, imalat müdürlüğü görevini iki yıl süreyle üstlenecek, bu görevi karşılığı kendisine aylık 525 frank olmak üzere yıllık 7.200 frank ücret ödenecek, Mösyö Tharet taahhüt ettiği düzen içinde porseleni biçimlendirecek ve yerli malı toprak kullanarak porselen imal edecektir. Kendisi padişah tarafından sanayi madalyası⁵⁶, dördüncü rütbeden

⁴⁹ 1 Safer 1313 / 11 Temmuz 1311 (24 Temmuz 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, no. 30667, s. 40/3.

⁵⁰ 17 Rebi'ülahır 1313 / 25 Eylül 1311 (7 Ekim 1895) tarihli arz tezkiresi sureti: **HH.d**, 30667, s. 64b/2.

⁵¹ 27 Rebi'ülahır 1313 / 5 Eylül 1311 (17 Ekim 1895) tarihli irade sureti: **HH.d**, 30667, s. 64b/2.

⁵² **HH.d**, no. 7447, s. 32b.

⁵³ **HH.THR**, 807/73.

⁵⁴ **HH.THR**, 807/74; **HH.d**, no. 10131, s. 14b.

⁵⁵ **HH.THR**, 807/75. Kontratın Fransızca aslının görüntüsü için bkz. Ek 14.

⁵⁶ 3 Şa'ban 1312 / 18 Kânûn-ı sâni 1310 (30 Ocak 1895) tarihli irade: **İ.TAL**, 1312/Ş-35.

Osmanî⁵⁷ ve dördüncü rütbeden mecidî nişanları ile ödüllendirilmiştir⁵⁸. Bir sonraki kontrat yenilemesi 16 Temmuz 1902 tarihindedir. Bu yenileme sırasında da maaşına 175 Frank zam yapılmıştır⁵⁹. Kendisinin çalışmasından oldukça memnun olunmuş olacak ki, 13 Nisan 1905 tarihli ve Fransızca olarak düzenlenen altı maddelik kontrat ile vazifesi maaşına 100 frank zam ile uzatılmıştır⁶⁰. Nazır Selim Melhame ile Mösyö Tharet arasında imzalanan kontrat maddelerine göre, Mösyö Tharet 13 Nisan 1905 tarihinden itibaren üç yıl süreyle aylık 625 frank maaş ile görevine devam edecek, vazifesi sırasında fabrikada imal edilen porselenlerde yerli toprak kullanacaktır. Mösyö Tharet'nin rütbesi 2 Eylül 1905'te rütbe-i saniye sınıf-ı sâni olarak tevcih edilmiştir⁶¹.

Mösyö Tharet, çalışmasına daha uzun bir süre devam etmiştir. Ancak daha sonraları görevinin fabrikanın sorumlularından nazır Selim Melhame, müdür Nazım ve ressamlardan Vasfi Paşalar tarafından engellendiğini ifade eden bir şikâyet mektubu kaleme aldığı tespit edilmektedir. Tharet mektubunda saray için kendisine sipariş verilen mamullerin hazırlanmasında yukarıda ismi geçen kimselerin dahliyle bazı engellerin meydana getirildiğini, fabrika personeli de kendisine karşı yardım etmelerinden men ettiklerini belirtmektedir⁶². Kendisinin ustabaşı sıfatıyla fabrikanın kuruluşundan itibaren görev aldığını ve başarılı çalışmalar yürüttüğünü, ayrıca yerli topraktan yabancı fabrikaların eşdeğeri vasıfları taşıyan mamul ürettiğini belirtmiştir. Fabrikaya ilk geldiğinde sadece sekiz işçi bulunduğu, halbuki kendisinin döneminde bu sayının elliye kadar çıktığını ileri süren Tharet, Nazım Paşa'yı da hedef almaktadır. Zira mektubunda kendisinin fabrikaya Nazım Paşa'dan önce geldiği ve

⁵⁷ 4 Şa'ban 1314 / 26 Kânûn-ı evvel 1312 (8 Ocak 1897) tarihli irade: İ.TAL, 1314/Ş-5.

⁵⁸ 4 Zilka'de 1319 / 30 Kânûn-ı sâni 1317 (12 Şubat 1902) tarihli irade: İ.TAL, 1319/Za-13.

⁵⁹ 15 Ağustos (28 Ağustos 1902)'ta emlak kayıtları için gönderilen ve 25 Ağustos (7 Eylül)'ta uygun bulunup 2 Eylül (15 Eylül)'de iradesi yazılan Selim Paşa'nın talebi: HH.THR, 1252/77.

⁶⁰ 12 Ağustos 1321 (25 Ağustos 1905) tarihli 17 Ağustos (30 Ağustos)'ta emlak kaydı için gönderilen Emlak İdaresi'nce 31 Ağustos (13 Eylül)'ta uygun bulunup 14 Eylül (27 Eylül)'de iradesi çıkan talebi: HH.THR, 1252/80.

⁶¹ 2 Receb 1323 / 20 Ağustos 1321 (2 Eylül 1905) tarihli irade: İ.TAL, 1323/B-124.

⁶² Çini fabrika-i hümayûnu i'malat-ı sinâ'iyeye müdürü Piyer Tare imzalı tarihsiz fakat 1325 (1907)'e tarihlendirilen şikâyet mektubu: Y.PRK.HH, 38/50.

Nazım Paşa'nın yapılan işlerde herhangi bir bilgisi ve tecrübesi olmadığını belirtmiş, bundan sonra bu paşaların vazifesini engellememesi için işin ehli başka kimselerin tayinini talep etmiştir⁶³. Kuşkusuz Sultan Abdülhamid'in güvendiği paşaları bu mektupla görevden alması beklenemezdi. Neticede Tharet'nin akıbeti hakkında bilgimiz olmamakla beraber II. Meşrutiyet'in ilanından sonra fabrikanın tekrar faaliyete geçmesi sürecinde Mösyö Tharet'nin göreve tekrar tayinini talep eden 7 Ocak 1911 tarihli arzualini tebsit edebiliyoruz. Görev talebinde Mösyö Tharet, kendisinin fabrikanın kuruluşundan itibaren 15 sene sadakatle çalıştığını ve yerli topraktan porselen yapmaya muvaffak olduğunu belirterek, fabrikanın ikinci açılışında tekrar görev verilmesini talep etmektedir⁶⁴. Yine Mösyö Tharet'nin bundan yaklaşık altı ay kadar sonra 18 Temmuz 1911 tarihli ve Mösyö Cluzelout ve Narcice hakkındaki şikâyet mektubuna rastlanmaktadır. Bu mektupta Tharet, adı geçen kimselerin daha önce kendisinin yanında çalıştıkları; ama porselen imalatı hakkında yeterli tecrübelerinin ve bilgilerinin olmadığını ifade etmektedir⁶⁵. Bu mektup üzerine 18 Temmuz 1911 tarihinde Mösyö Narcice ve Cluzeolout, Müze-i Hümayûn Müdür Halil Bey'e bir mektup yazıp görevi kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir⁶⁶.

Abdülhamid'in hal'inden sonra belli bir süre kapalı kalan fabrikanın ikinci çalışma döneminde yeni bir ustabaşı tayini icap etmekteydi. Bu tayini gerçekleştirme işi, fabrikanın idarî olarak bağlı olduğu Müze-i Hümayûn İdaresi müdürü Halil Bey'e verilmiş olup, kendisi 1912 yılında bu görev için Fransa Sevr Fabrikası'nda imalat mühendisi olan Mösyö Naret'yi İstanbul'a davet etmiş, kendisiyle yapılan dokuz maddelik mukavele ile aylık 19 kuruş mecdî hesabıyla 2.707,5 kuruşla bir sene müddet için 1 Eylül 1912 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır⁶⁷.

⁶³ Mektubun tam metni için bkz. Ek 15.

⁶⁴ Bayram, a.g.m., s. 102.

⁶⁵ Bayram, a.g.m., s. 103.

⁶⁶ Bayram, a.g.m., s. 104.

⁶⁷ 24 Şa'ban 1330 / 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912) tarihli Maarif Nazırı'nın tezkiresi ve 28 Şa'ban 1330 / 29 Temmuz 1328 (12 Ağustos) tarihli irade leffinde dokuz maddelik Fransızca mukavele aslı ve tercümesi: İ.MF, 12/1330 Ş. 28. Bu mukavele 26 Temmuz'da Sadaret'e bildirilmiş ve 29 Temmuz'da iradesi yazılmıştır (**BEO.NGG.d**, no. 393).

2. Ressamlar

Ressamlar, fabrikada imal edilen mamullerin üzerlerini çeşitli resimlerle bezeyerek ve süsleyerek onların daha şık ve gösterişli olmalarını sağlıyorlardı. Fabrikada 1894 yılında 7 ressam varken⁶⁸, bu rakam 1901 yılına gelindiğinde 17'ye kadar çıkmıştır⁶⁹. Fabrikanın başressamı ise, Fransız Mösyö Nicot'dur. İlk mukavelesinin ne zaman yapıldığı tespit edilememekle birlikte kendisinin fabrikada 19 Şubat 1895'ten itibaren 2.383 kuruş maaşla yani 547,66 frankla görevde bulunduğu anlaşılmaktadır⁷⁰. Ayrıca 31 Ağustos 1895 tarihinde dördüncü rütbeden bir mecidi nişanı ve sanayi madalyası ile taltif edilmiştir⁷¹. Mösyö Nicot'nun kontratının yenilenmesi ilk olarak 23 Ekim 1897 tarihindedir. Maaşına kalıpcı Mösyö Traftord'dan kalan maaşın 128 frankı⁷² ilave edilerek kontratı yenilenmiştir⁷³. Bundan iki yıl sonra 28 Ocak 1900'de Selim Melhame'nin tezkiresiyle beraber yenilenen kontratın padişahın onayına sunulduğu görülmektedir⁷⁴. Bir sonraki kontrat yenilemesi bundan üç yıl sonradır ve 16 Ekim 1902 tarihlidir⁷⁵. Bu yenilemede

⁶⁸ HH.d, no. 7447.

⁶⁹ HH.d, no. 10131. Saray ressamı olan Fausto Zonaro, zaman zaman Porselen Fabrikası'nı ziyaret etmiş ve burada bazı parçaları boyamıştır. Zonaro, hatıratında fabrika personelinde bahseder. Buna göre, "fabrikada resim yapan birkaç Rum, birkaç Ermeni, Lille'den gelen ve maaşla çalıştırılan Fransız ustalar" yer almaktaydı. Ayrıca "kocaman vazoları kendine özgü üslûbuyla boyayan Arap bir topçu (muhtemelen Mustafa Vasfi Paşa), bir Bahriyeli (muhtemelen Halid Naci), bir piyadeyle fabrikanın şişman şef yardımcısı Albay Nazım Bey" de fabrika personeli arasındaydı. Fausto Zonaro, **Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri**, haz. Cesare Mario Trevigne-Erol Makzume, çev. Turan Alptekin-Lotte Romano, İstanbul 2008, s. 156-157.

⁷⁰ HH.d, no. 7447, s. 36b.

⁷¹ 10 Rebi'ülevvel 1313 / 19 Ağustos 1311 (31 Ağustos 1895) tarihli irade: İ.TAL, 1313/Ra-20.

⁷² Bu miktar maaş defterinde 122 frank olarak görülmektedir. HH.d, no. 10131, s. 38b.

⁷³ 18 Teşrin-i evvel 1313 (30 Ekim 1897) tarihli Hazine-i Hassa Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi tarafından kaleme alınan ve Selim Melhame'ye gönderilen 30 Teşrin-i evvel (11 Kasım)'de iradesi çıkan müzekkire: HH.THR, 807/87 ve Selim Melhame'den Hazine-i Hassa'ya gönderilen 4 Kânûn-ı sâni 1313 (16 Ocak 1898) tarihli tezkire ve 1 Ekim 1897 tarihli Jean Nicot imzalı Fransızca olarak düzenlenmiş 9 maddelik mukaveleinin aslı: HH.THR, 807/91.

⁷⁴ 16 Kânûn-ı evvel 1315 (28 Kasım 1899) tarihli Selim Melhame'nin tezkiresiyle beraber 1 Ekim 1899 tarihli Jean Nicot imzalı Fransızca olarak düzenlenmiş 8 maddelik kontratın aslı: HH.THR, 807/106.

⁷⁵ 3 Teşrin-i evvel 1318 (16 Ekim 1902) tarihli Selim Melhame'nin 30 Teşrin-i evvel (12 Kasım)'de iradesi yazılan tezkiresi ve 14 Nisan 1908 tarihli Jean Nicot imzalı Fransızca olarak düzenlenmiş 8 maddelik kontratın aslı: HH.THR, 1252/78.

kendisinin maaşına 88 frank ve 34 santim zam yapılmıştır. Zaten bundan sonra herhangi bir kontrat yenilemesi görülmez. Çünkü Meşrutiyet'ten sonra daha önceki fabrika görevlilerinin vazifelerine son verilmiştir. Fakat kendisinin aldığı madalyalara bir pusulada yer verilmiştir. Şöyle ki: 31 Ağustos 1895 tarihinde dördüncü rütbeden mecidî nişanı ve sanayi madalyası, 20 Ocak 1897'de dördüncü rütbeden Osmanî nişanı, 1 Mayıs 1899 tarihinde ise liyakat madalyası⁷⁶.

Fabrikanın arşiv vesikalarından tespit edilen diğer ressamaları ise şöyledir: Mösyö Schalar, Mösyö Narcice, Jan de Latole, Mardiros Efendi, Mösyö Lavergne, Mösyö Toblier, Mösyö Alfred de Sain, Bizantos Efendi, Mösyö Cloud ayrıca Enderun mensublarından Ferid Efendi ile Abdurrahman, Halid, Faik, Nuri ve Mustafa Vasfî Efendiler ve bunların dışında Ali Efendi ve Ömer Adil Bey⁷⁷. Bunlardan Mösyö Schalar, Mart 1895'ten⁷⁸ Ekim 1896'ya kadar 300 frank maaşla yani 1.320 kuruşla fabrikada çalışmıştır⁷⁹. Daha sonra fabrika nazırı Selim Melhame tarafından kendisinin hastalığı dolayısıyla uzun süredir tedavi gördüğü ve artık vazifede bulunamayacağı doktorlar tarafından rapor edildiğinden memleketine gönderileceği ve onun yerine Limoges Sanayi-i Nefise Mektebi muallimi olan Mösyö Bes'in tavsiyesiyle başka bir dekoratörün 400 frank maaşla tayini hususunda padişahın iradesi talep edilmiştir⁸⁰.

Fabrika ressamlarından Mösyö Narcice, 9 Ocak 1900 tarihinde dördüncü rütbeden mecidî nişanıyla ödüllendirilmiştir⁸¹. Yine Ekim 1895'ten itibaren 318,75

⁷⁶ HH.HRK, 41/73 tarihsiz pusula.

⁷⁷ Ali Said, hatıratında Ragıb Efendi diye bir ustadan bahseder; fakat bu isme başka bir yerde rastlayamadık (**Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul 1994, s. 43).

⁷⁸ **HH.d**, no. 7524, s. 1b.

⁷⁹ **HH.d**, no. 10131, s. 14b.

⁸⁰ 10 Cemaziyelevvel 1314 / 5 Teşrîn-i evvel 1312 (17 Ekim 1896) tarihli Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame tarafından gönderilen tezkire: Y.MTV, 147/29.

⁸¹ 7 Ramazan 1317 / 27 Kânûn-ı evvel 1315 (9 Ocak 1900) tarihli irade: İ.TAL, 1317/N-10.

kuruş maaş alan⁸² ressam Jan de Latole de 22 Mayıs 1896 tarihinde beşinci rütbeden mecidî nişanı ile ödüllendirilmiştir⁸³.

Ocak 1895'ten itibaren 250 frank maaşla⁸⁴ görevli bulunan Mösyö Lavergne'nin görevine “suver-i emay” ve “süzemay” fırın boyalarında dekorasyon imali ve boya fırınlarının yakılması işleri de eklenerek maaşına 100 frank zam yapılmak suretiyle bir sene müddetle kontratı 13 Temmuz 1896'da yenilenmiştir⁸⁵. Makul bir mazeretten ötürü Ağustos 1897'den itibaren⁸⁶ vazifesinden ayrılıp memleketine dönmek zorunda kalmıştır. Onun yerine de yine bir Fransız ressam olan Mösyö Toblier ressamlıktaki mahareti şahadetnamesinden ve terceme-i halinden anlaşıldığı için kendisiyle aylık 400 frank maaşla kontrat yapılmıştır⁸⁷. Kendisine 1316 yılında dördüncü rütbeden Osmanî nişanı takdim edilmiştir⁸⁸. Bir diğer ressam olan Mösyö Alfred de Sain, Eylül 1895'ten itibaren 300 frank maaşla fabrikada görevli iken⁸⁹, beşinci rütbeden mecidî nişanı ile taltif edilmiş⁹⁰, 15 Eylül 1313'ten itibaren de görevinden ayrılmıştır⁹¹. Aynı tarihte Ekim 1894'ten itibaren 500 kuruş

⁸² HH.d, no. 7524, s. 23b.

⁸³ 9 Zilhicce 1313 / 10 Mayıs 1312 (22 Mayıs 1896) tarihli irade: İ.TAL, 1313/Z-46.

⁸⁴ HH.d, no. 7447, s. 32b.

⁸⁵ HH.THR, 807/71 belge no. 4, 13 Temmuz 1896 tarihli kontratın Fransızca aslı: HH.THR, 807/71 belge no. 3.

⁸⁶ HH.d, no. 10131, s. 34b.

⁸⁷ 29 Kânûn-ı evvel 1313 (10 Ocak 1898) tarihli Orman ve Maadin Nazırı Selim Paşa'dan gönderilen, 4 Kânûn-ı sâni 1313 (16 Ocak) tarihinde iradesi çıkan tezkire ve leffinde kontrat orijinali: HH.THR, 1252/73 ve 9 Şubat 1313 (21 Şubat) tarihiyle Orman ve Maadin Nezareti'ne Emlâk İdaresi'nden gönderilen müzekkire müsveddesi: HH.THR, 807/93. Maaş defterinde 24 Kânûn-ı evvel 1313 (5 Ocak 1898)'ten itibaren kaydı yer almaktadır. HH.d, no. 10131 s. 45.

⁸⁸ 14 Rebi'ülahir 1316 / 20 Ağustos 1314 (1 Eylül 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

⁸⁹ HH.d, no. 7524, s. 19b.

⁹⁰ 22 Zilhicce 1314 / 13 Mayıs 1313 (24 Mayıs 1897) tarihli irade: İ.TAL, 1314/Z-96.

⁹¹ HH.d, no. 10131, s. 36b.

maaşla görevde bulunan⁹² Mardiros Efendi de aynı şekilde ödüllendirilmiştir⁹³. Mardiros Efendi'nin bir diğer taltifi 1902 yılında olup, rütbesi salise olmuştur⁹⁴.

Fabrika ressamlarından Bizantos Efendi ise, Serhakkâk Yanko Rayoni'nin oğludur. Tamirhâne ve Darbhâne'deki hakkâklık vazifesinin yanında Porselen Fabrikası'nda da çalışması için görevlendirilmiştir. Bu ilave görev karşılığında kendisine emlâk-ı hümayûn hasılatından karşılanmak üzere 300 kuruş maaş tahsis edilmiştir⁹⁵. Fabrika ressam ve hakkâkı olan Bizantos Efendi'ye ayrıca sanatındaki başarısından dolayı gümüş liyakat madalyası ihsan edilmiştir⁹⁶. Daha sonra yerli resamlardan olan Bizantos Efendi'nin maaşı hakkında bir durum ortaya çıkmıştır. Hem fabrikada hem de Tamirhâne-i Hümayûn ve Darbhânede hakkâklık yaptığından dolayı fabrikadan aldığı 500 kuruş maaşa ilave olarak diğer görevlerinden aldığı 1300 kuruşun da fabrikadan verilmesi düşünülmüştür. Fabrika Nazırı Selim Melhame tarafından yazılan tezkirede Bizantos Efendi'nin fabrikada sadece haftada iki gün çalıştığı ve fabrikada çalışan diğer yerli resamlardan 1.000 kuruşu aşan maaş alan hiç kimse bulunmadığı belirtilmiş, dolayısıyla diğer vazifelerinden aldığı maaşın Emlâk-ı Hümayûn İdaresi tarafından başka bir yerden verilmesi istenmiştir⁹⁷. Fakat bu talep uygun bulunmamış ve Bizantos Efendi'nin maaşının tamamının fabrikadan ödenmesi hususunda irade çıkmıştır⁹⁸.

400 frank maaşla Mösyö Jan Cloud, Kasım 1896'dan itibaren göreve başlamıştır⁹⁹. Mösyö Cloud'un adına ancak kendisinin ölümü üzerine maaşının boş kalmasıyla ilgili olan bir belgede rastlıyoruz. Buna göre Mösyö Cloud, 15 Kasım

⁹² HH.d, no. 7447, s. 30.

⁹³ 22 Zilhicce 1314 / 13 Mayıs 1313 (24 Mayıs 1897) tarihli irade: İ.TAL, 1314/Z-96.

⁹⁴ 4 Cemaziyelahir 1320 / 25 Ağustos 1318 (8 Eylül 1902) tarihli irade: İ.TAL, 1320/C-218.

⁹⁵ 29 Temmuz 1315 (10 Ağustos 1899) tarihli Emlâk-ı Hümayûn komisyonu kararı: HH.THR, 807/108 belge no. 3; 8 Ağustos 1315 (20 Ağustos) tarihinde iradesi yazılan müsvedde: HH.THR, 807/108 belge no. 1.

⁹⁶ 4 Receb 1317 / 27 Teşrîn-i evvel 1315 (8 Kasım 1899) tarihli irade: İ.TAL, 1317/B-195.

⁹⁷ 11 Receb 1325 / 7 Ağustos 1323 (20 Ağustos 1907) tarihli Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame tarafından yazılan tezkire: HH.THR, 1252/85 belge no. 1.

⁹⁸ 11 Eylül (24 Eylül 1907)'de iradesinin çıktığını belirten müsvedde: HH.THR, 1252/85 belge no. 2.

⁹⁹ HH.d, no. 10131, s. 18b.

1904 tarihinde vefat etmiş ve yerine bir başka ressam gelene kadar maaşının mevkuf tutulması hakkında Selim Melhame bir tezkire yazmıştır¹⁰⁰.

Fabrikada çalışan diğer bir ressam grubu Enderunlulardır. Bunlardan tespit edebildiğimiz kimseler, Tufan Paşazâde Faik Bey, Abdurrahman Bey, Nuri Bey ve Ferid Beylerdir. Bunlardan Tufan Paşazâde Faik Bey, fabrikada çalışan diğer Enderunlular gibi maaş almak üzere fabrikada görev talebiyle 1 Temmuz 1902 tarihiyle başvurmuş ve talebi Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi tarafından kabul olunarak fabrikaya durumun bildirilmesi uygun bulunmuştur¹⁰¹. Aynı yıl rütbe-i salise ile taltif edilen¹⁰² Faik Bey hakkında daha sonra Selim Melhame tarafından görevine son verilmesini talep eden şikâyetlerle dolu bir tezkire ile karşılaşılmaktadır. Şikâyetlerden ilki iki seneden beri görevini hakkıyla yerine getirmediği ve fabrikaya gelmediğidir. İkincisi de fabrikanın müdür muavini olan Ahmed Bey hakkında bazı iftiralar ortaya atması ve Ahmed Bey'in üzerine yürüyerek saldırdığıdır. Bunların neticesinde artık fabrikada çalışmasının mümkün olmadığı şeklindeki Selim Paşa'nın yazısı Sultan Abdülhamid'e sunulmuştur¹⁰³. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda bu konunun sonucu hakkında şu an için bir neticeye ulaşılamamıştır.

Diğer bir Enderunlu ressam da Abdurrahman Şa'ban Efendi'dir ve kendisi 6 Nisan 1897 tarihinde 300 kuruş maaşla¹⁰⁴ fabrikada ressamlığa tayin edilmiştir¹⁰⁵. 1898 yılında sanayi madalyası ile taltif edilmiştir¹⁰⁶. Maaşına 30 Haziran 1902'de zam yapılarak 400 kuruş olmuştur¹⁰⁷. Aynı yıl rütbe-i salise Osmanlı nişanı ile

¹⁰⁰ Selim Melhame tarafından yazılan 24 Şevval 1322 / 18 Kânûn-ı evvel 1320 (1 Ocak 1905) tarihli tezkire üzerine Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi'nden yazılan kaydının ve gerekli muamelenin yapıldığına dair 30 Kânûn-ı evvel (12 Ocak) tarihli kayıt: HH.THR, 807/59.

¹⁰¹ Emlâk-ı Hümâyûn İdaresi'nden çıkan komisyon imzalı 27 Haziran 1318 (10 Temmuz 1902) tarihli müzekkire ve 1 Temmuz 1318 (14 Temmuz) tarihiyle iradesinin çıktığına dair pusula: HH.THR, 1252/76 belge no. 1 ve 2.

¹⁰² 17 Şa'ban 1320 / 5 Teşrîn-i sâni 1318 (19 Kasım 1902) tarihli irade: İ.TAL, 1320/Ş-165.

¹⁰³ 13 Rebi'ülahır 1324 / 24 Mayıs 1322 (6 Haziran 1906) tarihli Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame imzalı tezkire: HH.THR, 808/37.

¹⁰⁴ HH.SAİD.d, no. 10, s. 279.

¹⁰⁵ Maaş defterinde adı, Temmuz 1897'den itibaren görülmektedir. HH.d, no. 10131, s. 32b.

¹⁰⁶ 14 Rebi'ülevvel 1316 / 20 Ağustos 1314 (2 Ağustos 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

¹⁰⁷ HH.SAİD.d, no. 10, s. 279.

ödüllendirilmiştir¹⁰⁸. 28 Ekim 1905'te maaşı 450 kuruş olmuş; fakat 27 Nisan 1909'daki saltanat değişikliği dolayısıyla maaşı kesilmiştir¹⁰⁹.

Bir diğer Enderun mensubu Temmuz 1897'den itibaren 300 kuruş maaşla¹¹⁰ fabrikada çalışan Nuri Bey'dir. Bu kimsenin sadece 1898 yılında sanayi madalyası aldığı bilgisine sahibiz¹¹¹.

Fabrika ressamlarından biri de aynı zamanda "hırka-i saadet hademesi" olan ve 1897 Temmuz'undan itibaren 400 kuruş maaşla fabrikada görevli bulunan¹¹² Ferid Bey'dir. Kendisine 12 Aralık 1900 tarihinde beşinci dereceden Mecidî nişanı verilmiştir¹¹³. 1901 yılında Ferid Bey'in Beşiktaş Yeni Mahalle'de meydana gelen yangında evi zarar görmüştür. Evinde bulunan fotoğraf ve resim malzemeleri de kullanılamayacak hale gelmiştir. Bu durumda kendisi padişah'tan yardım talebinde bulunur. Ayrıca kendisinin ayakları tutulmuş olduğundan emekliliğini istemiştir. Bunun üzerine beş seneyi aşkın zamandır fabrikada çalışan Ferid Bey, 50 kuruş maaşla emekliye ayrılmıştır¹¹⁴.

Bir diğer ressam, Venedik'te suluboya resim tekniği üzerine eğitim alıp İstanbul'a dönen Şarl Atam Efendi'dir. Bu kişi de 28 Nisan 1895 tarihli irade ve 2.000 kuruş maaşla¹¹⁵ Porselen Fabrikası'nda görevlendirilmiştir¹¹⁶.

Fabrika çalışanlarının bir diğer kısmı diğer fabrikalarda da benzeri görüldüğü üzere askerî sığata sahiptir. Dolayısıyla resamlardan bir kısmı da bu gruptadır. Askeriye mensublarından en önemlisi topçu kaimmakamı Mustafa Vasfî Paşadır¹¹⁷.

¹⁰⁸ 17 Şa'ban 1320 / 5 Teşrin-i sâni 1318 (19 Kasım 1902) tarihli irade: İ.TAL, 1320/Ş-165.

¹⁰⁹ HH.SAİD.d, no. 10, s. 279.

¹¹⁰ HH.d, no. 10131, s. 32b.

¹¹¹ 14 Rebi'ülevvel 1316 / 20 Ağustos 1314 (2 Ağustos 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

¹¹² HH.d, no. 10131, s. 32b.

¹¹³ 19 Şa'ban 1318 / 29 Teşrin-i sâni 1316 (12 Aralık 1900) tarihli irade: İ.TAL, 1318/Ş-48.

¹¹⁴ Selim Paşa tarafından yazılan 7 Nisan 1317 (20 Nisan 1901) tarihli tezkire: Y.MTV, 214/12.

¹¹⁵ HH.d, no. 7524, s. 11b.

¹¹⁶ 3 Zilka'de 1312 / 16 Nisan 1311 (28 Nisan 1895) tarihli irade sureti: HH.d, no. 30667, s. 11b/1.

¹¹⁷ Mustafa Vasfî Paşa, 1857'de Erzurum'da doğmuştur. 1877'de Mühendishâne'den mezun olmuş, daha sonra Harbiye Matbaası ressamlığında çalışmıştır. Bundan sonra Porselen

Temmuz 1311'den itibaren 500 kuruş maaşla fabrikada çalıştığı tespit edilmiştir¹¹⁸. Kendisi 22 Mayıs 1896'da bir derece rütbe terfi etmiştir¹¹⁹. Bir diğer terfi 2 Ağustos 1898 tarihindedir¹²⁰. Vasfi Paşa'nın öldüğü ve kendisinden kalan 400 kuruş maaşın bazı personele paylaştırıldığı 7 Eylül 1905 tarihli fabrika nazırı Selim Paşa'nın tezkiresinde yer almaktadır. Buna göre Vasfi Paşanın münhal kalan maaşı, ressamılarından Abdurrahman, Nuri, Mardiros, Jan de Latole ve Faik Efendilerle, tornacı Mehmed Ali ve dökmeçi Hüseyin b. Ahmed'e paylaştırılmıştır¹²¹. Vasfi Paşa dışında fabrikada ressam olan Kolağası Yahya Bey 1906 yılında binbaşılığa terfi etmiştir¹²². Benzer bir ressam da 1901 yılında Taşrada komiserliğe tayin edilen Rıza Bey'dir¹²³. Fabrikada ressam olan Nizamiye Yüzbaşılardan Ziya Bey'e ise, 1895 yılında dördüncü rütbeden mecidî nişanı verilmiş¹²⁴, daha sonra Kolağası olan Ziya Bey'e 1897 yılında üçüncü rütbeden mecidî nişanı takdim edilmiştir¹²⁵.

Bahriye'de öğrenci bulunduğu sırada padişahın özel emriyle Sanayi-i Nefise Mektebi resim bölümüne devam eden ve 1893 Kasım'ında diploma alan Halid Naci, Yıldız Fabrikası için yetiştirilmek üzere Paris yakınlarındaki Sevres Porselen Fabrikası'na gönderilmiş ve burada çini ressamlığı öğrenerek İstanbul'a dönünce Kasım 1894'ten itibaren 500 kuruş maaşla¹²⁶ Yıldız Porselen Fabrikası'nda baş

Fabrikası'nda ressam olarak görevlendirilmiş, burada çalıştığı sırada yapmış olduğu iki vazo, II. Abdülhamid tarafından İngiltere Kralı'na hediye olarak gönderilmiştir. Bu hediyeleri takdime bizzat giden Mustafa Vasfi Paşa, bu arada Londra'da da kendini tanıtmaya fırsatı bulmuştur. 1905 yılında meydana gelen deprem neticesinde Beşiktaş'taki evinde vefat etmiştir (Boyar, **a.g.e.**, s. 59-60; Nüzhet İslimyeli, **Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi**, II, Ankara 1969, 495).

¹¹⁸ **HH.d**, no. 7524, s. 15b.

¹¹⁹ 9 Zilhicce 1313 / 10 Mayıs 1312 (22 Mayıs 1896) tarihli irade: İ.TAL, 1313/Z-45.

¹²⁰ 14 Rebi'ülevvel 1316 / 20 Ağustos 1314 (2 Ağustos 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

¹²¹ 25 Ağustos 1321 (7 Eylül 1905) tarihli Selim Paşa'nın Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderdiği arkasında 15 Teşrîn-i evvel 1321 (28 Ekim) tarihli Emlâk-ı Hümayûn Komisyonu kararı ve 28 Kânûn-ı sâni 1321 (10 Şubat 1906) tarihli gerekli muamelenin yapıldığına dair Emlâk-ı Hümayûn İdare müdürünün notunun yer aldığı tezkire: HH.THR, 1252/81.

¹²² 2 Ramazan 1324 / 6 Teşrîn-i evvel 1322 (20 Ekim 1906) tarihli irade: İ.TAL, 1324/N-21.

¹²³ 18 Şa'ban 1319 / 16 Teşrîn-i sâni 1317 (30 Kasım 1901) tarihli irade: İ.TAL, 1319.Ş/47 ve 11 Ramazan 1319 / 9 Kânûn-ı evvel 1317 (22 Aralık 1901) tarihli irade: İ.TAL, 1319.N/26.

¹²⁴ 3 Şa'ban 1312 / 18 Kânûn-ı sâni 1310 (30 Ocak 1895) tarihli irade: İ.TAL, 1312/Ş-35.

¹²⁵ 20 Şa'ban 1314 / 11 Kânûn-ı sâni 1312 (23 Ocak 1897) tarihli irade: İ.TAL, 1314/Ş-78.

¹²⁶ **HH.d**, no. 7447, s. 30.

ressamlığa tayin edilmiştir. Halid Naci Bey, fabrikanın resim ve süsleme işlerini uzun yıllar idare etmiştir¹²⁷.

Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki bazı öğrencilerin Yıldız Porselen Fabrikası'nda eğitimlerini tamamlamak üzere staj yaptıkları da görülmektedir. Mesela, Roma Sefaretinde memur olan Ömer Adil Bey, 13 Eylül 1895 tarihli bir irade ile Sanayi-i Nefise Mektebi'ne memur tayin edilmiş ve kendisinin 15 liralık maaşının da Maarif Nezareti tahsisatından karşılanması emr edilmiştir. Ayrıca Ömer Adil Bey'in bazen Porselen Fabrikası'nda pratik yaparak bilgilerini geliştirmesi irade buyrulmuştur¹²⁸. Ancak Hariciye Nezareti'ne 28 Eylül 1895 tarihiyle gelen tahriratta Adil Bey'in malî sıkıntıda olmasından dolayı İstanbul'a gelmesi için gereken yol masrafını karşılayamadığı ve devletten yardım istediği bildirilmektedir. Bu hususla ilgili irade 17 Ekim'de çıkmış ve gerekli muameleler yapılarak mesele hallolmuştur¹²⁹. Bunun yanında Ömer Bey, 12 Aralık 1900'de beşinci rütbeden mecidî nişanı alarak ödüllendirilmiştir¹³⁰.

Porselen Fabrikası'nda çalışmak için bazı kimselerin iş talepleri de bulunmaktadır. Mesela, 1894'e tarihlendirilen bir arzuhalde, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ressam olarak yetişmiş olan Kostantin Artimyadi, kendi çabalarıyla iş arayıp bulamadığını ve yalnız çalışmak için de elinde yeterli sermaye olmadığını belirtmekte ve Rum Patriği Antimos Efendinin de şefaatiyle¹³¹ fabrikada iş talebinde bulunmaktadır¹³². Bu gibi diğer bir durum, Fotoğrafçı Vasilaki'nin oğlu olan ressam Kolomni tarafından yapılmıştır. Kolomni, daha önce Alman İmparatoru'nun sahip olduğu zırhlıların resmini yapmış ve bu resimlerin etrafında yer alan mozaik taklidini de kendisi suluboya tekniğiyle işlemiştir. İşte bu resim padişaha iş talebini gösteren arzuhaliyle birlikte sunulmuştur¹³³. Ayrıca başka bir belgede adına rastlanılmamakla

¹²⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 212-213.

¹²⁸ 23 Rebi'ülevvel 1313 / 2 Eylül 1311 (13 Eylül 1895) tarihli irade: İ.HUS, 1313-R/64.

¹²⁹ Ürekli, **a.g.t.**, s. 163.

¹³⁰ 19 Şa'ban 1318 / 29 Teşrîn-i sâni 1316 (12 Aralık 1900) tarihli irade: İ.TAL, 1318/Ş-48.

¹³¹ Sertabib kulları imzalı ve mühürlü 1312 (1894)'ye tarihlendirilen belge: Y.PRK.SGE, 6/85

¹³² Kostantin Artimyadi imzalı tarihsiz arzuhal: Y.PRK.AZJ, 32/3

¹³³ 29 Kânûn-ı evvel 1314 (10 Ocak 1899) tarihli arzuhal: Y.PRK.MYD, 21/36.

birlikte sadarete yazdığı arzuhalde isminin tespit edildiği Süleyman Bey de fabrika ressamı arasında zikr edilebilir. Süleyman Bey arzuhalinde 10 seneden beri fabrikada ressamlık yaptığını belirtmekte ve son verilen görevine tekrar dönmek isteğini bildirmektedir¹³⁴. Ancak bu başvurunun akıbeti hakkında şuan için maalesef yeterli bilginiz mevcut değildir. Muhtemelen II. Meşrutiyet sonrasında bu şahıs da tekrar işe alınmayacaklar listesinde olacaktır.

3. Çamurcu

Çamurcu, toprak halinde gelen hammaddeyi suyla bütünleştirip uygun karışımı sağlayarak işlenebilir hale getirirdi. Fabrikadaki çamurcu sayısı, 2 ile 5 arasında değişmektedir¹³⁵. Fabrikanın ilk çamurcusu ise, Mehmed Rıza Ağa'dır. Kendisinin Eylül 1894'ten itibaren 400 kuruş maaşla çalıştığını tespit etmekteyiz¹³⁶.

Bir diğer çamurcu, Arif Ağa'dır. Kendisi 23 Temmuz 1895'ten itibaren 200 kuruş maaşla fabrikada vazifeye başlamıştır¹³⁷. Arif Ağa, vazifesi dışında arşiv vesikalarında borçlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 1897 yılında mahkeme yoluyla Ali Ağa'ya olan 162 kuruş borcunun ödenmesi, Arif Ağa'nın Porselen Fabrikasından aldığı maaşının her ay ¼'inin kesilerek borcun kapatılmasıyla sağlanmıştır¹³⁸. Burada da görüldüğü gibi, fabrika çalışanlarından borcu olan biri varsa borcu maaşından belli bir kısmının kesilmesiyle tahsil ediliyordu. Daha sonra Arif Ağa'nın adına 1904 tarihli bir belgede rastlıyoruz. Burada Arif Ağa'ya Maliye Hazinesi tarafından 150 kuruş emeklilik maaşı bağlandığı tespit edilmektedir¹³⁹. Arif Ağa maluliyetinden dolayı emekli olunca 200 kuruş maaşı da boşta kalmış ve bu meblağ fırıncı Yasin Ağa'ya tahsis edilmiştir ve Arif Ağa'ya ödenmiş olan Eylül

¹³⁴ 26 Şevval 1326 / 8 Teşrîn-i sâni 1324 tarihli arzuhal: **BEO.NGG.d**, no. 276.

¹³⁵ **HH.d**, no. 7447, 7524, 10131.

¹³⁶ **HH.d**, no. 7447, s. 27b.

¹³⁷ **HH.d**, no. 7524, s. 16.

¹³⁸ Dersaadet Bidayet Mahkemesi'nin Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderdiği 26 Cemaziyelevvel 1315 / 11 Teşrîn-i evvel 1313 (23 Ekim 1897) tarihli tezkire: **HH.THR**, 1252/71 belge no. 1; Hazine-i Hassa'dan Dersaadet Bidayet Mahkemesi'ne gönderilen iradesinin 9 Kânûn-ı evvel 1313 / 27 Receb 1315 (21 Aralık 1897) tarihinde çıktığını belirten kayıt: **HH.THR**, 1252/71 belge no. 3.

¹³⁹ 2 Receb 1322 / 30 Ağustos 1320 (12 Eylül 1904) tarihli irade: **İ.ML**, 1322/B-2.

1320 maaşının da kendisinden alınıp Yasin Ağa'ya verilmesi hakkında Fabrika Nazırı Selim Paşa bir tezkire yazmıştır¹⁴⁰.

Arif Ağa ile aynı tarihte göreve başlayan bir diğer çamurcu Musa Ağa'dır. Musa Ağa'nın fabrikada 150 kuruş maaşla görev yapmaktaydı¹⁴¹.

Fabrikanın bir diğer çamurcusu İsmail Hakkı Efendi, 18 Kasım 1894'ten itibaren 200 kuruş maaşla farikada çamurcu olarak çalışmaktadır¹⁴². İsmail Hakkı Efendi, kaleme aldığı arzuhalinde belirttiği üzere, 18 Kasım 1894'ten Eylül 1898'e kadar çamurcu ustalığı vazifesiyle 200 kuruş maaş, 8 Eylül 1898'den 28 Haziran 1902'ye kadar kalıp ustası muavini olarak 400 kuruş maaş, 29 Haziran'dan 22 Eylül 1903'e kadar yine kalıp ustası muavini olarak 500 kuruş maaş almıştır ve bu tarihte fabrikadan ayrılmıştır. Bu süre zarfında kendisinin maaşından "aidat-ı teka'üdiyye" adıyla bir kesintinin yapıldığını ifade eder. Daha sonra 23 Eylül itibariyle Şehzadebaşı'ndaki Hereke Fabrikası Satış Mağazası'nda memur olmuştur. Burada da maaşının %5'i kesilmektedir. Dolayısıyla Porselen Fabrikası'nda çalıştığı dönemdeki yapılan kesintinin yeni maaşına ilave olmasını talep etmektedir¹⁴³. İsmail Hakkı Efendi hakkında diğer bir husus, kendisinin borçları ile ilgilidir. Hakkı Efendi'nin Tüfengi bölümü çavuşlarından Salih Efendi'ye olan 1.700 kuruşluk borcunun tahsili için Ekim 1905'ten itibaren her ay maaşının ¼'ünün kesilmesi uygun bulunmuştur¹⁴⁴ ki bu tutar 137,5 kuruşa tekabül etmektedir. Kendisinin bir diğer borcu Porselen Fabrikası jurnal memuru olan Ömer Efendi'yedir. Bu borcun meblağı da 2.297 kuruştur ve yine maaşının ¼ kesilerek tahsil edilecektir¹⁴⁵.

¹⁴⁰ 11 Ramazan 1322 / 6 Teşrîn-i sâni 1320 (19 Kasım 1904) tarihli Orman ve Maadin Nazırı Selim imzalı tezkire: HH.THR, 807/57.

¹⁴¹ HH.d, no. 7524, s. 16.

¹⁴² HH.d, no. 7447, s. 30.

¹⁴³ İsmail Hakkı Bey'in 17 Mart 1327 (30 Mart 1911) tarihli arzuhalı: HH.HRK, 57/51 belge no. 1.

¹⁴⁴ 24 Şa'ban 1323 / 10 Teşrîn-i evvel 1321 (23 Ekim 1905) tarihli Dersaadet İ'lamat Dairesi İcra Memuriyeti'nden Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen müzekkire: HH.THR, 1252/83 belge no. 1.

¹⁴⁵ 7 Cemaziyelevvel 1324 / 17 Haziran 1322 (30 Haziran 1906) tarihli Dersaadet İ'lamat Dairesi İcra Memuriyeti'nden Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen müzekkire: HH.THR, 1252/83 belge no. 3.

4. Kalıpçı

Süs eşyaları, vazolar, biblolar ve porselen mamullerde kullanılan saplar, ayaklar, kulplar, önce model çıkarılıp daha sonra alçıdan kalıpları oluşturularak pişirilirdi. Dolayısıyla bu işi yapmak üzere kalıpçıya ihtiyaç vardı. Fabrikada sayıları 2 ile 6 arasında değişen miktarda kalıpçı vardı¹⁴⁶.

Fabrikanın ilk kalıpçısı Hacı Mehmed Ağa'dır. Eylül 1894'ten itibaren 600 kuruş maaş aldığı görülmektedir¹⁴⁷. Kendisinin adına en son Ağustos 1896'da rastlanmaktadır¹⁴⁸. Hastalanan Mehmed Ağa'nın münhal kalan 600 kuruş maaşı fabrikanın diğer personeli arasında paylaştırılmıştır¹⁴⁹.

Fabrikanın bir diğer kalıpçısı olan Fransız ustalardan Mösyö Cluzeolot'nun, Ocak 1895'ten itibaren 250 frank maaşla fabrikada çalıştığı görülmektedir¹⁵⁰. Ayrıca kendisine 1895 yılında beşinci rütbeden mecdî nişanı verilmiştir¹⁵¹.

Bir diğer Fransız usta Mösyö Traford'dur. 6 Şubat 1895 tarihinde 250 frank maaşla fabrikada göreve başlamıştır¹⁵². Haziran 1897'de kontratı bittiğinden maaşı kesilmiş ve fabrika ile bir ilişkisi kalmamıştır¹⁵³.

Daha önce çamurcu olarak görülen Musa Ağa'ya Eylül 1898'den itibaren kalıpçı olarak rastlamaktayız. Aldığı maaş da zamlanmış, 270 kuruşa ulaşmıştır¹⁵⁴. Yine aynı yıl sanayi madalyası ile taltif edilmiştir¹⁵⁵.

¹⁴⁶ HH.d, no. 7447, 7524, 10131.

¹⁴⁷ HH.d, no. 7447, s. 27b.

¹⁴⁸ HH.d, no. 10131, 10b.

¹⁴⁹ Ressam Jan de Latole'nin 318 kuruş olan maaşına 180 kuruş zam, ressam Mardiros'un 500 kuruş olan maaşına 120 kuruş zam ile 620 kuruşa, fırıncı muavini Osman Ağa'nın 300 kuruş olan maaşı 100 kuruş zam ile 400 kuruşa, kazancı Dimitri'nin 350 kuruş olan maaşı 50 kuruş zam ile 400 kuruşa, hademe Hasan Ağa'nın 300 kuruş olan maaşı 50 kuruş zam ile 350 kuruşa çıkarılmış, kalan 100 kuruş ise fabrikaya fahri olarak devam eden tornacılıkla görevli Ahmed Onbaşı'ya tahsis edilmiştir. 11 Kânûn-ı evvel 1312 (23 Aralık 1896) tarihli Selim Paşa'nın tezkiresi: Y.PRK.OMZ, 2/1.

¹⁵⁰ HH.d, no. 7447, s. 32b.

¹⁵¹ 3 Şa'ban 1312 / 18 Kânûn-ı sâni 1310 (30 Ocak 1895) tarihli irade: İ.TAL, 1312/Ş-35.

¹⁵² HH.d, no. 7447, s. 35b.

¹⁵³ HH.d, no. 10131, s. 31.

Daha önce çamurcu olarak görülen bir diğer kimse de İsmail Hakkı Efendi'dir. O da 8 Eylül 1898'den itibaren 400 kuruş maaşla kalıpcı muavini olarak görevine devam etmiştir¹⁵⁶.

5. Tornacı

Çanak, fincan, tabak gibi yuvarlak nesneler torna tezgâhında elle şekillendirilirdi. Tornacı olarak fabrikada 1895 yılında sadece bir kişi varken, bu tornacı daha sonra işi öğrenip tornacı muallimi olmuş ve kendisi tornacı yetiştirmeye başlamıştır. Genelde fabrikada 2-3 tornacı olduğu görülmektedir¹⁵⁷. Fabrikanın ilk tornacısı olan Mehmed Ali Ağa, 1894 Eylül'ünden 22 Temmuz 1895'e kadar 100 kuruş maaşla fabrikada çarkçı muavini olarak çalışmış, 23 Temmuz'da ise maaşı yükseltilmiş ve görevi de tornacı olmuştur. Mehmed Ali Ağa daha sonraları fabrikada tornacı muallimliği yapmıştır. Bu kimse 1900 yılında vefat etmiş ve yeri münhal olmuştur. Kendisinden kalan maaşı dökmeçi Süleyman ve hademe Ali Ağalara paylaştırılmıştır¹⁵⁸.

23 Aralık 1896 tarihinde kalıpcı Hacı Mehmed Ağa'nın hastalanıp 600 kuruş olan maaşının münhal kalması üzerine fabrikaya fahri olarak devam eden tornacılıkla görevli Ahmed Onbaşı'ya bu maaştan 100 kuruş tahsis edilmiştir¹⁵⁹.

Bir diğer tornacı ise Mehmed Ağa'dır. 1898 Ağustos'undan itibaren 520 kuruş maaşla fabrikada vazife almıştır¹⁶⁰. Mehmed Ağa da 1902 yılında salise rütbesine terfi etmiştir¹⁶¹.

¹⁵⁴ HH.d, no. 10131, s. 58.

¹⁵⁵ 14 Rebi'ülevvel 1316 / 20 Ağustos 1314 (1 Eylül 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

¹⁵⁶ HH.d, no. 10131, s. 58.

¹⁵⁷ HH.d, no. 7447, 7524, 10131.

¹⁵⁸ Orman ve Maadin Nazırı Selim imzalı 3 Teşrîn-i evvel 1316 (16 Ekim 1900) tarihli 12 Teşrîn-i evvel (25 Ekim)'de Emlâk-ı Hümâyûn komisyonundan geçen 4 Nisan 1317 (17 Nisan 1901) tarihiyle sicil kaleminde muamelesi tamamlanan tezkire: HH.THR, 808/4.

¹⁵⁹ 11 Kânûn-ı evvel 1312 (23 Aralık 1896) tarihli Selim Paşa'nın tezkiresi: Y.PRK.OMZ, 2/1.

¹⁶⁰ HH.d, no. 10131, s. 57b.

¹⁶¹ 4 Cemaziyelahir 1320 / 25 Ağustos 1318 (7 Eylül 1902) tarihli irade: İ.TAL, 1320/C-218.

Mart 1900'den itibaren fabrikaya iki yeni tornacı daha katılmıştır. Bunlar 350'şer kuruş maaşla vazife almış olan Hasan ve Ali Ağalardır¹⁶².

6. Fırıncı

Fabrikada imal edilen porselenin pişirilmesi için mevcut fırınlarda çalışan fırıncı ve fırıncı muavini bulunmaktaydı. Bu fırıncılardan biri, Fransız usta Mösyö Karye'dir. Kendisi fabrikanın ilk fırıncısı olarak görülmektedir. 1894 Kasım'ından itibaren maaşı 300 frank yani 1.320 kuruş iken¹⁶³, 1896 yılının Haziran ayında maaşına 50 frank zam yapılarak kontratı bir yıl süre için yenilenmiştir ve maaşı 13 Haziran 1896'dan itibaren 350 frank olmuştur¹⁶⁴. 3 Eylül 1894'te kendisine sanayi madalyası verilmiştir¹⁶⁵.

Bir diğer fırıncı 1898 Ağustos'undan itibaren 600 kuruş maaşla vazifeli bulunan¹⁶⁶ Osman Ağa'dır. 1898 yılında beşinci rütbeden mecidî nişanı ile ödüllendirilen Osman Ağa¹⁶⁷, 2 Temmuz 1905 tarihinde serfirıncılığa terfi etmiştir¹⁶⁸.

Mart 1900'den itibaren fırıncı muavini unvanıyla Abbas Ağa görülmektedir. Onun maaşı da 120 kuruş kadardır¹⁶⁹.

¹⁶² HH.d, no. 10131, s. 94.

¹⁶³ HH.d, no. 7447, s. 32b.

¹⁶⁴ 29 Haziran 1312 (11 Temmuz 1896) tarihli Orman ve Maadin Nazırı Selim imzalı tezkire: HH.THR, 807/71 belge no. 4; 12 Haziran 1896 tarihinde yapılan kontratın Fransızca aslı: HH.THR, 807/71 belge no. 1.

¹⁶⁵ 2 Rebi'ülevvel 1312 / 22 Ağustos 1310 (3 Eylül 1894) tarihli irade: İ.TAL, 1312/Ra-129.

¹⁶⁶ HH.d, no. 10131, s. 58.

¹⁶⁷ 14 Rebi'ülevvel 1316 / 20 Ağustos 1314 (1 Eylül 1898) tarihli irade: İ.TAL, 1316/R-191.

¹⁶⁸ 1 Cemaziyelevvel 1323 / 19 Haziran 1321 (2 Temmuz 1905) tarihli Fabrika müdürü Nazım Paşa tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen arkasında 22 Haziran (5 Temmuz)'da Emlâk-ı Hümayûn İdaresi'ne gönderilen ve 13 Ağustos (26 Ağustos)'ta Emlâk-ı Hümayûn İdare müdürü tarafından gerekli muamelenin yapıldığını bildiren not yer alan tezkire: HH.THR, 1252/79.

¹⁶⁹ HH.d, no. 10131, s. 94.

7. Diğer Personel

Ayrıca fabrika hizmetinde bulunan Mösyö Bes'e de burada yer verebiliriz. Porselen fabrikasının kuruluşundan itibaren fabrika için Avrupa'dan gelmesi gereken ustalar ve eşyalar ile ilgilenen ve Avrupa'da fabrikalardaki her türlü gelişmeyi takip edip buradaki fabrikada uygulanması için bilgilendirmek gibi hususlarda önemli bir görev yapan, pek çok porselen boyası mucidi ve Limoges Sanayi-i Nefise Mektebi muallimi olan Mösyö Bes, aynı zamanda Yıldız Porselen fabrikası için de çeşitli boyalar tertip etmiştir. Bu gibi çalışmalarından ötürü Selim Paşa tarafından verilen tezkirede belirtildiği üzere kendisine 100 lira yahut 2.000 frank mükâfat verilmesi talep edilmiştir. Bu mükâfat verildiği takdirde kendisinin fabrika adına daha pek çok hizmette bulunabileceği de belirtilmiştir¹⁷⁰.

Bunun dışında fabrikada görev yapan çok sayıda hademe ve amele bulunmaktaydı. Bunların bazıları hakkında arşiv belgelerinden muhtelif bilgilere ulaşmaktayız. Mesela, fabrika hademelerinden İsmail'e 12 Mayıs 1895'te madalya verilmiştir¹⁷¹. 22 Ekim 1895'te fabrika hademesinden Ahmed Ağa dolandırıcılık yaptığından mahkeme edilmiş ve neticesinde hapsedilmiştir. Dolayısıyla fabrika ile ilişkisi kesilmiştir. Kendisinden münhal kalan 300 kuruş maaşı ise Sanayi-i Nefise Mektebi'nden ressam Jan de Latole'ye 200 kuruş maaşla resimhâneye, 100 kuruş ise Ahmed Ağa'nın yerine gelecek olan Mehmed b. Süleyman'a verilmesi hakkında irade talep edilmektedir¹⁷². Bunun üzerine uygun olduğuna dair iradesi çıkmıştır¹⁷³.

Porselen Fabrikası hademesinden 80 no.lu Hüseyin b. Ahmed ma'luliyetinden dolayı istifasını sunmuş ve bu kabul edilmiştir. Kendisinden münhal kalan 150 kuruş

¹⁷⁰ 10 Cemaziyelevvel 1314 / 5 Teşrîn-i evvel 1312 (17 Ekim 1896) tarihli Selim Paşa imzalı tezkire: Y.MTV, 147/28.

¹⁷¹ 17 Zilka'de 1312 / 30 Nisan 1311 (12 Mayıs 1895) tarihli irade: İ.TAL, 1312/Za-109.

¹⁷² 3 Cemaziyelevvel 1313 / 10 Teşrîn-i evvel 1311 (22 Ekim 1895) tarihli Hazine-i Hassa Nazırı Mikail tarafından yazılan arz tezkiresi sureti: HH.d, no. 30667, s. 68/3.

¹⁷³ 20 Cemaziyelevvel 1314 / 15 Teşrîn-i evvel 1312 (27 Ekim 1896) tarihli irade sureti: HH.d, no. 30667, s. 68/3.

maaşın 25 kuruşu 69 no.lu Ali Ağaya 125 kuruşu ise mülazımından Ali Çavuş'a tahsis edilmiştir¹⁷⁴.

Haziran 1904'te vefat eden 56 no.lu İbrahim Efendi yerine 150 kuruş maaşla Nazım Efendinin oğlu Aziz tayin olunmuştur. Mülazımından Hasan b. İbrahime de İbrahim Efendinin maaşından arta kalan 50 kuruş tahsis edilmiştir¹⁷⁵.

Fabrikada 150 kuruş maaşla amele olarak çalışan Süleyman Ağa, 12 Mayıs 1898 tarihinde aldığı raporla¹⁷⁶ 6 ay süreyle tebdil-i hava talep etmektedir. Bu durum 27 Mayıs 1898 tarihli bir tezkire ile Selim Paşa tarafından padişaha sunulmuştur¹⁷⁷.

¹⁷⁴ 16 Temmuz 1317 (29 Temmuz 1901) tarihli Selim Paşa'nın Hazine-i Hassa Nezareti'ne sunduğu arkasında 2 Ağustos (15 Ağustos)'ta Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu kararı ve 1 Ağustos (14 Ağustos)'tan itibaren muamelesinin yapıldığını gösteren 7 Teşrîn-i evvel 1317 (20 Ekim 1901) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn İdare müdürü tarafından yazılan not yer alan tezkire: HH.THR, 807/39.

¹⁷⁵ 11 Ağustos 1320 (24 Ağustos 1904) tarihli Selim Paşa'nın Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderdiği 24 Ağustos (6 Eylül)'ta Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu'ndan çıkan ve 14 Eylül 1320 (27 Eylül)'de muamelesinin yapıldığında dair Emlâk-ı Hümâyûn İdare müdürü tarafından yazılan notun yer aldığı tezkire: HH.THR, 807/58.

¹⁷⁶ Y.MTV, 177/141 belge no. 2.

¹⁷⁷ Y.MTV, 177/141 belge no. 1.

Üçüncü Bölüm

FABRİKANIN MAMULLERİ VE TANITIMI

A. FABRİKADA PORSELEN ÜRETİMİ VE ÜRETİLEN MAMULLER

1. Porselen Üretimi

Yıldız Porselen Fabrikası'nda üretim, gelen toprağın çamurcu tarafından kullanılacak hale getirilmesiyle başladı. Buradan çıkan çamur, kalıpcı vasıtasıyla üretilcek mamulün cinsine göre kalıplara dökülürdü. Kalıplarda şekillendirilemeyen yuvarlak objeler (kâse, tabak gibi) tornacının elinden çıkardı. Tornacı bunları ayakla çalışan torna tezgâhında şekillendirirdi. Daha sonra bu mamuller kurutulur ve fırıncı tarafından fırınlanırdı. İlk fırınlanma sonunda sır altı yapılacak işlem varsa yapılır ve sırlanıp ikinci fırınlamaya sokulurdu. Mamulün kullanıma hazır hale gelmesindeki son aşama ise, üzerinin bezenmesiydi. Bu iş de ressamlar tarafından yerine getirilir ve mamul kullanıma hazır hale getirilirdi.

Fabrikada imal edilen mamuller için gerekli olan malzemenin bir kısmı Avrupa'dan sipariş edilmiş, bir kısmı ise İstanbul'dan temin edilmiştir¹. Porselen

¹ Halit Ziya Uşaklıgil, hatıratında bu fabrikanın mamullerinin çoğunun beyaz olarak Fransa'dan getirildiğini onun üstüne süslemenin burada yapıldığını ifade eder. Böyle bir durumun olması hiç mümkün değildir; çünkü Yıldız Porselen Fabrikası'nda imal edilen mamullerin fırınlanması yapılmakta, ayrıca fabrikada çamurcu, kalıpcı gibi kimseler çalışmaktadır. Böyle bir durum olsaydı herhalde bu gibi görevlilere ihtiyaç olmazdı. Uşaklıgil, Abdülhamid'in hal'inden sonra V. Mehmed Reşad dönemindeki bir vazifelidir ve önceki padişahın dönemine ait olan bir müessesenin başarısını kabul etmemiş olduğu ayrıca şu satırlarından da bellidir: "... buraya dökülen para, hususiyle ecnebi mütehassıslara verilen tahsisat düşünülecek olursa istihsal edilen netice pek ziyade teessüfe şayandır. Bu fabrikanın

imalinde en önemli hammadde topraktır. Dolayısıyla özellikle mamuller için gerekli olan toprak konusunun üstünde hususiyetle durulmuş, yurtdışından gelen toprağın maliyeti çok yüksek olduğundan yerli toprağın kullanılmasına ağırlık verilmiştir. Bunun için daha 1881 yılında İstanbul'daki toprağın analizi yapılmak üzere Hazine-i Hassa ve Maden-i Hümayûn Serçeşnisi Mösyö Moreau'dan bir rapor istenmiştir². Mösyö Moreau raporunda, kendisinin tahlil ettiği toprağın porselenin en önemli hammaddesi olan kaolin madeni olduğunu belirtir. Rapor daha sonra kaolin madenin özelliklerinin açıklanması ve Avrupa'da kaolin madenin bulunduğu yerlerin sayılmasıyla devam eder. Dolayısıyla yapılan çalışmaların fabrikanın kuruluşundan çok önce başladığı görülmektedir.

Fabrika için gerekli olan porselen toprağı daha inşa aşamasında Beykoz'daki Tokad Çiftliği'ne bağlı olan Arnavutköy³'den temin edilmektedir. Burada mevcut olan toprak kaolin açısından oldukça zengindir ve porselen imali için çok kaliteli bir kaynaktır⁴. Zaten Beykoz ve civarının toprağının işlenmeye elverişli, Göksu Deresi etrafından elde edilen çamurla yapılan çömleklerin de meşhur olduğu bilinmektedir⁵.

19 Eylül 1893 tarihinde Hazine-i Hassa Nazırı tarafından gönderilen tezkireden anlaşıldığı üzere, Arnavutköy'den toprak çıkarıp fabrikaya nakledilmesi sırasında yapılacak masraflar için 2.500 kuruş ayrılmıştır⁶. Aynı tarihli bir başka

işletilmesi ticaret noktasından anca ziyana sebep olabileceğindendir ki, hal'den bugüne kadar terk edilmiş kalması tercih edilmiş bulunuyor.” (Saray ve Ötesi, İstanbul 1965, s. 98)

² 29 Eylül 1881 tarihli Mösyö Moreau'nun raporu: Y.PRK.OMZ, 1/7 belge no. 1. Raporun tam metni için bkz. Ek 16.

³ Bu Arnavutköy, Beykoz civarındadır ve bugünkü adı Mahmut Şevket Paşa Köyü'dür. Eyüp'teki ve Bebek tarafındaki Arnavutköy'le karıştırılmaması gerekir. Mesela, Raşit Tolun, bahsi geçen Arnavutköy'ü Eyüp'teki olarak göstermiştir (a.g.m., s. 440).

⁴ Dietrich v. Eisenhart, “Porselen ve Türk ham maddelerinden istifade suretiyle imali”, **MTA Dergisi**, sayı 55 (1960), s. 96.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, **İA**, II (1961), 687; Erol Akkaya, “Kandilli-Küçüksu-Göksu ve Anadoluhisarı Semtlerinin Tarihi ve Kitabeleri”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi**, 1964, s. 48; Arzu Terzi, “XIX. Yüzyılda Üsküdar Çayırıları'nın Asıl Fonksiyonu Üzerine Bir Araştırma”, **Üsküdar Sempozyumu VI 6-9 Kasım 2008**, İstanbul 2009, s. 407.

⁶ 8 Rebi'ülevvel 1311 / 7 Eylül 1309 (19 Eylül 1893) tarihli Hazine-i Hassa Nazırı'nın tezkiresi: HH.EMK, 486/66. Bu husustaki diğer belgeler HH.EMK, 486/93 ve 94 numaralıdır.

belgeden de toprağın taşınması için 80 adet çuvalın temini emr edilmektedir⁷; fakat iki günlük bir çalışma sonucunda yapılan masrafları gösteren 2 Ekim 1893 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, 2.500 kuruşluk bütçeden sadece 1.560 kuruş harcanmıştır, geri kalan 940 kuruş iade edilmiştir. Bu masrafların içinde çalışan işçilerin barınma ve yiyecek vs. ihtiyaçları olduğu gibi, porselen toprağının fabrikaya nakli sırasında meydana gelen masraflar da vardır⁸. İmalat için gerekli olan toprağın Arnavutköy’den temini hususu fabrikanın çalışma süresince önemini korumuştur. 16 Ağustos 1895 tarihli bir belge, “porselen imali için Arnavutköy’den ihrac olunan kaolinin matluba muvafık çıktığı” hakkındadır⁹.

Porselen toprağı arama çalışmaları daha sonra da devam etmiş, başka yerlerde de incelemeler yapılmış ve uygun toprak Çatalca’da bulunmuştur; fakat bu toprağın çıkartıldığı arazinin bir Rum kilisesine ait olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine 26 Mart 1903 tarihli bir iradeyle bu arazinin Hazine-i Hassa’ya alınması emr edilmiştir¹⁰.

2. İmal Edilen Mamuller

Yıldız Porselen Fabrikası’nın temel işlevi, padişahlık makamına ait olan saray ve kasırların günlük porselen eşya ihtiyacının karşılanması ve sarayların süslenmesi için kullanılacak porselen eşyaların üretilmesi idi. Bu hususta, Hazine-i Hassa Nezareti’ne bağlı olan Yıldız Porselen Fabrikası, saraydan verilen siparişleri yerine getirdikten sonra mamulleri Hazine-i Hassa Nezareti’nin Depo Müdürlüğü’ne teslim ederdi. Dolayısıyla sarayın kullandığı porselen eşyanın miktarını ve ne çeşit mamullerin kullanıldığını Hazine-i Hassa kayıtlarından öğrenebiliyoruz. Fabrikada ayrıca yabancı devlet adamlarına ve bürokratlara bunların yanında yurtdışındaki

⁷ 7 Eylül 1309 (19 Eylül 1893) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu tarafından düzenlenen ve aynı tarihte iradesi çıkan müzekkire: HH.EMK, 486/81.

⁸ 20 Eylül 1309 (2 Ekim 1893) tarihli Emlâk-ı Hümâyûn Tokad Şubesi memuru tarafından Hazine-i Hassa Nezareti’ne gönderilen pusula: HH.VRK, 188/55.

⁹ Müze-i Hümâyûn Dosyaları, karton 22, dosya 6966’dan naklen, Nedret Bayraktar, “Yıldız Porselenleri”, s. 35, n. 28.

¹⁰ 26 Zilhicce 1320 / 12 Mart 1319 (26 Mart 1903) tarihli ve 13 Mart (27 Mart)’ta Çatalca Mutasarrıflığına gönderilen irade: İ.HUS, 1320.Z/141.

müzelere gönderilmek üzere hediyeler de hazırlanırdı. Yurtiçinde düzenlenen sergilere bazı mamullerin gönderildiği de tespit edilmektedir.

II. Abdülhamid'in himayesiyle kurulan ve inşası tamamlanan Yıldız Porselen Fabrikası'nın ilk mamullerinden bazı örnekleri, Fabrika Nazırı Selim Paşa, padişahın beğenisine sunmuştur. Selim Paşa tarafından tarihsiz olarak yazılan tezkirede özellikle bir tabaktan bahs olunur. Bu tabak Parisli meşhur bir üstadın “çîre-dest¹¹”i olup, tamir için fabrikaya gönderilmiş ve fabrikada bu tabağın tamamen aynısı imal edilmiştir. Fabrikanın ilk mamullerinden birisinin böyle özel bir mamulün muadili olması, fabrikanın kuruluşundan itibaren Avrupa devletlerindeki diğer fabrikalarla eşit şartlara sahip olduğunu ve teknolojik yönden onlarla yarışabilecek seviyeye ulaştığını ortaya koymaktadır. Bu tabak ile birlikte padişaha sunulan diğer mamuller ise, üç saksı, bir düzine tabak ve bir çay takımıdır¹².

Ayşe Osmanoglu, babasının yemek yeme alışkanlığından ve yediği yemeklerden bahsederken, yemeğin huzura nasıl geldiğini anlatır. Burada padişahın kullandığı yemek tabaklarının porselen, etrafları kırmızı, beyaz altın yaldızlı ve markalı olduğunu ifade eder¹³.

Daha önce bahs olunduğu gibi, sarayda kullanılmak üzere fabrikaya sipariş edilen mamuller tamamlandıktan sonra Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü'ne teslim edilirdi. Burada depo müdürü tarafından bir ilmühaber hazırlanır ve mamullerin ayrıntısıyla dökümü yapılırdı. Daha sonra bu ilmühaber, porselen fabrikası müdürü tarafından fabrika kayıtlarıyla karşılaştırılır ve aynı ilmühaber altına fabrika müdürünün mutabakatı alınırdı. Mesela, sırasıyla 4 Eylül¹⁴, 17 Eylül¹⁵ ve 29 Eylül 1895¹⁶ tarihlerinde Hazine-i Hassa Depo Müdürü Ahmed Efendi'ye teslimat yapılmış ve bu ilmühaberlerin hepsinin altında 29 Eylül 1895 tarihli Porselen Fabrikası

¹¹ Çîre-dest, ustalık mânâsındadır. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Lügat**, Ankara 2001¹⁸, s. 158.

¹² Y.PRK.OMZ. 3/28.

¹³ Ayşe Osmanoglu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)**, İstanbul 1986, s. 26.

¹⁴ Y.PRK.HH. 28/70 belge no. 2.

¹⁵ Y.PRK.HH. 28/70 belge no. 3.

¹⁶ Y.PRK.HH. 28/70 belge no. 1.

müdürünün mutabakatı yer almıştır. Bu ilmühaberlerde teslim edilen mamullerin tamamı 891 parça olup, çeşitli evsafılardadır. Örnek teşkil etmesi bakımından bu teslimatta yer alan mamuller aşağıdaki tablolarda sıralanmıştır.

TABLO VII

4 Eylül 1895 tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilen mamuller¹⁷

Mamul	Aded
Boyalı yıldızlı müdevver ¹⁸ salata tabağı porselen	50
Boyalı yıldızlı müdevver kahvealtı tabağı porselen	37
Boyalı yıldızlı sagir zerde kâsesi porselen	20
Boyalı yıldızlı istiridye resminde sigara tabağı porselen	11
Boyalı yıldızlı sagir istiridye resminde sigara tabağı porselen	5
Boyalı yıldızlı beyzî vasat sigara tabağı porselen	14
Boyalı yıldızlı dört köşe çiçekli sigara tabağı porselen	12
Beyaz porselen müdevver salata tabağı	35
Beyaz porselen kabartma taam piyatası ¹⁹	12
Beyaz porselen çiçekli sagir zerde kâsesi	12
Beyaz porselen vasat çorba kâsesi	21
Beyaz porselen bilâ-kapak yoğurt kâsesi	33
Beyaz porselen sagir zerde kâsesi	30
Beyaz kabartma çiçekli kenarı yıldızlı taam piyatası porselen	81
Beyaz kabartma çiçekli kenarı yıldızlı yemiş piyatası porselen	16
Boyalı yıldızlı istiridye resminde salata tabağı porselen	19
Boyalı yıldızlı istiridye resminde kahvealtı tabağı porselen	23
Toplam	431

¹⁷ Y.PRK.HH. 28/70 belge no. 2.

¹⁸ Müdevver, yuvarlak demektir. Devellioğlu, s. 708.

¹⁹ Piyata, İtalyanca bir kelime olup, yassı ve yuvarlak yemek tabağı anlamına gelmektedir. TS, II, 1809.

TABLO VIII**17 Eylül 1895 tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilen mamuller²⁰**

Mamul	Aded
Beyaz porselen beyzî vasat tatlı tabağı	12
Beyaz porselen çukur vasat tatlı tabağı	8
Beyaz porselen çukur kebir kâse	16
Beyaz porselen sagir zerde kâsesi	20
Beyaz porselen bilâ-kapak yoğurt kâsesi	20
Beyaz porselen sagir kâse	20
Beyaz porselen müdevver salata tabağı	19
Beyaz porselen müdevver kahvealtı tabağı	1
Beyaz porselen istiridye salata tabağı	51
Beyaz porselen istiridye kahvealtı tabağı	27
Beyaz porselen istiridye reçel tabağı	46
Beyaz porselen kabartmalı taam piyatası	20
Toplam	260

TABLO IX**29 Eylül 1895 tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'na teslim edilen mamuller²¹**

Mamul	Aded
Boyalı ve yıldızlı istiridye salata tabağı	24
Boyalı ve yıldızlı istiridye kahvealtı tabağı	25
Boyalı ve yıldızlı istiridye reçel tabağı	27
Porselen çiçekli sagir balık tabağı	11
Porselen çizgili taam piyatası	64
Porselen çizgili yemiş piyatası	20
Porselen kabartmalı çiçekli çorba piyatası	9
Porselen kabartmalı çiçekli yemiş piyatası	4
Boyalı yıldızlı müdevver salata tabağı	8
Boyalı kulblu yıldızlı porselen el şamdani	8
Toplam	200

²⁰ Y.PRK.HH. 28/70 belge no. 3.

²¹ Y.PRK.HH. 28/70 belge no. 1.

Bunların dışında, Kılâr-ı Hümâyûn’da kullanılmak üzere sipariş edilen ve fabrika tarafından hazırlanıp gönderilen seksen altı parça muhtelif porselen eşya ise, 15 Haziran 1898 tarihinde serseccadeci İzzet Ağa vasıtasıyla Kılar-ı Hümâyûn’a teslim edilmiş ve Kılarî-i Sâni Hasan tarafından teslim alınıp bir pusula düzenlenmiş ve Kılâr-ı Hümâyûn’a alınmıştır²².

TABLO X

15 Haziran 1898 tarihinde Kılâr-ı Hümâyûn’a teslim edilen mamuller²³

Mamul	Aded
Kapaksız düz beyaz saksonya ²⁴	39
Kapaklı düz beyaz tatlı tabağı	20
Markalı kahvealtı tabağı	6
Marka beyzî kahvealtı tabağı	7
Düz beyaz kapaklı çukur saksonya	10
Markalı kenarı kırmızı kuzu tabağı	3
Markalı kenarı kırmızı börek tabağı	1
Toplam	86

Ramazan ayı, Osmanlılarda çok büyük bir öneme ve özene sahipti. Özellikle Osmanlı saray yaşantısında Ramazan ayı için uzun süre önceden hazırlıklara başlanırdı. Bu süreç, Receb ayının başından itibaren başlardı. Ramazan ayını rahat geçirebilmek için lazım olan her şey bu süreçte hazırlanırdı. Sarayın gıda ihtiyacı gözden geçirilir ve eksikler tamamlanır, mutfak araç-gereçleri yenilenirdi²⁵. Mesela, 1319 yılının Ramazan ayı münasebetiyle gerekli olan ve porselen fabrikasına sipariş edilen mamullerin sür’atli bir şekilde Hazine-i Hassa’ya teslimini emreden 30 Kasım 1901 tarihli padişahın iradesi üzerine Fabrika Nazırı Selim Paşa, 1 Aralık tarihli cevabî yazısında, sipariş edilen mamullerin bir kısmı olan altı bin parça muhtelif

²² Y.PRK.SGE. 8/48.

²³ Y.PRK.SGE. 8/48.

²⁴ Osmanlılar, Almanya’nın Meissen porselenine “Saksonya” derlerdi (Baykal, **a.g.t.**, s. 33).

²⁵ Zeynep Tarım Ertuğ, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı’nda Bayram Törenleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul 2006, s. 576-577.

eşyanın hazır olduğunu ve bu eşyaların en kısa sürede tesliminin yapılacağını belirtmektedir²⁶.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve Hazine-i Hassa Depo İdaresi'nden çıkan porselen eşyaları gösteren iki adet deftere ulaşılmıştır. Bunlardan ilki 29 Kasım 1902 tarihinde depodan çıkan mamulleri gösterir²⁷. Tabii ki bu mamullerin tamamı Yıldız Porselen Fabrikası'ndan gelenler değildir. Biz sadece fabrika mamulü olup da depodan çeşitli yerlere verilmiş olanlarına aşağıdaki tabloda yer verdik. Buna göre imalatı toplam 14.736,72 kuruşa mal olan 4.477 adet mamul, depodan Matbah-ı Âmire veya kasr-ı hümayûnlara gönderilmek üzere çıkmıştır.

Bir diğer defter, 15 Mart-9 Aralık 1906 tarihleri arasında depodan çıkan mamulleri göstermektedir²⁸. Buna göre fabrikadan depoya teslim edilen toplam 8.439,30 kuruşa mal olan 1.438 adet mamul, Depo İdaresi tarafından çeşitli yerlere gönderilmiştir.

²⁶ 19 Şa'ban 1319 / 17 Teşrîn-i sâni 1317 (1 Aralık 1901) tarihli Orman Maadin ve Zıraat Nazırı Selim imzalı tezkire: Y.MTV. 223/ 62.

²⁷ HH.d, no. 27333.

²⁸ HH.d, no. 25707.

Tablo XI

**29 Kasım 1902 Tarihinde Hazine-i Hassa Deposu'ndan Çıkan Porselen
Fabrikası Mamulleri ²⁹**

mamul	fiyatı	aded	yekun	s.no
Boyalı yaldızlı ma' kapak sahan	18,95	12	227,40	27
Beyaz saksonya düz kenarlı ma' kapak sahan	9,03	35	316,05	32
Kapaksız	5,70	1	5,70	33
Beyaz saksonya et sahanı kapaksız	14,00	2	28,00	34
Beyaz saksonya kapaklı ve kapaksız sahan yalnız sahan	6,50	617	4.010,50	42
Beyaz saksonya kapaklı ve kapaksız sahan kapak	3,33	128	426,24	42
Beyaz saksonya ma' kapak pilavlık	6,50	168	1.092,00	44
Kırmızı kenarlı yaldızlı markalı çorba piyatası	11,20	23	257,60	45
Kırmızı kenarlı yaldızlı markalı taam piyatası	11,40	12	136,80	45
Beyaz saksonya çukur tatlı tabağı	4,50	19	85,50	63
Markalı kırmızı kenarlı tatlı tabağı yassı vasat	30,00	12	360,00	64
Markalı kırmızı kenarlı tatlı tabağı yassı sagir	28,50	4	114,00	64
Markalı kırmızı kenarlı kayık resminde ekşi tabağı	14,21	9	127,89	81
Boyalı yaldızlı müdevver kahvealtı tabağı	2,50	321	802,50	82
Boyalı yaldızlı müdevver salata tabağı	3,00	316	948,00	83
Boyalı yaldızlı istiridye resminde kahvealtı tabağı	3,25	151	490,75	85
Boyalı yaldızlı istiridye resminde salata tabağı	4,00	158	632,00	86
Beyaz saksonya müdevver kahvealtı tabağı	0,90	178	160,20	88
Beyaz saksonya istiridye resminde kahvealtı tabağı	1,79	149	266,71	91
Beyaz saksonya istiridye resminde salata tabağı	2,50	398	995,00	92
Beyaz saksonya ma'kapak sahan	1,00	23	23,00	135
Beyaz saksonya çiçekli istiridye ve müdevver salata tabağı istiridye	2,50	588	1.470,00	155
Beyaz saksonya çiçekli istiridye ve müdevver salata tabağı müdevver	1,25	497	621,25	155
Beyaz saksonya çiçekli istiridye ve müdevver kahvealtı tabağı istiridye	1,79	445	796,55	156
Beyaz saksonya çiçekli istiridye ve müdevver kahvealtı tabağı müdevver	0,90	196	176,40	156
Kırmızı markalı balık tabağı	34,20	1	34,20	159
Beyaz saksonya çiçekli tatlı tabağı	6,00	5	30,00	160
Beyaz saksonya çiçekli ma' kapak sahan	9,83	6	58,98	161
Beyaz saksonya çiçekli ma' kapak sahan	14,50	3	43,50	161
Toplam	253,73	4.477	14.736,72	

Tablo XII

**15 Mart-9 Aralık 1906 Tarihleri Arasında Hazine-i Hassa Deposu’ndan Çıkan
Porselen Fabrikası Mamulleri³⁰**

tarih	mamul	fiyatı	aded	yekun	s.no
2 Mart 322 (15 Mart)	Kırmızı markalı saksonya ma’kapak çorba kâsesi	52	4	208	288
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Beyaz saksonya çukur tatlı tabağı	4,51	29	130,79	194
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Boyalı yaldızlı ma’kapak çorba kâsesi	18,95	42	795,9	220
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Boyalı yaldızlı kırmızı pilavlık	12	10	120	222
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Beyaz saksonya ma’kapak çorba kâsesi	8,93	3	26,79	247
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Beyaz saksonya sahan ve pilavlık kapağı	3,33	95	316,35	249
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Beyaz saksonya kapaksız sahan	6,5	394	2561	250
24 Mayıs 322 (6 Haziran)	Beyaz saksonya kapaksız pilavlık	6,5	29	188,5	251
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Boyalı yaldızlı kırmızı pilavlık	12	19	228	222
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Beyaz saksonya dört kenarlı pilavlık ve sahan kapağı	3,03	13	39,39	244
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Beyaz saksonya çiçekli müdevver yemiş tabağı	0,67	155	103,85	206
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Çizgili taam piyatası	1,8	49	88,2	216
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Beyaz saksonya sahan ve pilavlık kapağı	3,33	191	636,03	249
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Beyaz saksonya kapaksız sahan	6,5	340	2210	250
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Beyaz saksonya kapaksız pilavlık	6,5	57	370,5	251
11 Teşrîn-i evvel 322 (24 Ekim)	Kırmızı markalı saksonya ma’kapak çorba kâsesi	52	3	156	288
26 Teşrîn-i sâni 322 (9 Aralık)	Kırmızı markalı saksonya ma’kapak çorba kâsesi	52	9	468	288
Toplam		198,55	1.438	8.439,30	

Bunların dışında tarihsiz olarak bulunan bir belgede yine saray için ve Hereke Fabrikası mağazasına³¹ gönderilmek üzere fabrikada imal edilen 6.227 kalem eşya görülmektedir³². Bu mamuller de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³⁰ HH.d, no. 25707.

³¹ Hereke Fabrikası’nın satış mağazası 1847 yılında Kapalıçarşı’da açılmıştı (Abdülkadir Buluş, “Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 283). Bu mağazada aynı zamanda Yıldız Porselen Fabrikası mamulleri de sergilenmekteydi. Hereke Fabrikası’nın bir diğer satış mağazası ise, Yeni Cami civarında görülmektedir. Bu mağaza, 22 Teşrîn-i sâni 1323 (5 Aralık 1907) tarihinde sadrazam tarafından verilen buyurulduyla yapılmaya başlanan barakadır (BEO.NGG.d, no.274).

³² Y.PRK.HH, 40/71.

TABLO XIII**Saray’a ve Hereke Fabrikası Satış Mağazasına Gönderilen Mamuller**

Mamul	Aded
Çiçeklerle müzeyyen ve müzehheb ayaklı vasat vazo	2
Menâzır-ı latife ile müzeyyen ve müzehheb kapaklı vazo	2
Arab usûlünde müzeyyen ve müzehheb altı kişilik çay takımı	17
Çiçekle müzeyyen ve müzehheb kulplu kebir vazo	1
Menâzır-ı latife ile müzeyyen ve müzehheb ayaklı kebir vazo	1
Çiçekle müzeyyen ve müzehheb kapaklı sagir vazo	1
Menâzır-ı latife ile müzeyyen ve müzehheb tütün kâsesi	2
Çiçekle müzeyyen ve müzehheb kulplu sagir vazo	1
Hazine-i Hassa-i Şâhâneleri için tehyie olunan eşya	2.100
Hereke Fabrika-i Hümâyûnları mağazasına gönderilmek için tehyie olunan eşya	4.100
Toplam	6.227

Padişahların cülûslarının yıldönümleri oldukça hareketli ve şaşaalı şenlikler olarak kutlanırdı. II. Abdülhamid döneminde ise cülûsun yıldönümü olan 19 Ağustos, Yıldız Sarayı’nın bahçelerinin ve binalarının süslenmesiyle, fener alaylarının düzenlenmesiyle fişeklerin atılmasıyla oldukça debdebeli ve eğlenceli bir şekilde kutlanmıştır. Bu törenlerden en muhteşemlerinden biri ise 1900 tarihindeki II. Abdülhamid’in 25. cülûs yıldönümüdür³³. Yıldönümü, İstanbul’da ve taşrada çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. İstanbul’da yapılan resmî tören, sabah saat 9.30’da Yıldız Sarayı’nın Büyük Mabeyn Köşkü’nde padişahın tören üniformasını giymiş olduğu halde çalınan “Marş-ı Hamidi” eşliğinde bütün vekiller, vezirler, ulemanın tebrikiyle başladı³⁴. Padişaha bu vesile ile bazı imparatorlardan³⁵ ve devlet görevlilerinden

³³ Sevim Çakmak, “Sultan II. Abdülhamid’in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları”, **Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2000, s. 6.

³⁴ Çakmak, **a.g.t.**, s. 8.

³⁵ Bu hediyeler arasında Alman İmparatoru’ndan gelen bir gümüş takım, İngiltere Kraliçesi’nden gelen bir portre ve Fransız Cumhurbaşkanı’ndan gelen Sevr vazosu sayılabilir (Nigâr Ayyıldız, **II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri**, İstanbul 2008, s. 27). Yurtdışından cülûs yıldönümü münasebetiyle gönderilen hediyelere cevaben birer teşekkürnâme yazıldığı görülmektedir. Mesela, Ağustos-Eylül 1900 tarihinde Fransız

ayrıca şehzadelerden, sultanlardan pek çok hediye gelmiş ve gelen hediyeler, Yıldız Sarayı'nda sultanın kendi dairesiyle Küçük Mabeyn arasındaki Büyük Salon'da teşhir edilmiş ve gönderenlerin isimleri üzerlerine kartlar yerleştirilerek belirtilmiştir³⁶. Bu hediyeler, 4 Eylül 1900 tarihiyle bir deftere kaydedilmiştir³⁷. Bu arada Yıldız Porselen Fabrikası'ndan da padişaha hediyeler sunulmuştur. Sunulan hediyelerin tavsifi şu şekildedir: “İki sütun üzerlerinde Burhaneddin ve Abdürrahim Efendiler hazretleri tasvirlerini hâvî iki vazo ve vazo fotoğraflarını hâvî albüm ve diğer iki kapaklı vazo mahfaza derûnunda Selâtin-i âzam hazretinin tasvirlerini hâvî otuz iki aded fincan ma‘a tabak ve on aded kapaklı ve tabaklı çay takımı ve ağızları açık sagir üç sürahi³⁸”

31 Mart Vak‘ası³⁹’nın akabinde Yıldız Sarayı’nın tasfiye çalışmaları sırasında Saray içinde bulunan Müzehane’deki eşyalar da Hazine-i Hümayûn, Müze-i Hümayûn başta olmak üzere Maarif Nezareti, Matbaa-i Âmire, Ziraat Mektebi gibi farklı yerlere naklolunmuştur⁴⁰. Eşyaların bir kısmı Abdülhamid tarafından Topkapı’dan Yıldız’a getirilmiş olanlardı ve bunlar Hazine-i Hümayûn’dan çıkarken bir defterde tutulmuşlardı. Bu defter daha sonra tasfiye sırasında kullanılmış, Hazine-i Hümayûn’a ait olan eşyalar bu şekilde tespit edilmiştir⁴¹. Bunların dışında kalan eşyalar arasında bazı Yıldız Porselen Fabrikası mamulleri de yer almaktadır. Müzenin nakli sırasında müzedeki eşyaların bir dökümünün yapılması icap etmiş, bunun üzerine Yıldız Komisyonu tarafından bir defter düzenlemiştir. 3 Mart-14 Kasım 1910 tarihleri arasında Müzehane’den yapılan nakliyatları havi olan bu defter

Cumhurbaşkanı’na, Sultan Abdülhamid’in 25. cülus yıldönümü dolayısıyla gönderilen hediyeler için bir teşekkürnâme yazılmıştır (Abdülkadir Özcan-İlhan Şahin, “II. Abdülhamid’in Husûsî Mektub ve Telgrafları”, **Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı, sayı 34 (1983-84), İstanbul 1984, s. 419-420).

³⁶ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 83-84.

³⁷ Nedret Bayraktar, “Sultan II. Abdülhamid’e Gelen 25. Cülûs Hediyeleri Defteri”, **Tarih ve Toplum**, IV/21 (Eylül 1985), 12.

³⁸ Bayraktar, **a.g.m.**, s. 16; Çakmak, **a.g.t.**, s. 77.

³⁹ 31 Mart Vak‘ası hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Ali Cevat, **İkinci Meşrutîyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi**, yay. haz. F. R. Unat, Ankara 1991; Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, Ankara 2003.

⁴⁰ Murat Candemir, **Yıldız’da Kaos ve Tasfiye**, İstanbul 2007, s. 101.

⁴¹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 95-96.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır⁴². Bu deftere göre Yıldız Porselen Fabrikası'na ait toplam 210 parça eşya Hazine-i Hümayûn'a teslim edilmiştir. Bunların ayrıntısı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo XIV
Yıldız Müzehânesi'nde Bulunan Porselen Fabrikası Mamulleri⁴³

cins	aded	s.no
Muhtelif renkte kebir vazo	6	122
Muhtelif şekil ve renk ve cesâmette kapaklı ve kapaksız vazo	81	135
Muhtelif resim ve cesâmet ve şekilde tabak	22	137
Etrafı yaldızlı, ortası resimli levha	10	137
Derûnu elvan çiçekli yemişlik	1	137
Saat	1	137
Beyaz zemin üzerine yaldızlı ve resimli üç kısımlı yemişlik	1	144
Kayık şeklinde yemişlik	2	144
Sepet şeklinde çiçeklik	2	144
Sagır çiçeklik	3	144
Kırmızı renkli çiçeklik	2	144
Muhtelif şekil ve renk ve cesâmette tabak	12	144
Hardallık	4	144
Mâi zemin üzerine yaldızlı çay takımı (bir çaydan, bir şekerlik, bir sütlük, ma'tabak on fincan)	13	144
Muhtelif şekil ve renk ve cesâmette tabak	7	144
Beyaz zemin üzerine markalı çay fincanı	2	145
Üzeri çiçekli fincan	1	145
Beyaz renkli kahve fincanı	2	145
Sultan Mahmud ve Sultan Mecid hazerâtının resimlerini hâvî ma'tabak fincan	2	145
Etrafı dört sütunlu kaide	1	146
Vazo	1	146
Muhtelif renkli ve kübik resimli vazo	1	146
Vazo	3	149
Muhtelif şekil ve cesâmette vazo	8	155
Yemişlik	2	156
Muhtelif tabak	10	156
Beyaz yemişlik	2	156
Beykoz Çeşmesini mersûm levha	1	156
Sarı zemin üzerine yaldızlı su fiçisi	2	171
Üzeri kır resimli çini levha	2	171
Çini kâğıdlık	1	171
Çini kalemlik	2	171
Toplam	210	

⁴² YEE.d, no. 322.

⁴³ YEE.d, no. 322.

Fabrikada imal edilen mamullerin desen örneklerinin yapılmadan önce padişahın beğenisine takdim edilmek üzere katalog halinde düzenlendiği görülmektedir. Mesela, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Yıldız Albümleri arasında 90680 no.lu albümde fabrikanın bazı mamullerinin çizimleri ve desen örnekleri -tamamı Hoca Ali Rıza imzalı- görülmektedir. Bu albüm içinde beş adet paspartu suluboya desen yer almaktadır. Bunlardan ilki açık mavi zemin üzerine göl ve çiçek motiflerinden meydana gelen çelenk içinde İstanbul manzarasının tasvir edildiği bir vazodur. İkinci desen, bir çay takımına aittir. Çaydanlık, şekerlik ile tabağıyla bir fincandan müteşekkil bu takımın her birinin üzerinde farklı motifler yer almaktadır. Çaydanlığın gövdesinde oldukça natüralist gül demetleri bulunmakta, kulplu şekerlik gövdesinde ise kır çiçekleri ve gül demetleri görülmektedir. Her ikisi de açık mavi zemin üzerine altın yaldızlı bordürlüdür. Fincanda açık mavi zemin üzerinde ortada “padişahım afiyetle bin yaşa” yazısı vardır. Üçüncüsü dilimli kapağı olan üzerinde deniz manzarası ve bir yelkenli yapılmış, sol kenarı bir çiçek buketi ile sınırlandırılmış olan vazodur. Dördüncü desen, pembe zemin üzerine ortada oval yaldızlı çerçeve içinde İstanbul'un gece görünüşü, bir donanma, ışıktandırılmış camiler, havai fişekler ve ön plandaki mahyada “padişahım çok yaşa” yazılı iki kulplu kapaklı bir şekerliktir. Beşinci ve son desen ise, mavi zemin üzerinde altın yaldızla yapılmış yıldızlar ve ortada Osmanlı arması yer alan kulplu ve kapaklı bir vazoya aittir⁴⁴.

Yine Yıldız Albümleri arasında porselen fabrikasının mamullerinin fotoğraflarının yer aldığı 90525 no.lu albüm dışında 90725 no.lu ve 1 Eylül 1310'dan Şubat sonuna kadar (13 Eylül 1894-12 Mart 1895) yapılan mamulleri havi bir albüm de vardır. Bu albümde resimleri bulunan porselenlerin pek çoğu bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve Dolmabahçe Sarayı'nda görülebilir. Bunlar arasında şehzade portreli vazo, sultan portreli tabaklar, A.H. armalı kahve fincanları, yemek takımları sayılabilir. Bu albümde ayrıca fabrikanın iç ve dıştan görünüşü ile çalışanların da resimleri mevcuttur⁴⁵.

⁴⁴ Nur Taviloğlu-Nedret Bayraktar, “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki Bir Albüm ve Yıldız Porselenleri”, *Sanat Dünyamız*, IX/28 (1983), 14-16.

⁴⁵ Nedret Bayraktar, “Yıldız Porselenleri”, s. 28.

Yukarıda bahsi geçen albümdekiler dışında bugün, Topkapı Sarayı Müzesi, Dolmabahçe Sarayı ve Yıldız Sarayı'ndan İstanbul Üniversitesi'ne naklolan eşyalar arasında yine fabrikanın bazı eserleri görülmektedir. Bunlardan Topkapı Sarayı'ndaki 800'den fazla parçaya örnek olarak, Göksu Deresi'ni tasvir eden Halid imzalı bir tepsi, Dolmabahçe Sarayı'nı gösteren ve sol tarafında Sultan Abdülmecid'in portresinin yer aldığı Şarl Atam imzalı bir tabak⁴⁶, Fenerbahçe koyunu ve feneri tasvir eden A. Nicot imzalı bir vazo sayılabilir⁴⁷. Bunların dışında elinde çiçek tutan genç bir kız çocuğu ve önünde koyunların resmedildiği A. Nicot imzalı bir tabak, bir çitin ön tarafından elindeki kitaba bakan genç bir kadın, diğer tarafta ise vücudu şeffaf bir kumaşa sarılı bir çocuğun görüldüğü yine Nicot imzalı bir tabak⁴⁸ ve portre şeklinde genç bir kız resmi yer alan F. Zonaro⁴⁹ imzalı bir tabağa da rastlanmaktadır⁵⁰.

Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan mamuller arasında ise, A. Nicot imzalı açık yeşil zemin üzerine altın varaklı tavşan ve geyik kovalayan av köpeklerini gösteren iki adet kapaklı vazo⁵¹, E. Narcice imzalı türlü renkte çiçek ve kuş süslemeli ve kapaklı iki vazo⁵², Halid imzalı İstanbul manzaralı ve kapaklı iki vazo⁵³, Ömer imzalı kulplu birinde Alman Çeşmesi ve Aksaray Valide Camii diğerinde Ayasofya ve Yavuz Selim Camii'nin yer aldığı iki vazo⁵⁴, bunların yanında günlük kullanılan eşyalardan karpuz biçimli ve kapaklı çiçek süslemeli iki adet kâse⁵⁵, pembe bordürlü

⁴⁶ Bayraktar, "İstanbul Manzaralı Yıldız Porselenleri", s. 30

⁴⁷ Bayraktar, "İstanbul Manzaralı Yıldız Porselenleri", s. 32.

⁴⁸ Nedret Bayraktar, "Kadın Tasvirli Yıldız Porselenleri", **Sanat Dünyamız**, VIII/23 (1981), 4.

⁴⁹ Fausto Zonaro, 1854 yılında İtalya'da Masi-Padova'da doğmuştur. Padova'da Lendinara Sanat Okulu'nda okuduktan sonra 1891 yılında İstanbul'a gelmiştir. Yıldız Sarayı'nın Teşrifat Nazırı Münir Paşa ile tanışarak resimlerini II. Abdülhamid'e gösterme imkanı bulmuş ve 1896 yılında saray ressamı olmuştur. Sultan Abdülhamid'in hal'inden sonra görevine son verilen Zonaro, ailesiyle birlikte 20 Mart 1910'da İstanbul'dan ayrılmış ve 1929 yılında San Remo'da ölmüştür. Zonaro, **a.g.e.**, s. 1.

⁵⁰ Bayraktar, "Kadın Tasvirli Yıldız Porselenleri", s. 5.

⁵¹ **Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Yıldız Porseleni**, haz. Önder Küçükerman-Nedret Bayraktar-Semra Karakaşlı, İstanbul 1998, s. 56.

⁵² **Aynı eser**, s. 57.

⁵³ **Aynı eser**, s. 58.

⁵⁴ **Aynı eser**, s. 68.

ortası beyaz zemin üzerine pembe renkte çiçekli sofrta takımı⁵⁶, altın varaklı ve A.H. armalı sofrta takımı⁵⁷, yine armalı iki fincan⁵⁸, istiridye kabuğu şeklinde kahvaltı tabağı⁵⁹ sayılabilir.

Yıldız Sarayı’ndan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ne gönderilen Yıldız Koleksiyonu’nda da porselen eşyaların var olduğı görölmektedir. Bunlar, sarı ve mavi renklerde tepsi, kapaklı, kulplu bardak ve vazodan ibaret olan ve Nuri Bey tarafından resmedilen iki takımdır⁶⁰.

3 Nisan 1924 tarihinde Müze haline getirilen Topkapı Sarayı ve müştemilâtında olan yapılarda bulunan eşyanın tespiti için Müzeler Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon yaptıkları tespitleri 23 Kânûn-ı sâni 1926 tarihli dört defterde müdüriyete teslim etmişlerdir. İşte bu defterler Topkapı Sarayı Müzesinin ilk envanter kayıtları olarak kabul edilmektedir⁶¹. Bu çalışma yapılırken komisyon tarafından her odaya ve odadaki her eşyaya bir numara verilmiş ve sayım yapılan yer, mevki olarak ayrıntıyla belirtilmiştir. Bu sayımda Porselen Fabrikası’na ait bazı mamullere de rastlanmaktadır. Üçüncü Medhalin Dördüncü Baş Mâbeynci Odasında tespit edilmiş olan bu mamuller şöyledir: 3 adet çiçeklik, 6 adet kendinden kabartmalı ve etrafı delikli sürahi altlığı⁶².

⁵⁵ Aynı eser, s. 123.

⁵⁶ Aynı eser, s. 131.

⁵⁷ Aynı eser, s. 132.

⁵⁸ Aynı eser, s. 137.

⁵⁹ Aynı eser, s. 143.

⁶⁰ Taviloğlu-Bayraktar, a.g.m., s. 16.

⁶¹ Ülkü Altındağ-Nedret Bayraktar, “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrîr Komisyonu Çalışmaları I (Harem ve Baltacılar Koğuşu)”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 2**, İstanbul 1987, s. 7.

⁶² Ülkü Altındağ-Nedret Bayraktar, “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrîr Komisyonu Çalışmaları II”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 3**, İstanbul 1988, s. 30.

B. FABRİKANIN YURTİÇİ VE YURTDIŞI TANITIMI

1. Mamullerin Hediye Edilmesi

Yıldız Porselen Fabrikası kurulduğu dönemde Avrupa’da hemen hemen her ülke sarayının kendine ait bir porselen fabrikası vardı ve bu fabrikaların mamulleri devletin bir kudret nişanesi olarak diğer devletlerin hükümdarlarına ve saygıdeğer kimselere hediye olarak veriliyordu. Mesela Sultan Abdülmecit döneminde Fransız İmparatoru III. Napolyon Bonaparte tarafından Sevres Fabrikası mamullerinden 60 parçalık bir yemek takımı hediye edilmiş⁶³, I. Abdülhamid döneminde ise, Lehistan Kralı tarafından Varşova’daki Belweder İmalathanesi’nin mamullerinden 160 parçalık bir yemek takımı, Varşova’da 2 yıl bulunup 1778 yılında görevini tamamlayarak geri dönecek olan elçi Numan Bey vasıtasıyla gönderilmiştir⁶⁴. II. Abdülhamid zamanında da bu hediyeleşmeler görülür. Mesela, Avusturya İmparatoru, II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman, isminin baş harfleri işlenmiş olan (A.H.) Fischer Fabrikası mamullerinden bir çift vazoyu Sultan Abdülhamid’e hediye olarak göndermiştir⁶⁵. Yine II. Abdülhamid’e II. Wilhelm’in ziyaretleri esnasında hediye ettiği Kraliyet Porselen Fabrikası’nda üretilmiş olan ve bugün Dolmabahçe Sarayı Müzesi’nde yer alan bir vazo ve bir çay takımı da bu türlü hediyeler arasında yer almaktadır⁶⁶. İşte Osmanlı Devleti de Yıldız Porselen Fabrikası’nın mamullerini kendi gücünü Avrupa’ya ispatlamak ve teknikte onlardan geri kalmadığını ortaya koymak için birer araç olarak kullanarak, tıpkı 1893 ve 1894 yıllarında Amerika ve İngiltere’ye gönderdiği fotoğraf albümleri ve 1891 yılında Amerika Kongre Kütüphanesi’ne gönderdiği Osmanlı pulları koleksiyonunda olduğu gibi dünyaya

⁶³ Pazi, a.g.m., s. 167.

⁶⁴ Danuta Chmielowska, “Lehistan Kralı Tarafından Sultan I. Abdülhamit’e Sunulan Belweder İmalathanesi (Servis Türk) Adlı Yemek Takımı”, **Birinci Milletlerarası Türk Çini ve Seramik Kongresi Bildirilerin Türkçe Özeti**, 6-11 VII 1986 Kütahya, İstanbul 1989, s. 66-67.

⁶⁵ Osmanoğlu, a.g.e., s. 56.

⁶⁶ Gülgün Yılmaz, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Armağan Geleneğinde Porselenin Yeri”, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/1 (2008), 99.

olumlu bir imaj sunmayı ve varlığını göstermeyi hedeflemiştir⁶⁷. Ayrıca şu ifade de yerinde olacaktır: “II. Abdülhamid’in uyguladığı siyasi-politik manevralarla, hediyeleşmeyi Batı dünyasında yeni ittifaklar oluşturmada bir araç olarak kullandığı iddia edilebilir⁶⁸.”

II. Abdülhamid, bu fabrikanın mamullerinden münasip porselen eşyaları Avrupa hükümdarlarına, ziyarete gelen yabancı devlet adamlarına⁶⁹ ve kendi maiyyetindeki kimselere hediye ederdi⁷⁰. Ayşe Osmanoğlu’nun hatıratında bahsettiği gibi mamuller çoğu zaman ülkeyi ziyarete gelen devlet hükümdarlarına hediye olarak takdim edilmiştir. Mesela, Abdülhamid’in iktidarı boyunca İstanbul’u 1889 ve 1898 yıllarında olmak üzere iki kere ziyaret eden⁷¹ Alman İmparatoru II. Wilhelm⁷² ve oğullarına bu ziyaretleri esnasında Hereke halıları ve Porselen Fabrikası’nın mamullerinden vazolar hediye edilmiştir⁷³. Ayşe Osmanoğlu, Berlin’de bulunduğu

⁶⁷ Selim Deringil, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde <İmaj> Saplantısı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992- Bildiriler**, İstanbul 1994, s. 153.

⁶⁸ Ahmet Cihan, “Geleneksel Sistemin Modernize Edilme Sürecinde Osmanlı Devleti ile Dış Dünya Arasında Gerçekleştirilen Hediyeleşme”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 164 (Ekim 2006), s. 157.

⁶⁹ “Yıldız Porselenleri”, **Sanat Ansiklopedisi**, V, 2238.

⁷⁰ Öz, a.g.m., s. 108.

⁷¹ II. Wilhelm’in Osmanlı ile ittifak kurmak maksadıyla yaptığı ziyaretler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bedii N. Şehsuvaroğlu, “Almanya İmparatoru II. Wilhelm’in Yurdumuzu Ziyaretleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 6 (1972), s. 20-27; Münir Sirer, “II. Wilhelm’in II. Abdülhamid’i Ziyaretine Dair Bir Belge”, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 12 (1977), s. 63-72; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İstanbul 2008, s. 93-100; Feryal İzer, “Kaiser Wilhelm’in İstanbul’u Ziyareti ve Şale Kasrı Hümayûnu”, **Tarih ve Toplum**, XIII/73 (Ocak 1990), 11-15; İlhan Pınar, “Kayzer II. Wilhelm’in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu’nun Osmanlı’ya Yönelimi Üzerine”, **Tarih ve Toplum**, XX/120 (Aralık 1993), 38-41; Ali İhsan Gencer, “Dünya Basınında II. Wilhelm’in Kudüs ve Şam Ziyareti ve Gösterilen Tepkiler”, **Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 15, Süha Göney ve Sabahattin Güllülü’ye Saygı**, İstanbul 2006, s. 282-296.

⁷² II. Wilhelm, Prusya Kralı ve Alman İmparatorudur (1888-1918). I. Wilhelm’in torunu ve III. Friedrich’in oğludur. Haziran 1888’de tahta çıktı. Bismarck’ın geleneğinden ayrılarak ülkeyi sömürgelerde ve denizsızı topraklarda genişletmeye başladı. Osmanlı üzerinde de etkili olmuş, Osmanlı ordusunu yeniden teşkilatlandırarak, karşılığında Bağdat Demiryolu gibi önemli bir imtiyaza sahip olmuştur. “Wilhelm II”, **Meydan Larousse**, XII (1973), 664. Kendisi 1889, 1898 ve 1917 yıllarında olmak üzere üç kez İstanbul’u ziyaret etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul 2000⁵, s. 389-398.

⁷³ Osmanoğlu, a.g.e., s. 54; Ayyıldız, a.g.e., s. 178.

sırada gezdiği Wilhelm'in özel müzesinde bu hediyelerin muhafaza edildiğini bizzat gördüğünü ifade eder⁷⁴.

İstanbul'a sefaret vazifesiyle gelmiş kimselere de bu mamullerden hediye ediliyordu. Mesela, 29 Şubat 1892 tarihinden itibaren İstanbul'da İngiliz sefiri⁷⁵ olan Sir Francis Clare Ford⁷⁶, burada bulunduğu süre içinde Yıldız Porselen Fabrikası'nı inşa halindeyken ziyaret etmiş ve daha sonra da görev süresi tamamlandığından dolayı İstanbul'dan ayrılmıştı⁷⁷. Fabrikanın inşası tamamlandıktan sonra Ford'un bu gezisi esnasında sunduğu beğeni ve takdirleri karşılığında II. Abdülhamid, bir jest yaparak fabrikanın ilk mamullerinden bir çift vazo ve ortasında Hamidiye Camii'nin resmi bulunan bir tabağı Roma'da bulunan Sir Clare Ford'a hediye olarak göndermiştir⁷⁸.

Aslında bu durum gerek Osmanlı'da ve gerekse uluslararası protokol kurallarında bir gelenektir. Yani yurtdışından elçilik vazifesiyle gelmiş olan kimselere her zaman hediyeler takdim olunmuştur. Gelen elçi, getirdiği mektubu sadrazama takdim eder ve bundan sonra kendisine ve yanındakilere hil'at giydirilirdi⁷⁹. Elçinin mektupla birlikte yanında getirdiği hediyeler, padişahın huzuruna arz odasına gireceğinden bir gün evvel teşrifatçı⁸⁰ya teslim edilirdi. Böylece padişahın huzuruna çıkınca hediyeler de Arz Odası'nın etrafında dolaştırılırdı⁸¹. Bu gelen hediyeler oldukça kıymetli şeylerdir. Buna mukabil, elçiye

⁷⁴ Osmanoğlu, a.g.e., s. 54.

⁷⁵ XVI. yy.dan XIX. yy.a kadar Osmanlı topraklarındaki İngiliz elçileri ve konsolosları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İstanbul 2004.

⁷⁶ Sir Francis Clare Ford'un görev süresi 1892-1893 yılları arasındır. Ayyıldız, a.g.e., s. 192.

⁷⁷ 28 Cemaziyelevvel 1311 / 25 Teşrin-i sâni 1309 (7 Aralık 1893) tarihiyle "sefir-i sabık" olan Sir Clare Ford'a padişah tarafından gönderilen mektubun sureti: Y.PRK.BŞK, 34/17.

⁷⁸ II. Abdülhamid tarafından Sir Clare Ford'a yazılan mektubun tarihsiz; fakat 1312 (1894)'ye tarihlendirilen müsveddesi: Y.PRK.BŞK. no. 41/89.

⁷⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXVII/1-2 (1989), 220.

⁸⁰ Teşrifatçının merasimler esnasında, seferlerde ve idarî olarak vazifeleri için bkz. Filiz Çalışkan, "Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemî ve Teşrifâtçılık", **İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Y. Lisans Tezi**, İstanbul 1989, s. 104-109.

⁸¹ Kütükoğlu, a.g.m., s. 223.

padişahın cevabını içeren mektup ile birlikte de önemli hediyeler verilirdi⁸². Bu duruma XVI. yy.da da rastlayabiliyoruz. Mesela, padişahın huzuruna çıkan Fransız büyükelçisi Présault'ya “on iki Türk tarzı giysiye yetecek miktarda brokar ve başka altın ve gümüş işlemeli kumaşın yanı sıra 30.000 akçe, iki gümüş ibrik ve iki az değerli ve çok hafif tabak”tan oluşan hediyeler verilmiştir⁸³. Aynı uygulama XVIII. yy.da da devam etmiştir. Buna örnek olarak ise, İstanbul'a gelerek padişaha hediyelerini ve mektubunu sunan Rus elçisine verilen hediyeler gösterilebilir. Verilen bu hediyeler arasında samur kürk, mücevher köstekli bir saat sayılabilir⁸⁴.

İngiltere Başbakanı Lord Salisbury (1830-1903)⁸⁵'ye de II. Abdülhamid tarafından porselen fabrikası mamullerinden bir vazo ve bir tabak hediye olarak Londra'ya gönderilmiştir; fakat hediyeler Londra'ya ulaştığında kendisi orada bulunmamaktadır. Bu hediyelerden ancak Sir Nikola O'connor⁸⁶ tarafından bildirilince haberi olur. Salisbury, o sırada Riviera'da bulunduğu buradan, II. Abdülhamid'e teşekkür etmek üzere 30 Mart 1899 tarihli bir mektup göndermiştir⁸⁷.

⁸² Kütükoğlu, a.g.m., s. 229.

⁸³ Philippe du Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 51.

⁸⁴ Zarif Orgun, “Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim”, **Tarih Vesikaları**, I/6 (1942), 413.

⁸⁵ Lord Salisbury, 1866-1867 ve 1874-1878 yılları arasında Hindistan bakanlığı yaptı. 1876'da olağanüstü yetkiyle İstanbul Konferansı'na gönderildi. 1878'de Dışişleri Bakanı olduktan sonra Berlin Konferansı'na katıldı. 1881 yılında Başbakan oldu. Bu sırada iki Bulgar prensliği birleşmişti. Salisbury bütün Avrupa'nın muhalefetine rağmen bu mesele ile uğraştı ve diplomatik bir başarı kazandı. Birkaç kez başbakanlık yapmış ve 1902'de istifa ederek ayrılmıştır. “Salisbury”, **Meydan Larousse**, X (1972), 882; Salisbury, İstanbul Konferansı (23 Aralık 1876-20 Ocak 1877)'nda Başbakan Disraeli yerine İngiltere devletini temsil etmişti ve padişah tarafından oldukça samimi bir şekilde karşılanmıştı (Joan Haslip, **Bilinmeyen Yönleriyle Abdülhamid**, İstanbul 2009, s. 91-92). Rifat Uçarol, Berlin Kongresi (13 Haziran-13 Temmuz 1878)'ne katılan devletlerin temsilcilerini sayarken İngiltere adına Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Salisbury'nin katıldığını ifade eder (**a.g.e.**, s. 353). Fatma Ürekli, Müze-i Hümâyûn müdürü ve Sanayi-i Nefise Mektebi kurucusu Osman Hamdi Bey'in hayatından bahsederken, kendisinin 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde meydana gelen Bulgaristan'daki olayları yerinde incelemek üzere Saffet Paşa başkanlığında kurulan ve Lord Salisbury'nin de aralarında bulunduğu milletlerarası komisyona üye seçildiğini belirtir (**a.g.t.**, s. 133).

⁸⁶ Sir Nikola O'connor, 1899-1907 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisidir. Ayyıldız, **a.g.e.**, s. 192.

⁸⁷ Lord Salisbury'nin mektubu: Y.EE. 62/12 belge no. 3. Mektubun tercümesi Mehmed İzzet Efendi tarafından yapıpı belgenin leffinde bulunmaktadır (belge no. 4).

Osmanlı Devleti'nin elçileri, vazifeleri her ne olursa olsun daima gittikleri ülkelerin hükümdarlarına ve o ülkelerin ileri gelen devlet adamlarına bir takım kıymetli hediyeleri de yanlarında götürürlerdi⁸⁸. Mesela, Osmanlı'nın Londra büyükelçisi olan Yusuf Agâh Efendi, 29 Ocak 1795 tarihinde yapılan merasimle İngiltere Kralı tarafından huzura kabul edilmiş, yanında getirdiği nâme-i hümayûnu ve hediyeleri krala sunmuştur ve böylece elçilik vazifesi başlamıştır⁸⁹. Bunun gibi, Berlin büyükelçisi olan Ali Aziz Efendi de padişah III. Selim'in namesini ve hediyelerini Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm'e takdim ederek vazifeye başlamıştır⁹⁰. İşte sunulan bu hediyeler arasında II. Abdülhamid döneminde Yıldız Porselen Fabrikası'nın mamulleri de yer alırdı. Mesela, Osmanlı Devleti tarafından Rusya İmparatoru'na bazı hediyeler gönderilmiştir. Bunlar arasında Porselen Fabrikası'nda hususi olarak hazırlatılan iki adet vazodan da bahis vardır. Bu vazolar henüz tamamlanmadığından, bunların daha sonra gönderileceği, Petersburg sefaretine gönderilen 3 Şubat 1902 tarihli tahriratta belirtilmiştir⁹¹. Daha sonra Petersburg sefirinden gelen rapordan anlaşıldığı üzere, Rus İmparatoru ve İmparatoriçesi için özel olarak Porselen Fabrikası'nda imal edilen çay takımı ve iki adet büyük vazo, Rusya'ya gönderilmiş ve bu durum Petersburg sefirine 6 Haziran 1902 tarihli bir tahriratla bildirilmiştir. Sefirin 15 Haziran tarihli telgrafında, bu hediyelerin binbaşı Feyyaz Bey tarafından imparatora sunulduğu ifade edilmektedir. İmparator, bu hediyelerden memnun olmuş, bu mamullerin güzelliği ve mükemmelliğini takdir etmiştir. Gönderilen hediyelerin salonda teşhir edilmesi için gerekli emirleri vermiş ve Feyyaz Bey'i de ödüllendirmiştir⁹².

4 Mart 1906 tarihli Berlin sefiri Ahmed Vefik imzalı bir ilmühaberde ise, Alman İmparatoru ve İmparatoriçesine Hereke ve Porselen fabrikalarından hediyeler

⁸⁸ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, tamamlayıp yay. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968, s. 26.

⁸⁹ Ercümend Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821**, Ankara 1968, s. 16.

⁹⁰ Kuran, **a.g.e.**, s. 42.

⁹¹ 24 Şevval 1319 / 21 Kânûn-ı sâni 1317 (3 Şubat 1902) tarihli tahrirat sureti: Y.PRK.BŞK, 66/2.

⁹² 14 Rebi'ülevvel 1320 / 7 Haziran 1318 (8 Haziran 1902) tarihli Petersburg sefirinin raporu: Y.PRK.EŞA. 40/ 54.

gittiği anlaşılmaktadır. Bu hediyeler, “Yaveran-ı hazret-i şehriyârîden birinci ferik” Rahmi Paşa tarafından Berlin Sefiri’ne teslim edilmiştir. Bahsi geçen hediyeler içinde Porselen Fabrikası mamullerinden İmparator’a gönderilen biri çiçeklik şeklinde iki büyük vazo ve İmparatoriçe’ye gönderilen “fantazya” tarzı bir vazo yer almaktadır⁹³.

2. Fabrika Mamullerinin Sergilere Gönderilmesi

Fabrika mamullerinin ilk kez yurtdışına sergiye gönderilme teşebbüsü 1896 yılında gerçekleşmiştir. 5 Mayıs 1896’da Barselona’da üçüncü defa düzenlenecek olan Güzel Sanatlar ve Endüstri Sergisi için Hereke ve Porselen fabrikalarından bazı mamullerin gönderilmesi, İstanbul Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası tarafından Ticaret Nezareti’ne teklif edilmiş, bu teklif nezaret tarafından Hazine-i Hassa Nezareti’ne iletilmiş⁹⁴; fakat neticede Hazine-i Hassa tarafından bu talep yerinde bulunmamıştır. Hazine-i Hassa’nın gerekçesi ise, daha evvel bu gibi sergilere gönderilen mamullerin bazı hasarlara uğradığı şeklindedir. Sonuçta bu talep yerine getirilmeden “hıfz” olunmak üzere kaldırılmıştır⁹⁵.

1897 yılında, Yunanlılarla yapılan savaşta⁹⁶ şehit olanların ailelerine ve ma‘lûllere yardım etmek maksadıyla bir iane sergisi kurulması⁹⁷, bizzat II. Abdülhamid tarafından emredilmiş⁹⁸, padişah bu sergiye Hereke ve Porselen

⁹³ 19 Şubat 1321 (4 Mart 1906) tarihli Berlin sefiri Ahmed Vefik imzalı ilmühaber: Y.PRK.EŞA, 49/4; aynı belge İlon Baytar tarafından da kullanılmıştır (“Kaiser II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”, **İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm**, İstanbul 2009, s. 76-77). Bu belgenin tarihsiz müsveddesi: Y.PRK.HH, 30/72.

⁹⁴ Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa İmzalı Hazine-i Hassa Nezareti’ne yazılan 13 Zilka‘de 1313 / 14 Nisan 1312 (26 Nisan 1896) tarihli tezkire: HH.THR, 806/42.

⁹⁵ 20 Nisan 1312 (2 Mayıs 1896) tarihli Hazine-i Hassa Nezareti Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu tarafından yazılan tezkire: HH.THR, 806/42 belgenin arka yüzü.

⁹⁶ Savaşın başlangıcı ve gelişimi için bkz. Uçarol, **a.g.e.**, s. 372-373; ayrıca Selim Sun, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Ankara 1965, s. 29 vd; Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid’in Yunan Zaferi ve Gizli Siyaseti**, İstanbul 1994.

⁹⁷ Bu sergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sabuncuzâde Luis Alberi, **Sultan II. Abdülhamîd’in Hâl Tercümesi**, yay. haz. Mahir Aydın, İstanbul 1997, s. 91-100.

⁹⁸ Necmettin Alkan, “1897 Yunan Harbi’nde Şehit Olanların Yakınları ve Gaziler İçin Düzenlenen İâne Sergisi”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı 13 (2008), s. 18.

fabrikalarından gönderdiği bazı mamullerle destek olmuştur⁹⁹. Padişahın sergiye gönderdiği porselen fabrikası mamullerinden iki adet büyük vazo¹⁰⁰, Yıldız Sarayı Zülvecheyn Dairesi Bekçibaşı olan Hacı Osman Ağa tarafından sergi ambarına teslim edilmiştir¹⁰¹. Bu vazolar ve verilen diğer hediyeler, *Yadigâr-ı Zafer* adıyla bir albümde yer almıştır¹⁰². Bu albümde hediye edilen mamuller ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu sergiye pek çok devlet görevlisi şahsi olarak katkıda bulunmuşlar, hatta Porselen fabrikasından ressam Şarl Atam da bir tablo ile sergiye iştirak etmiştir¹⁰³. Düzenlenen sergiye, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Alman İmparatoriçesi de Alman sefiri vasıtasıyla imparatorun yaptığı tabloları ve Berlin Porselen Fabrikası mamullerinden bazı eşyayı hediye ederek katılmışlardır¹⁰⁴. Ayrıca Avusturya imparatoru da sergiye Viyana Fabrikası mamullerinden firuze rengi ve altınla süslü bir adet vazo ve XV. Louis tarzında gül ağacından bir adet camlı dolap ile katkıda bulunmuştur¹⁰⁵. Daha önce bahsi geçen albümden anlaşıldığına göre, bu sergiye katılanlar arasında Fransa Cumhurbaşkanı Felix Faure, Mısır hıdivinin annesi ve haremi, Trabzonlu zenginlerden Nemlizâde Biraderler¹⁰⁶ de vardır¹⁰⁷. Ayrıca İran

⁹⁹ Padişah tarafından gönderilen Hereke ve Porselen fabrikaları mamullerinin defterlerinin yapıldığına dair Selim imzalı 26 Haziran 1313 (8 Temmuz 1897) tarihli tezkire: Y.PRK.KOM, 9/37 belge no. 3.

¹⁰⁰ Bu vazolar, Sabuncuzâde, **a.g.e.**, s. 99’da dört aded olarak görülmekte ve şu şekilde tasvir edilmektedir: “Çini Fabrika-i Hümâyûnu ma’mûlât-ı nefisesinden bir metre kırk beş santimetre irtifâ’ında bir firûze renginde yaldızla müzeyyen kebir vazo, Çini Fabrika-i Hümâyûnu ma’mûlât-ı nefisesinden bir metre yirmi beş santimetre irtifâ’ında kebir vazo, Çini Fabrika-i Hümâyûnu ma’mûlât-ı nefisesinden müzeyyen vazo, Çini Fabrika-i Hümâyûnu ma’mûlât-ı nefisesinden “sır-altına boyalı” vazo.”

¹⁰¹ 1 Teşrîn-i Evvel 1313 (13 Ekim 1897) tarihli ilmühaber: Y.PRK.KOM, 9/47.

¹⁰² “II. Abdülhamid’in Kermes’i”, **Tarih ve Toplum**, I/5 (Mayıs 1984), 28-29.

¹⁰³ 21 Haziran 1313 (3 Temmuz 1897) tarihine kadar toplanan eşyanın kaydedildiği liste: Y.PRK.KOM, 9/37 belge no. 2.

¹⁰⁴ 15 Ağustos 1897 tarihli Alman imparatorunun eşyalar ile birlikte gönderdiği mektub tercümesi: Y.PRK.EŞA, 27/96 belge no. 2. Bunun üzerine İane sergisi komisyonu reisi tarafından sefire bir teşekkürnâme sunulmuştur. İane Sergisi Komisyonu tarafından yazılan 5 Ağustos 1313 (17 Ağustos 1897) tarihli tezkire: Y.PRK.EŞA, 27/96 belge no. 1.

¹⁰⁵ “II. Abdülhamid’in Kermes’i”, s. 28; Alkan, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁰⁶ Nemlizâdelerden biri olan Hasan Tahsin Efendi, İstanbul piyasasının en itibarlı tüccarlarından biridir. Sultan Abdülhamid tarafından da gayet iyi tanınan Tahsin Efendi’nin Abdülhamid’e dahi kredi verdiğini ve bu sayede sivillere verilen paşalık unvanını aldığını, torunu Prof. Dr. Talat Halman ifade etmektedir (Terzi, **Bağdat-Musul**, s. 220, n. 388). Kendisinin Bağdat-Musul bölgesindeki petrol imtiyazı ile ilgili Hazine-i Hassa’ya başvuruları bulunmaktadır; fakat talebi her seferinde reddedilmiştir (**a.g.e.**, s. 202, 209).

şahı Cihan Şah'ın da verdiği hediyeler ile bu sergiye katıldığı tespit edilmektedir¹⁰⁸. Bu serginin düzenleneceği yer Bazar de Charité adıyla, D'Aronco tarafından Yıldız'da Talimhane Meydanı¹⁰⁹'nda yer alan Sağırlar Okulu'nun karşısındaki alanda inşa edilmiş ve sergi 31 Ağustos 1897'de açılmıştır¹¹⁰. Serginin açılışı II. Abdülhamid tarafından Cuma namazından sonra yapılmış, açılışta şehzadeler, hükûmet ve saray erkânı, yabancı ülkelerin sefirleri hazır bulunmuşlardır¹¹¹.

Ramazanlarda özellikle Bayezid, Eyüb Sultan, Ayasofya ve Fatih Camilerinin avlularında sergiler düzenlenirdi¹¹². Sergilerde kurulan dükkânlarda çeşitli gıda maddeleri, baharatlar, Hereke kumaşları, kokular¹¹³ bu arada porselen eşya¹¹⁴ da sergilenmekte ve satılmaktaydı. Bu sergilerden en önemlisi Bayezid Camii'nin avlusunda kurulan idi. Bu sergiyi devlet görevlileri başta olmak üzere herkes ziyaret ederdi. Bayezid Camii'nde düzenlenen bu sergilerden ikincisinde satışa sunulan Yıldız Porselen Fabrikası mamulâtının listesine ayrıntılı olarak ulaşabilmekteyiz¹¹⁵. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere toplam 7.841 kuruşluk 407 adet mamul bu sergiye gönderilmiştir.

¹⁰⁷ “II. Abdülhamid'in Kermes'i”, s. 29.

¹⁰⁸ Alkan, a.g.m., s. 24.

¹⁰⁹ Şakir, a.g.e., s. 161.

¹¹⁰ Batur, “Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler”, s. 93.

¹¹¹ Şakir, a.g.e., s. 162.

¹¹² Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, İstanbul 1995, s. 251; **Ramazan Kitabı**, haz. Özlem Olgun, İstanbul 2000, s. 234.

¹¹³ **Ramazan Kitabı**, s. 239.

¹¹⁴ **Ramazan Kitabı**, s. 234.

¹¹⁵ MSHHA., E-II, dosya no. 1391'deki tarihsiz liste.

TABLO XV

Porselen Fabrika-i Hümayûnu ma‘mulâtından ikinci def‘a olarak Sultan Bayezid Han Cami‘-i şerifi havalisindeki sergiye irsal kılınacak eşya¹¹⁶

Mamul	aded	bedel	<i>birim fiyatı</i>
menazır-ı latifeyi havi resimlerle müzeyyen ve müzehheb ayaklı ve kapaklı vazo	2	3.500	1.750,00
somaki taklidinde müzeyyen ve müzehheb armudîü‘ş-şekil kebir vazo	1	1.600	1.600,00
çiçeklerle müzeyyen ve müzehheb kebir tabak	1	400	400,00
çiçekli ve yıldızlı beyziü‘şşekil vasat tabak	15	240	16,00
çiçekli ve yıldızlı taam piyatası	78	195	2,50
çiçekli ve yıldızlı taam piyatası	23	184	8,00
çiçekli ve yıldızlı yemiş piyatası	3	18	6,00
çiçekli ve yıldızlı kebir kâse	4	40	10,00
çizgili ve yıldızlı vasat kâse	18	90	5,00
çiçekli ve yıldızlı oyma kenarlı yemiş piyatası	2	12	6,00
çiçekli ve yıldızlı ayaklı yemiş tabağı	3	60	20,00
çiçekli ve yıldızlı beyzi salata tabağı	12	84	7,00
çiçekli ve yıldızlı ma‘tabak çay fincanı	10	60	6,00
çiçekli ve yıldızlı ma‘tabak adi çay fincanı	14	42	3,00
çiçekli ve yıldızlı dört köşe sigara tabağı	4	16	4,00
çiçekli ve yıldızlı sagir istiridye resminde salata tabağı	20	80	4,00
çiçekli ve yıldızlı ma‘tabak kahve fincanı	9	45	5,00
yaprak şeklinde yıldızlı kebir sigara tabağı	1	9	9,00
çizgili yıldızlı sagir kâse	17	51	3,00
oyma kenarlı yıldızlı reçel tabağı	12	48	4,00
oyma kenarlı yıldızlı beyzi kahvealtı tabağı	20	80	4,00
yıldızlı dört köşe sigara tabağı	2	6	3,00
resimli yıldızlı sagir tabak	13	126	9,69
kenarı yıldızlı çukur tabak	20	160	8,00
boyalı yıldızlı ma‘kapak yemek sahanı	12	240	20,00
boyalı yıldızlı ma‘kapak sagir sahan	10	120	12,00
boyalı yıldızlı ma‘kapak sagir kâse	4	48	12,00
çiçekli yıldızlı ma‘kapak çorba kâse	2	80	40,00
boyalı yıldızlı kürdanlık	2	10	5,00
bisküvi olarak ayaklı kartvizit	1	20	20,00
çiçekli ve yıldızlı hokka	1	10	10,00
beyaz porselen beyzi salata tabağı	12	48	4,00
beyaz porselen istiridye salata tabağı	50	105	2,10
beyaz porselen sigara tabağı	9	14	1,56
Toplam	407	7.841	19,27

¹¹⁶

MSHHA., E-II, dosya no. 1391.

Bunlar gibi, 11 Haziran 1907 tarihli bir irade ile Hereke ve Porselen fabrikalarıyla Darülaceze, Mekteb-i Sanayi gibi İstanbul'daki diğer tesislerin ürettikleri mamullerin sergilenmesi için Hereke Fabrikası'nın uygun bir yerinde Mayıs ayının başından Temmuz ayının sonuna kadar devam edecek olan bir sergi kurulması emr edilmiştir¹¹⁷.

Fabrikanın II. Meşrutiyet'ten sonra Müze-i Hümâyûn İdaresi'nde olduğu dönemde ürettiği mamulleri, İstanbul Postanesi civarındaki Hereke Fabrikası Satış Mağazası'nda¹¹⁸ ve Ramazanlarda Beyazıt Camii avlusunda Üniversite binasına bakan kapının tarafında¹¹⁹ kurulan Hereke, Feshane ve Yıldız Fabrikası mamullerinin yer aldığı sergilerde satılırdı. Ayrıca fabrikanın son devirlerinde çini taklidi porselen karolar yaptığı, Mimar Vedat Bey'in Topkapı Sarayı'ndaki Hasoda'nın çinilerinden bir örnek alınarak, dökülenlerin yerine konmak üzere fabrikaya yaptırtmak istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca sarayda yapılan araştırmalar sonucunda da çini şeklinde birkaç porselen karoya rastlanmıştır¹²⁰. Fabrikanın faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla yeniden durmuştur. Bu arada savaş zamanı olduğu için yurtdışından hammadde temini mümkün olmadığı için iletişim açısından son derece mühim olan telgraf izolatörlerinin Yıldız Porselen Fabrikası'nda üretilmeye başlanmasına karar verilmiştir. Fabrikanın yeterli üretime ulaşması için yeni ve büyük bir fırına ihtiyaç vardır. Böyle bir fırının tesisi için ise gerekli olan 4.000 liranın Harbiye ve Posta Nezaretlerince karşılanması 5 Eylül 1915 tarihinde Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüştür¹²¹. Ancak bu safhadan sonraki gelişmeler hakkında maalesef şu an için yeterli bilgiye ulaşabilmiş değiliz.

¹¹⁷ 29 Rebi'ülahir 1325 / 29 Mayıs 1323 (11 Haziran 1907) tarihli irade: İ.HUS, 1325.R/105.

¹¹⁸ Öz, a.g.m., s. 108.

¹¹⁹ Halit Fahri Ozansoy, **Eski İstanbul Ramazanları**, İstanbul 1968, s. 41.

¹²⁰ Bayraktar, **a.g.e.**, a. 13.

¹²¹ İ.MMS, 1333 L-28/20.

Fabrika mamullerinin sergiler yanında teşhir edilmek maksadıyla müzelere de gönderildiği görülmektedir. Mesela, Amerika Milli Müzesi'ne iki adet vazo ve bir adet porselen kutu gönderilmiş, bunun üzerine Amerika'nın İstanbul maslahatgüzarı, 3 Mayıs 1900 tarihli bir mektupla devleti adına teşekkür ve takdirlerini bildirmiştir¹²².

3. Fabrikaya Yapılan Ziyaretler

II. Abdülhamid'in bir prestij unsuru olarak gördüğü Yıldız Porselen Fabrikası, işleyişi, mamullerinin güzelliği ve tekniğinin çağdaşlığıyla dikkat çekici ve merak uyandırıcı bir müessese olmuştur. Bu husus, fabrikaya aşırı ilgi gösterilmesi ve gerekli merasim kuralları dâhilinde fabrikanın ziyaret edilmesinden anlaşılmaktadır. Saray ressamı olan Fausto Zonaro, fabrikaya gerçekleştirilen bu ziyaretlerde Sultan Abdülhamid'in konuklarına birkaç porselen eşya veya çok beğenmişlerse yüksek değerde bir yemek takımı armağan ettiğini kaydeder¹²³. Yapılan bu ziyaretler hakkında Teşrifât-ı Umûmiye Dairesi¹²⁴,nin raporlarından pek çok ayrıntılı bilgiye ulaşmaktayız.

Mesela, 27 Nisan 1895 tarihli tutulan raporda, aynı gün sabah saat 08.30 civarında Avusturya sefiri yanında tercümanı, İtalya sefiri yanında eşi ve misafirleriyle beraber Yıldız Sarayı'na gelmiştir. Ziyaretçiler, Saraydan iki görevli refakatiyle önce Porselen Fabrikası'nı gezmişler ve fabrikanın kısa zamanda ortaya çıkardığı düzeni ve mamullerinin nefasetini takdir etmişler, orada bir müddet dinlenip, çay içtikten sonra İstabl-ı Âmire'yi gezmişler ve daha sonra saraydan ayrılmışlardır¹²⁵.

¹²² Mektubun aslı ve tercümesi: Y.PRK.EŞA. 35/50.

¹²³ Zonaro, **a.g.e.**, s. 157.

¹²⁴ Teşrifat-ı Umumiye Nezareti, 22 Ekim 1876'da kurulmuştur. Zamanla Yıldız Sarayı içinde yerleşen bir birim olmuş, Yıldız Saray-ı Hümayûnu Teşrifat-ı Umumiye Dairesi başlığı da bu nezaret için kullanılmıştır. Nazırın asıl ve en önemli görevi, yabancı hükümdarlar, misafirler ve elçiler ile ilgili her türlü resmi merasimi düzenlemektir. Tafsilatlı bilgi için bkz. Filiz Karaca, "Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi", **İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Doktora Tezi**, İstanbul 1997, s. 205-210.

¹²⁵ Galib Efendi tarafından yazılan 15 Nisan 1311 (27 Nisan 1895) tarihli tezkire: Y.PRK.TŞF. 4/ 25.

Bir başka raporda, 10 Nisan 1896 tarihinde Bulgaristan Prensi'nin hem Porselen Fabrikası'nı hem de İstabl-ı Âmire'yi ziyaret ettiği ve hayranlığını ve takdirlerini özellikle ifade ettiği beyân olunmaktadır¹²⁶.

30 Eylül 1900 tarihinde İstanbul'a gelen İran Şahı Muzafferüddin, bu ziyareti sırasında İstanbul'da farklı yerlere ziyaretler yapmış, bunlar arasında Abdülhamid'in kütüphanesini özellikle görmek istemiştir. Kütüphaneyi ziyaretinden sonra Abdülhamid ile bir görüşmede bulunmuş, bu görüşmeden sonra Abdülhamid, misafirini kendisinin kurdurduğu Yıldız Porselen Fabrikası'na götürerek fabrikayı gezdirmiştir. Bu sırada şahın beğendiği mamulleri kendisine hediye etmiştir. Daha sonra ise Şah'a İstabl-ı Âmire'yi gezdirmiştir¹²⁷.

Bir diğer ziyaret ise, Dük ve Düşes De Mecklenburg¹²⁸ tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret önce Yeni Köşk'te bir kuşluk yemeği ile başlamış daha sonra önce Porselen Fabrikası, sonrasında ise İstabl-ı Âmire ziyaret edilmiştir. Dük ve Düşes, bu ziyaretten oldukça memnun kalmışlar, gördükleri karşısında hayranlıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle fabrikada çalışan işçilerden ve imal edilen mamullerden çok etkilendiklerini belirtmişlerdir¹²⁹.

30 Nisan 1904 tarihinde yapılan bir ziyaret ise şöyle cereyan eder: Kont ve Kontes Andrasi ve iki kızları, yanlarında Avusturya sefareti ikinci tercümanı ile beraber saraya gelmişler, önce Porselen Fabrikası'nı ve İstabl-ı Âmire'yi ziyaret etmişler ve gezdikleri yerler hakkında malumat almışlar, daha sonra merasim dairesinde kendilerine ikramda bulunulmuş ve ardından da Kütüphane'yi ziyaret

¹²⁶ Münir Efendi tarafından yazılan 29 Mart 1312 (10 Nisan 1896) tarihli tezkire: Y.PRK.TŞF. 4/64.

¹²⁷ Fatmagül Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler**, İstanbul 2007, s. 102.

¹²⁸ Büyük olasılıkla bu kişi, Mecklenburg dükü ve Alman Dışişleri Bakanı olan Alman Başbakanı Otto von Bismarck'ın oğlu (Örikağasızáde Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri ve Saray İdaresi**, haz. Ali Adem Yörük, İstanbul 2007, s. 57) Kont Herbert von Bismarck'tır. Fatmagül Demirel, **a.g.e.**, s. 23.

¹²⁹ 20 Temmuz 1317 (2 Ağustos 1901) tarihli maiyyet-i seniyye-i mülûkâneleri erkân-ı harbiyesi müşiri imzalı rapor: Y.PRK.MYD, 24/20.

edip, padişahın kendilerine müsaade etmesinden ötürü büyük bir şükran ve gördükleri karşısında duydukları takdir duygularıyla saraydan ayrılmışlardır¹³⁰.

1902 yılında Madrid sefiri olan İzzet Paşa'nın İspanya Kralı ve Kral'ın annesi olan Kraliçe'yle yaptığı mülakatı bildirdiği raporu bize oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Sefir, Kraliçe'nin Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatlardan ve kurulan müesseselerden habersiz olduğunu görünce, bunların Kraliçe'ye izahı hususunda önemli bir çaba ortaya koymuştur. Bu arada sarayın bünyesinde kurulan Porselen Fabrikası'ndan da bahsetmiş, bu fabrikanın İspanya Kraliyet Porselen Fabrikası'yla aynı mükemmellikte olduğunu ifade etmiştir. Kraliçe, bunun üzerine İstanbul'a ziyaretinin mümkün olmadığını üzülerek belirtmiş, en azından bu bahsi geçen yerlerin fotoğraflarını görmek istemiştir. Sefir İzzet Paşa, bu hususta hangi resimlerin uygun hangilerinin uygun olmayacağını merkeze danışmadan hareket etmek istememiş, sadece İstanbul'dan bazı manzara ve hayvan resimlerini göstermiştir. Kısa bir süre sonra Sefir İzzet Paşa'nın merkezden Kraliçe'ye sunulmak üzere daha ayrıntılı olarak bir fotoğraf albümü oluşturulmasını talep ettiğini tespit ediyoruz¹³¹.

Görüldüğü üzere, kurulan bu porselen fabrikasının uluslararası alanda tanıtımı için önemli çabalar sarf edilmiş ve bu sayede devletin porselen sanatı alanındaki gücünün de diğer devletlerle aynı seviyede olduğu bir şekilde ispat edilmeye çalışılmıştır.

¹³⁰ İbrahim Efendi tarafından yazılan 17 Nisan 1320 (30 Nisan 1904) tarihli tezkire: Y.PRK.TŞF, 7/56.

¹³¹ 25 Receb 1320 / 14 Teşrîn-i evvel 1318 (27 Ekim 1902) tarihli Madrid Sefiri İzzet imzalı mektub: Y.PRK.EŞA, 41/22.

Dördüncü Bölüm

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'DEN SONRA FABRİKANIN DURUMU

A. ABDÜLHAMİD'İN HAL'İ VE FABRİKANIN KAPATILMASI

II. Meşrutiyet'in ilânının akabinde gerçekleşen 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909)'nı bastırmak üzere İstanbul'a gelen Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, 19 Nisan'da Yeşilköy'e ulaştı ve 24 Nisan'da da Yıldız Sarayı'nı kuşatıp 25'inde saraya girerek kontrolü ele geçirdi. İstanbul tamamen ele geçirildikten sonra 27 Nisan günü Meclis toplanıp II. Abdülhamid'in hal'ine¹ ve Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasına karar verdi². Verilen bu hal' kararı Sultan Abdülhamid'e yanında oğlu Abdürrahim Efendi olduğu halde Âyan ve Meb'usan'dan meydana getirilen bir heyet tarafından aynı gün bildirilmişti³. Eşyasını dahi alamadan birkaç bavulla gece yarısı Yıldız Sarayı'ndan çıkarılan Sultan Abdülhamid, aile ve maiyyet efradından oluşan otuz sekiz kişi ile Sirkeci'den özel bir trenle Selanik'e götürüldü ve buradaki Alâtini Köşkü'ne yerleştirildi⁴. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndan ayrılmasından sonra sarayın tasfiyesi mevzubahis

¹ II. Abdülhamid'in hal'iyle neticelenen 31 Mart Vak'ası ve sonrasındaki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Francis McCullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri**, çev. Nihal Önal, İstanbul 2005.

² Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması", **Osmanlı**, II, Ankara 1999, 430-432.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Ha'lî ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", **Belleten**, X/40 (Ekim 1946), 707.

⁴ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", **DİA**, I (1988), 223.

olmuş, tasfiye sürecinde özellikle Abdülhamid'e ait olan mücevher, para, senet gibi kıymetli menkuller yanında saltanatı süresinde gelen jurnallere de önem verilmiştir. Aslında sarayın tasfiyesindeki maksat, II. Abdülhamid'in siyasi hâkimiyetinin simgesi olan bir mekânı ortadan kaldırmaktı⁵. Sarayın tasfiye edilmesinden, Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılan ve onun kimliğini taşıyan Yıldız Porselen Fabrikası da nasibini almıştır -aynı durum, Sevres Porselen Fabrikası'nın da başına gelmiştir. Şöyle ki, XVI. Louis, 1789 Fransız Devrimi'yle tahttan indirilince Sevres Porselen Fabrikası'nda üretim 8 ay kadar durmuştur⁶. Ayrıca fabrikada bütün kalıpların ve model örneklerinin tahrip edilmesiyle uzun bir süre imalatla sıkıntı çekilmiştir⁷. Fabrikanın Saray'ın bahçesinde yer almasının da bu işlemde yeri vardır. Zira bu husustaki gelişmeleri aşağıda göreceğiz.

B. FABRİKANIN YERİ MESELESİ

Fabrikanın tekrar faaliyete başlamasından önce fabrikanın yeri tartışma konusu olmuştur. Fabrika, Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinde yer almasından dolayı saray kompleksi içinde kabul edilmiştir. Bu konuda 18 Ekim 1910 tarihinde Maliye Nazırı'nın sadrazama gönderdiği tezkirede Yıldız Sarayı bahçesinde bulunan Porselen Fabrikası'nın saraya yakınlığı göz önüne alındığında aynı yerde tekrar faaliyete geçmesinin mümkün olmadığı ve başka bir yerde yeni bir fabrika kurulması gerektiği hususunda padişahın şifahi iradesinden bahsedilmektedir. Nazır, bu durumun çok fazla masraf gerektirdiği ve fabrikada bulunan alet, edevatın ve fırınların taşınmasının mümkün olmadığını belirtir ve bu konuda sadrazamın emrini talep eder⁸. Sadrazam durumu 23 Ekim 1910 tarihli bir tezkire ile padişaha iletir. Padişahın bu hususta verdiği 24 Ekim 1910 tarihli irade ise, fabrikanın idaresine ve sınırlarına yeni bir boyut getirmiştir. Nitekim fabrikanın Müze-i Hümâyûn İdaresi'nde işlettilirilmesi uygun bulunmakta, civardaki köşk ve bahçeye zarar vermeden ifrâzının mümkün olup olmadığı hususunda bir heyetin rapor ve harita ile

⁵ Candemir, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁶ Baykal, **a.g.t.**, s. 53.

⁷ Pazı, **a.g.m.**, s. 169.

⁸ İ.MBH, dosya no. 4, 1328.L.22 belge no. 1.

bunu padişaha sunmaları emredilmektedir⁹. Bundan sonra Müze-i Hümayûn müdürü Halil Bey, Evkaf-ı Hümayûn tamirat müdürü mimar Kemaleddin Bey ve Hazine-i Hassa müdürü Feyyaz Efendi'den oluşan bir hey'et meydana getirilmiştir. Bu hey'etin verdiği 8 Aralık 1910 tarihli rapor ve düzenlediği haritada gösterildiği üzere fabrikanın yerinin Malta Köşkü'ne 70 metre uzaklıkta bulunduğu ve masrafı fabrikaya ait olmak üzere bir duvar ile ifrazının mümkün olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca daha evvel kapatılmış olan kapının yeniden açılmasıyla fabrikanın hariçten işletilmeye müsait hale geleceği belirtilmiştir¹⁰. Bu rapor ve harita Hazine-i Hassa Müdürü tarafından 11 Aralık 1910 tarihli bir tezkire ile padişaha sunulmuş ve iradesi talep edilmiştir¹¹. Bunun üzerine padişahın verdiği 22 Aralık 1910 tarihli iradede fabrikanın çevreye zarar vermeden ifrazı emredilmektedir¹². Hatta yeniden açılacak olan kapının bir plâni başmimar Vedat Bey tarafından yapılmış ve padişaha sunulmuştur¹³. Ayrıca inşa olunacak bu kapının masrafının tespiti için 7 Şubat 1910 tarihli Saray-ı Hümayûnlar Tamirat Komisyonu tarafından bir keşif defteri düzenlenmiş¹⁴, 23 Şubat 1910 tarihiyle de kapının açılması için Dimitri Kalfa'ya 700 kuruşa pazarlık yoluyla ihale edildiği ve malzemenin ayrıca verileceği¹⁵ başmimar Vedat Bey'e komisyon tarafından bildirilmiştir¹⁶. Fabrika için yapılması öngörülen duvarın inşaatı da masrafı 1327 (1911) bütçesinden ödenmek üzere tamamlanmıştır¹⁷.

⁹ İ.MBH, dosya no. 4, 1328.L.22 belge no. 2.

¹⁰ İ.MBH, dosya no. 4, 1328.Z.21 belge no. 3. Bu konu hakkında 9 Cemaziyevvel 1328 / 28 Teşrîn-i sâni 1326 (11 Aralık 1910) tarihli kayıta bu raporun Sadaret'e gönderildiği anlaşılmaktadır. 7 Kânûn-ı evvel (20 Aralık)'de sadrazama sunulmuş ve 30 Kânûn-ı evvel (12 Ocak 1911)'de de Maliye Nezareti'ne tezkiresi yazılmıştır (**BEO.NGG.d**, no. 274). Raporla birlikte sunulan fabrikanın ve yapılacak ilavelerin planı için bkz. Ek 11.

¹¹ İ.MBH, dosya no. 4, 1328.Z.21 belge no. 2.

¹² İ.MBH, dosya no. 4, 1328.Z.21 belge no. 5.

¹³ MSHHA, E II, dosya no. 23. Ayrıca kapının planı için bkz. Ek 12.

¹⁴ MSHHA, E I, dosya no. 310.

¹⁵ MSHHA, E I, dosya no. 744.

¹⁶ MSHHA, E I, dosya no. 294/2.

¹⁷ 3 Nisan 1328 (16 Nisan 1912) tarihli ressam Enver ve tornacı Mehmed Ali Efendilerin arzuhalî: **BEO.NGG.d**, no. 398.

Ancak fabrikanın Yıldız Sarayı'ndan tecridi teşebbüsü bu kadarla kalmamıştır. Meselenin 1914 yılında yeniden gündeme geldiği görülmektedir. 5 Temmuz 1914 tarihli Sadaret'e gelen tezkire üzerine aynı tarihte sadrazama sunulmuş ve 7 Temmuz'da da Hazine-i Hassa Müdüriyeti'ne tezkire yazılıp görüşü alınmıştır¹⁸. Nihayetinde Yıldız Porselen Fabrikası'nın, Kadıköy'de Fenerbahçe civarında yapılacak olan bir binaya nakline karar verilmiş, kararı müteakip müteahhit ve mimar Hayik Zıpçı ile üç bin liralık bir mukavele imzalanmış ve parası da Osmanlı Bankası¹⁹'na yatmıştır²⁰. Müteahhit inşaatı başlanmış ve yaptığı illere karşılık 2.800 lira da para çekmişken bu işten vazgeçilmiş ve binanın yapılan kısımları da öylece kalmıştır²¹. Daha sonra bu konu tekrar gündeme gelmiş, 1916 yılında Maarif Nazırı, fabrikanın yerinin Fenerbahçe'de Fransız okulunun yakınında bulunan Hazine-i Hassa'ya ait bir arsaya naklini talep etmiştir²². Buna gerekçe olarak da padişahın yaz mevsimini Yıldız Sarayı'nda geçirdiği ve fabrikanın da saraya yakın olduğu göz önüne alınınca fabrikanın bazı tadilatları ihtiyaç duyduğu gösterilmiştir. Dolayısıyla halen fabrikanın bulunduğu yer arsasıyla beraber Maarif Nezareti'nin malı iken, bunun Hazine-i Hassa'ya ait olan adı geçen arsa ile mübadele edilmesini talep etmektedir²³. Sadrazama iletilen bu talep üzerine sadrazam, durumu 17 Ocak 1916 tarihindeki tezkiresiyle padişaha bildirmiş ve padişah, bu talebi bir de Hazine-i Hassa Müdürü'ne sormuş ve Hazine-i Hassa Müdürü de fabrikanın saraya yakın bir mahal olmayıp sadece sarayın bahçesinde yer aldığını ve saray müştemilâtından dahi olmadığını bildirmiş ve arsası ile birlikte Maarif Nezareti'ne tahsis edilen fabrikanın yerinin herhangi bir şekilde terk edilmesinin uygun olmadığı

¹⁸ **BEO.NGG.d**, no. 393.

¹⁹ 1856 yılında faaliyetlerine başlayan banka, esas olarak ticarî işlemlerle ve mevduat bankacılığıyla meşgul olmaktadır. Daha sonra bu banka 4 Şubat 1863 tarihli fermanla Bank-ı Osmanî-i Şahane adını almıştır (Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1999, s. 55-56, 83).

²⁰ Müteahhit Hayik'e ödenen para hakkındaki 1913-14 tarihli evrak için Müze-i Hümayûn Dosyaları, karton 22, dosya 7406'dan naklen Bayraktar, "Yıldız Porselenleri", s. 35, n. 39.

²¹ Cezar, **a.g.e.**, 214.

²² 24 Kânûn-ı evvel 1331 (6 Ocak 1916) tarihli ve 27 Kânûn-ı sâni (9 Şubat)'de tezkiresi yazılan kayıt: **BEO.NGG.d**, no. 393.

²³ Rebi'ülevvel 1334 / Kânûn-ı evvel 1331 (Aralık 1915) tarihli Maarif Nazırı'nın Sadrazam'a gönderdiği arz: İ.MBH, dosya no. 19, 1334.R.5 belge no. 1.

hakkındaki görüşünü bildirmiştir²⁴. Bunun üzerine verilen irade de fabrikanın yerinin değiştirilmemesi şeklinde olmuştur²⁵.

C. FABRİKANIN YENİDEN FAALİYETE GEÇİRİLMESİ

1. Maarif Nezareti'ne Bağlı Olan Müze-i Hümâyûn İdaresi Tarafından Yönetimi

Fabrikanın kapanmasıyla burada çalışan yirmiden fazla sanatçı işsiz kalmıştır; fakat 28 Haziran 1909 tarihinde torna muallimi Mehmed Ali başta olmak üzere iki çalışan daha birlikte bir arzuhal verip, fabrikanın tekrar faaliyete geçmesini talep etmişlerdir²⁶. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından fabrikanın Hazine-i Hassa'ca çalıştırılıp çalıştırılamayacağı sorulmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye'ye tezkire yazılmış ve Dâhiliye Nezaretinden gelen cevapta fabrikanın tekrar işlettilmesi uygun bulunmuştur; fakat artık Hazine-i Hassaya bağlı olarak çalışmayacaktır²⁷. Arzuhallerinde 15 sene evvel 50-60 bin lira masrafla kurulmuş olan fabrikanın mamullerinin yabancılardan bile takdir aldığı belirtilmiş ve bu fabrikanın yeniden açılmasının zarureti ifade edilmiştir. Bunun üzerine 30 Haziran 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Sadaret'e talep bir tezkire ile bildirilmiştir²⁸.

Bu arada fabrikanın faaliyet gösterememesinden rahatsız olan bazı kimseler de vardır. Nihayet Ticaret ve Nafia Nezaretleri, bu fabrikanın çalışması ve bu sanat dalını yaşatması gerektiği ve fabrikanın kapalı olmasının memleket için zararlı olduğu fikirlerinde birleştiler ve Yıldız Porselen Fabrikası'nın Müze-i Hümâyûn

²⁴ 9 Rebi'ülahır 1334 tarihli irade: **BEO.NGG.d**, no. 398.

²⁵ 5 Rebi'ülahır 1334 / 27 Kânûn-ı sâni 1331 (9 Şubat 1916) tarihli irade: İ.MBH, dosya no. 19, 1334.R.5 belge no. 3.

²⁶ 16 Cemaziyelahir 1327 / 21 Haziran 1325 (4 Temmuz 1909) tarihli arzuhal: **BEO.NGG.d**, no. 276.

²⁷ 22 Cemaziyelahir 1327 / 27 Haziran 1325 (10 Temmuz 1909) tarihli tezkire: **BEO.NGG.d**, no. 274.

²⁸ 11 Cemaziyelahir 1327 / 17 Haziran 1325 (30 Haziran 1909) tarihli Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire müsveddesi: DH.MKT, 2862/22.

İdaresi²⁹'ne bağlanması önerisiyle, Maarif Nezareti'nin de desteğiyle, Müze-i Hümâyûn İdaresi'ne fikri soruldu. Müze-i Hümâyûn müdürü bulunan Osman Hamdi Bey, 18 Kasım 1909 tarihli cevabında fabrikanın işletilmesi görevini kabul edeceğini ve fabrikanın bir an evvel açılması fikrinde bulunduklarını beyan etmiş³⁰, en nihayetinde fabrika, Osman Hamdi Bey'in ölümü üzerine 26 Şubat 1910'da müdürlüğe getirilen eski şehremini Halil Bey³¹'in Müze müdürlüğü döneminde, 1911 yılının Temmuz ayının başlarında yeniden faaliyete başlamıştır. Fabrikanın bu ikinci çalışma devresinde burasının çalışma ve işletilmesiyle ilgili idarî işler daha ziyade Maarif Nezareti tarafından yürütülmüş, memur ve hizmetlilerinin maaş ve ücretleri ve görevlerine devamları gibi konular Maarif Nezareti'nin Müze-i Hümâyûn İdaresine bağlı kalmıştır³².

Fabrikanın masrafları Maarif Nezareti'ne bağlandığı için, Maarif Nezareti bütçesine Porselen Fabrikası masraflarının ilavesiyle belli bir artış olması gerekmektedir ve bu durum 9 Mart 1911 tarihli Meclis-i Vükelâ'da görüşülüp onaylanmıştı³³. Daha sonra bu husus, 12 Mart 1911 tarihli bir sadaret tezkiresiyle Meclis-i Meb'usan'a sunulmuş ve konu burada görüşülmüştür³⁴. Buna göre fabrikanın hem Avrupa'da da porselen fabrikalarının hükûmetin elinde ve Müzehânelerin nezaretinde işlettirilmesinden dolayı³⁵ Müze-i Hümâyûn İdaresi'ne bağlanması hem de Maarif Nezareti'nin 1327 (1911) yılı bütçesine fabrika masrafı için ilave yapılması kararlaştırılmıştır. Fabrikada muhasebe ve idare müdürlüğüne zaten bir müddet orada bulunmuş olan Sanayi-i Nefise muallimlerinden ressam Adil

²⁹ Müze-i Hümâyûn'un meydana gelmesi ve Osman Hamdi Bey zamanındaki gelişmesi hakkında bkz. Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, çev. Esin Soğancılar, İstanbul 2004, s. 101-141.

³⁰ Aziz Ogan, "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü II", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, sayı 62 (Mart 1947), s. 9.

³¹ Candemir, **a.g.e.**, s. 42n.

³² Cezar, **a.g.e.**, s. 214.

³³ 24 Şubat 1326 / 7 Rebi'ülevvel 1329 (9 Mart 1911) tarihli Meclis-i Vükelâ müzâkeresine mahsus zabıt: MV, 150/10.

³⁴ **Meclis-i Meb'usan Zabıt Cerideleri**, devre 1, ictima senesi 3, c. IV, 2 Mart 1327 (15 Mart 1911), Ankara 1986, 141.

³⁵ **Meclis-i Meb'usan Zabıt Cerideleri**, devre 1, ictima senesi 3, c. VII, 9 Mayıs 1327 (22 Mayıs 1911), Ankara 1991, 63.

Bey³⁶, satın alma memurluğuna müze nakliyat memuru olan Şakir Efendi, depo memurluğuna da Sıtkı Efendi tayin edilmiştir³⁷. Bunların dışındaki personel aşağıdaki tabloda gösterilmiştir³⁸.

Tablo XVI
1912 Yılında Fabrikada Çalışan Personel

Vazifesi	Adı	
Müdür	Adil Bey	
Mübayaa memuru ve mutemed	Şakir Efendi	
Depo memuru	Sıdkı Efendi	
Ressam	Ali Efendi	
Tornacı	Mehmed Rıza Efendi	mısf maaş ile istihdam edilmektedirler.
Tornacı	İbrahim Ağa	
Kalıpçı	Haydar Ağa	
Kalıpçı	Mustafa Ağa	
Kalıpçı	Hasan Ağa	
Fırıncı	Osman Efendi	
Fırıncı	Yasin Efendi	
Fırıncı	Abbas Ağa	
Kasethanede	Hasan Ağa	
Çamurhanede	Hüseyin Ağa	
Modelci	Süleyman Efendi	

Fabrikanın bu ikinci çalışma döneminde yeni bir imalat müdürü tayini de icap etmekteydi. Bu tayini gerçekleştirme işi, fabrikanın sorumlusu olan Müze-i Hümayûn İdaresi müdürü Halil Bey'e verilmiştir. Halil Bey, 1912 yılında bu görev için Fransa Sevres Fabrikası'nda imalat mühendisi olan Mösyö Naret'yi İstanbul'a davet etmiş, kendisiyle yapılan dokuz maddelik mukavele ile aylık 19 kuruş mecdî

³⁶ Adil Bey'in adı, Porselen Fabrikası müdürü olarak 1327 yılı Devlet Salnâmesinde de görülmektedir (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, LXVI (1327), 372).

³⁷ Müze-i Hümayûn İdaresi'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 27 Haziran 1327 (10 Temmuz 1911) tarihli belge: Müze-i Hümayûn Dosyaları, karton 22, dosya 3905'den naklen, Nedret Bayraktar, "Yıldız Porselenleri", s. 35, n. 35.

³⁸ Bu tablo, İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, karton 47/2, dosya 5156'daki fabrika çalışanlarını gösteren tarihsiz belgeden oluşturulmuştur. Belgenin üzerinde tarih olmamasına rağmen, leffindeki diğer belgelerden anlaşıldığı üzere belgenin tarihinin Temmuz 1328 (1912) civarında olması gerekir.

hesabıyla 2.707,5 kuruşla bir sene müddet için 1 Eylül 1912 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır³⁹.

Fabrika, yabancı iki ustabaşı ve Türk usta, ressam ve işçilerle birlikte tekrar çalışmaya başlamış ve fırına ikinci defa girmeye hazır olan ve yarım kalmış parçalar fırınlanıp, o dönemde Hamidiye Türbesi karşısında bulunan ordu pazarında satışa çıkarılmıştır⁴⁰. Adil Bey'in, istifasından sonra müdür olarak 1914 yılında İsa Behzat Bey⁴¹, daha sonra da 27 Ocak 1916 tarihinde Mesrur İzzet Bey tayin edilmiştir⁴².

1914 yılına gelindiğinde fabrikanın ıslahı için bazı çalışmaların başlatılmak istendiği görülmektedir. Ancak bu konuda hazırlanan 17 Mart 1914 tarihli Şura-yı Devlet'ten Maarif Nezareti'ne gönderilen tezkire üzerine Maarif Nazırı'nın Şura-yı Devlet'e gönderdiği tezkirede Porselen Fabrikası için talep edilen ıslah ve terakki için Maarif bütçesinde yeterli para olmadığı belirtilmiş ve bu değişikliklerin daha sonraya ertelenmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴³.

2. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne ve Hazine-i Hassa Müdür-lüğü'ne Bağlanma Süreci ve Üretimin Durdurulması

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Yıldız Porselen Fabrikası çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra savaş münasebetiyle Fransa'dan hammadde temini mümkün olmadığı için yerli malzemeye imal edilmek üzere, iletişim açısından son derece mühim olan telgraf tellerinin izolatörleri yapılması için Yıldız Porselen Fabrikası yeniden açılmıştır. Bu süreçte Sadrazam Sait Halim Paşa ve Meclis-i Meb'usan Başkanı Halil Bey'in teşvik ve alakaları ve bizzat

³⁹ 24 Şa'ban 1330 / 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912) tarihli Maarif Nazırı'nın tezkiresi ve 28 Şa'ban 1330 / 29 Temmuz 1328 (12 Ağustos) tarihli irade leffinde dokuz maddelik Fransızca mukavele aslı ve tercümesi: İ.MF, 12/1330 Ş. 28. Bu mukavele 26 Temmuz'da Sadaret'e bildirilmiş ve 29 Temmuz'da iradesi yazılmıştır (BEO.NGG.d, no. 393).

⁴⁰ Öz, a.g.m., s. 108.

⁴¹ Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, s. 48.

⁴² Müze-i Hümayûn Dosyaları, karton 22, dosya 7184, 7186/7'den naklen, Bayraktar, "Yıldız Porselenleri", s. 35, n. 36.

⁴³ 22 Rebi'ülahir 1332 / 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) tarihli Maarif Nazırı'ndan Şura-yı Devlet'e gönderilen tezkire: ŞD, 230/15.

Talat ve Enver Paşaların talepleri etkili olmuştur⁴⁴. Ancak bu geçici bir süre devam edecek olan bir faaliyettir. Bu dönemde fabrikanın idaresi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlanmıştır. 4 Eylül 1918 tarihinde toplanan Meclis-i Vükelâ'da Porselen Fabrikası'nın Maarif Nezareti'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlanması ile ilgili olan Maarif Nazırı'nın 1 Eylül 1918 tarihli tezkiresi görüşülmüştür. Toplantıda fabrikanın “erbab-ı san‘at” yetiştirmek maksatlı kurulan bir müessese olduğu bunun yanında fabrikanın faaliyette olmasının memleket için çok önemli olduğu vurgulanarak, bu talebin uygunluğuna karar verilmiştir⁴⁵.

1920 yılında ise fabrikanın Hazine-i Hassa Müdürlüğü'nün yönetimine verildiğini tespit ediyoruz. Sultan Vahdeddin'in tahta geçmesinden yaklaşık iki yıl kadar sonra Sultan Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşad zamanlarında Maliye Hazinesi'ne devredilen emlak, arazi, müessese ve imtiyazlardan meydana gelen Emlak-ı Hümayûn'un da Hazine-i Hassa'ya iadesi hususunda bir kararnâme çıkarılmıştır. 8 Ocak 1920 tarihli bu kararnâmeye göre, Hazine-i Hassa'dan Maliye Hazinesi'ne devredilmiş olan emlak, arazi, çiftlikler, müesseseler ve imtiyazlardan maliye tarafından satılanlar ve muhacirlere dağıtılanlar haricinde kalanlar, hak iddia edenlere mahkeme yolu açık olmak üzere Hazine-i Hassa tarafından geri alınmaktadır⁴⁶. Fabrika da yukarıda bahsi geçen müesseselerden olduğundan idaresi tekrar Hazine-i Hassa Müdürlüğü'ne geçmiştir. Nitekim bunu fabrikanın 1920 yılı masraflarını gösteren ve Hazine-i Hassa defterleri arasında yer alan bir defterden de tespit edebiliyoruz⁴⁷. Burada fabrikanın 76.695 kuruşluk sadece fabrika ihtiyaçlarına ayrılmış olan bir bütçesinin olduğu görülmektedir⁴⁸. Bu bütçenin içinde Çatalca'dan gelecek olan kum için ödenen 6.000 kuruş, fabrika için Mösyö Mina vasıtasıyla satın alınan maddelere ödenen 30.000 kuruş ve yine fabrika için satın alınan malzemeler için ödenen 40.695 kuruş yer almaktadır. Ancak bu durum da kısa sürelidir. Zira bir

⁴⁴ Küçükerman, **a.g.e.**, s. 115.

⁴⁵ 28 Zilka'de 1336 / 4 Eylül 1334 (4 Eylül 1918) tarihli Meclis-i Vükelâ müzakere zabtı: MV, 212/171. Bu karar 5 Eylül tarihinde Sadrazam'a arz edilmiştir (**BEO.NGG.d**, no. 398).

⁴⁶ Terzi, **Hazine-i Hassa**, s. 160-161.

⁴⁷ **HH.d**, no. 8929.

⁴⁸ **HH.d**, no. 8929, s. 23.

süre sonra Kurtuluş Savaşı döneminde fabrikanın faaliyeti tamamen durmuş ve Cumhuriyet döneminden sonra da uzun bir süre tekrar çalışmaya başlamamıştır.

SONUÇ

II. Abdülhamid dönemi, padişahın hususî ilgisi ve teknolojik çağı yakalama arzusuyla dünya arenasında varlığını ispat etme gayesi sayesinde sanayileşmede önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Sanayileşme hareketlerinin en önemlilerinden biri de kuşkusuz Yıldız Porselen Fabrikası'dır. Yıldız Porselen Fabrikası'nın kuruluş amacı padişahın yaşadığı saray ve kasırların porselen ihtiyacını temin etmeyi temel almıştır. Bununla beraber II. Abdülhamid'i böyle bir fabrika kurma arzusuna iten en önemli faktörlerden biri, o sıralarda porselen imalinin maliyetinin yüksek olmasından dolayı Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsinde saray desteğiyle kurulmuş birer porselen fabrikasının bulunması olduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz burada padişahın güzel sanatlara olan merakı, marangozluk yanında çini ve porselen işleri ve resme karşı olan duyarlılığı da göz önüne alınmalıdır. İşte Osmanlı Devleti ve dolayısıyla II. Abdülhamid, Yıldız Porselen Fabrikası'nın mamullerini kendi gücünü Avrupa'ya ispatlamak ve teknikte onlardan geri kalmadığını ortaya koymak için birer araç olarak kullanarak, dünyaya olumlu bir imaj sunmayı ve varlığını göstermeyi hedeflemiştir.

Yıldız Porselen Fabrikası, 1894 yılında faaliyete başlamış ve Osmanlı Devleti'nin teknolojik olarak çağı yakaladığının bir göstergesi olarak uluslararası arenada tanıtımı yapılmıştır. Bu tanıtım iki türlü olup, birincisi fabrikanın mamullerinin yabancı devletlerin üst düzey yetkililerine hediye olarak verilmesi ve ikincisi ise yabancı misafirlere fabrikanın gezdirilmesi şeklindedir.

Saraya hizmet eden fabrika tabii olarak idarî ve malî açıdan dönemin padişah ve sarayının gelir-giderlerini idare eden Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlanmıştır. Fabrikanın masrafları bu nezaretin birimleri arasında yer alan Emlâk-ı Hümayûn İdaresi'nin gelirlerinden sağlanmıştır. Fabrikanın başına Sultan Abdülhamid, kendi güvendiği adamlarından birini, Selim Melhame Paşa'yı nazır sıfatıyla atamıştır. Bundan başka fabrika, dâhiliye müdürü, müdür muavini ve muhasebeciden oluşan bir idarî kadro ile çalışmıştır. Fabrikada çalışan teknik personele gelince; bunların büyük

çoğunluğunu Fransa'daki Sevres Millî Fabrikası'ndan getirilen ustalar oluşturmuştur. Bu ustalar, fabrikanın kurulduğu dönemden itibaren Osmanlı'nın talebi üzerine gelmişler ve genel itibariyle memnun kalınırsa uzatılmak üzere birer yıllık kontratlarla görev yapmışlardır. Fabrikada kullanılan her türlü alet, edevât ve makineler Avrupa ülkelerindeki fabrikalarda uygulananlarla aynı ayarda dönemin çağdaşı olduğundan bu tür bir desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Zira bu ustalar aynı zamanda hem makine ve aletlerin kullanılmasında hem de kaliteli üretimin yapılmasında fabrikada çalışan Osmanlı personelini eğitmişlerdir. Ustaların dışında bazı ressamalar da Fransa'dan getirilmiş, bazıları ise Enderun'dan fabrikada çalışmak üzere vazifelendirilmişlerdir. Bu arada Sanayi-i Nefise Mektebi de fabrika için önemli bir personel kaynağını teşkil etmiştir. Diğer yandan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenci olanların bir kısmı pratik yapmak üzere belirli süreler fabrikada çalışmışlardır. Porselen imalinde yerli toprak kullanımına özellikle itina gösterilmiş ve Fransız ustabaşlarıyla yapılan kontratlarda dahi bu husus ayrı bir madde olarak yer almıştır.

Fabrikanın ömrü maalesef II. Abdülhamid'in saltanatıyla sınırlı kalmış, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra istikrarlı bir çalışma devresi geçirememiştir. Sultan Abdülhamid'den sonra onun izlerini taşıyan Yıldız Porselen Fabrikası'nın faaliyetleri -tıpkı Sevres Fabrikası'nın XVI. Louis'nin tahttan indirilmesinden sonra 8 ay kadar kapatılmış olması gibi- durdurulmuştur. Daha sonra ise, fabrikanın yerinde değişiklik yapılarak tekrar faaliyete geçmesi tasarlanmıştır. Fabrika, Yıldız Sarayı dış bahçesinde yer aldığından saray kompleksi içinde kabul edilerek buradan taşınması fikri ortaya atılmıştır. Pek tabii bu tasarıda fabrikanın Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılmış olmasının büyük rolü vardır. Fabrikayı taşıyarak padişahın izinin silinmesi düşünülmüş olmalıdır. Fakat bu tasarı gerçekleşmemiş, fabrika aynı yerinde tekrar faaliyete başlamıştır. Ancak etrafına çekilen duvarlarla Yıldız sarayı mekânından ayrılmıştır. 1911 yılında Müze-i Hümayûn İdaresi'nde tekrar işletilmeye başlanmışsa da Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tamamen kapatılmış, savaş boyunca farklı bir amaçla kısa süre çalıştıysa da bu devam ettirilemeyerek Cumhuriyet döneminde dahi uzun süre tekrar açılmamıştır. Yıldız Porselen Fabrikası 1959 yılında Sümerbank tarafından işletilmeye başlanmıştır. Fabrika halen T.B.M.M. Milli Saraylar'a bağlı olarak faaliyetini sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Bâbîâlî Evrakı
Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO.NGG.d), no. 274, 276, 393, 398.
- Dâhiliye Nezareti Evrakı
Mektubi Kalemi (DH.MKT)
Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİD), no. 72, 80.
- Hazine-i Hassa Tasnifi
Defterleri (HH.d), no. 1616, 7447, 7524, 8929, 10131, 25707, 27333, 30667.
Ebniye Anbarı (HH.EBA)
Emlâk-ı Humayun İdaresi (HH.EMK)
Evrak Odası (HH.VRK)
Hereke Fabrikası (HH.HRK)
İradeler (HH.İ)
Sicill-i Ahval Defterleri (HH.SAİD), no. 10.
Tahrirat Kalemi (HH.THR)
- İrade Tasnifi
Dosya Usulü İradeler (DUİT)
Hususi İradeler (İ.HUS)
Maarif (İ.MF)
Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH)
Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
Meclis-i Vâlâ (İ.ML)
Taltifat (İ.TAL)

* Kullanılan belgelerin numaraları dipnotlarda gösterildiğinden ayrıca burada belirtilmemiştir.

- Maarif Nezareti
Müze-i Hümayûn Evrakı (MF.MÜZ)
- Meclis-i Vâlâ (MV)
- Şura-yı Devlet (ŞD)
- Yıldız Arşivi
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)
Yıldız Esas Evrakı Defterleri no. 322
Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.)
Yıldız Perakende Evrakı
Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)
Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y.PRK.EŞA.)
Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HH.)
Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)
Mâbeyn Baş Kitabeti (Y.PRK.BŞK.)
Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK.SGE.)
Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ.)
Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.)
Yâveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
(Y.PRK.MYD.)

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi

Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi

İNCELEMELER

ABDÜLAZİZ BEY,

Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İstanbul
1995.

AĞIN, Ahmed,

**Yıldız Sarayı Çırağan Sarayı Tarihi ve
Yapılışları**, İstanbul 1965.

AKKAYA, Erol,

“Kandilli-Küçüksu-Göksu ve Anadoluhisarı
Semtlerinin Tarihi ve Kitabeleri”, **İstanbul**

- Üniversitesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi,
1964.
- AKŞİN, Sina, **Şeraitçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, Ankara
2003.
- ALİ CEVAT, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart
Hâdisesi**, yay. haz. F. R. Unat, Ankara 1991.
- ALİ SAİD, **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in
Hayatı**, haz. Ahmet Nezh Galitekin, İstanbul
1994.
- ALKAN, Necmettin, “1897 Yunan Harbi’nde Şehit Olanların Yakınları
ve Gaziler İçin Düzenlenen İâne Sergisi”,
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,
sayı 13 (2008), s. 13-42.
- ALTINDAĞ, Ülkü - Nedret Bayraktar, “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrîr Komisyonu
Çalışmaları I (Harem ve Baltacılar Koğuşu)”,
Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 2, İstanbul 1987,
s. 7-68.
- _____, “Topkapı Sarayı Müzesi Tahrîr Komisyonu
Çalışmaları II”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 3**,
İstanbul 1988, s. 23-62.
- ALTUN, Ara, **Çanakkale Seramikleri**, İstanbul 1996.
- ARCASOY, Ateş, **Seramik Teknolojisi**, Ankara 1983.

- ARISOY, M. Sunullah, “Yıldız Çini Fabrikasında”, **Sümerbank**, I/7 (Ocak 1962), 16-22.
- ARLI, V. Belgin Demirsar, “Kütahya Çini ve Seramikleri”, **Osmanlı’da Çini Seramik Öyküsü**, editör Ara Altun, İstanbul, t.y., s. 237-249.
- ASLANAPA, Oktay, **Anadolu’da Türk Çini ve Keramik Sanatı**, İstanbul 1965.
- AYYILDIZ, Nigâr, **II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri**, İstanbul 2008.
- BAKIR, Sitare Turan, **İznik Çinileri ve Gülbenkian Koleksiyonu**, Ankara 1999.
- _____, “Çini Sanatı”, **Anadolu’da Türk Sanatı ve Mimarisi**, ed. İlhan Akşit, İstanbul 2005, s. 233-255.
- _____, “Osmanlı Sanatında Bir Zirve İznik Çini ve Seramikleri”, **Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, ed. Gönül Öney-Zehra Çobanlı, İstanbul 2007, s. 279-305.
- BATUR, Afife, “Yıldız Sarayı’na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye’de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları”, **TBMM Milli Saraylar Sempozyumu 15-17 Kasım 1984 Yıldız Sarayı/Şale- Bildiriler**, İstanbul 1985, s. 89-96.
- _____, “19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaury / R.

- _____ , D’Aronco”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi-Sempozyum 17-18 Aralık 1992**, yay. haz. Zeynep Rona, İstanbul 1993, s. 146-158.
- _____ , “Yıldız Sarayı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII (1994), 520-527.
- BATUR, Afife-Selçuk Batur, “İstanbul’da 19. Yüzyıl Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayûnlar”, **I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981**, İstanbul 1981, s. 331-341.
- BAYKAL, Buket, “Osmanlı Porselen Sanatı”, **İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2000.
- BAYRAKTAR, Nedret, “Topkapı Sarayı Müzesindeki İstanbul Manzaralı Yıldız Porselenleri”, **Sanat Dünyamız**, V/15 (Ocak 1979), s. 29-33.
- _____ , “Kadın Tasvirli Yıldız Porselenleri”, **Sanat Dünyamız**, VIII/23 (1981), 2-6.
- _____ , **İstanbul Cam ve Porselenleri**, İstanbul 1982.
- _____ , “Sultan II. Abdülhamid’e Gelen 25. Cülûs Hediye Defteri”, **Tarih ve Toplum**, IV/21 (Eylül 1985), s. 12-19.
- _____ , “Yıldız Porselenleri”, **Milli Saraylar Koleksiyonu’nda Yıldız Porseleni**, İstanbul 1998, s. 22-35.

- BAYRAM, Sadi, “Yıldız Çini Fabrikasına Ait Birkaç Vesika”, **Suut Kemal Yetkin’e Armağan**, Ankara 1984, s. 101-105.
- BAYTAR, İlona, “Kaiser II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”, **İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm**, İstanbul 2009, s. 59-95.
- BOYAR, S. Pertev, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri**, Ankara 1948.
- BULUŞ, Abdülkadir, “Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul 2000.
- CANDEMİR, Murat, **Yıldız’da Kaos ve Tasfiye**, İstanbul 2007.
- CEZAR, Mustafa, **Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul 1971.
- CHMIELOWSKA, Danuta, “Lehistan Kralı Tarafından Sultan I. Abdülhamit’e Sunulan Belweder İmalathanesi (Servis Türk) Adlı Yemek Takımı”, **Birinci Milletlerarası Türk Çini ve Seramik Kongresi 6-11 VII 1986 Kütahya- Bildirilerin Türkçe Özeti**, İstanbul 1989, s. 65-67.
- CHURCH, Arthur Herbert, **English Porcelain of the Eighteenth Century**, London 1911.

- CİHAN, Ahmet, “Geleneksel Sistemin Modernize Edilme Sürecinde Osmanlı Devleti ile Dış Dünya Arasında Gerçekleştirilen Hediyeleşme”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 164 (Ekim 2006), s. 147-159.
- COŞANSEL, Demet, “19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Fransız ve Yıldız Porselenleri”, **MS Milli Saraylar**, sayı 3 (2006), s. 133-144.
- ÇAKMAK, Sevim, “Sultan II. Abdülhamid’in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2000.
- DEMİREL, Fatmagül, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler**, İstanbul 2007.
- DERİNGİL, Selim, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde <İmaj> Saplantısı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992- Bildiriler**, İstanbul 1994, s. 149-162.
- DİEZ, Ernst, **Türk Sanatı Başlangıcından Günümüze Kadar**, çev. Oktay Aslanapa, İstanbul 1946.
- EİSENHART, Dietrich v., “Porselen ve Türk Ham Maddelerinden İstifade Suretiyle İmalı”, **MTA Dergisi**, sayı 55 (1960), s. 92-101.

- ELDEM, Edhem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1999.
- ENGİN, Vahdettin, “II. Abdülhamit’in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000- Bildiriler**, İstanbul 2002, s. 141-149.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı’nda Bayram Törenleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul 2006, s. 573-594.
- EZGÜ, Fuad, **Yıldız Sarayı Tarihçesi**, İstanbul 1962.
- FRESNE-CANAYE, Philippe du, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.
- “Friglerden Günümüze Bir Seramik Merkezi: Kütahya”, **Seramik**, sayı 11 (2000), s. 16-18.
- GENCER, Ali İhsan, “Dünya Basınında II. Wilhelm’in Kudüs ve Şam Ziyareti ve Gösterilen Tepkiler”, **Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 15, Süha Gönay ve Sabahattin Güllülü’ye Saygı**, İstanbul 2006, s. 282-296.
- GEORGEON, François, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Boğaziçi”, **İA**, II (1961), 671-692.

- GRUBE, Ernst J., “New York’ta Metropolitan San‘at Müzesinde ve Mr. James J. Rorimer’in Özel Koleksiyonunda Bulunan Türk Seramik İşçiliği Şaheserleri”, çev. Ahmet Uysal, **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara 1962, s. 198-216.
- GÜRAN, Tevfik, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, **150. Yılında Tanzimat**, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 235-257.
- HASLİP, Joan, **Bilinmeyen Yönleriyle Abdülhamid**, İstanbul 2009.
- IBOLYA, Gerelyes - Kovács Orsolya, **An Unknown Orientalist, The Eastern Ceramics Collection of Miklos Zsolnay**, Pecs 1999.
- _____, **Sınırları Aşan Sanat, Zsolnay Koleksiyonu’nda Türk Seramikleri ve Oryantalizm**, İstanbul 2000.
- “II. Abdülhamid’in Kermes’i”, **Tarih ve Toplum**, I/5 (Mayıs 1984), s. 28-29.
- İLGÜREL, Sevim, “Yıldız Köşkü”, **İslâm Ansiklopedisi**, XIII (1986), s. 423-428.

- İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi**, haz. Mehmet Genç-Mehmet Mazak, İstanbul 2000.
- İSLİMYELİ, Nüzhet, **Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi**, II, Ankara 1969.
- İZER, Feryal, “Kaiser Wilhelm’in İstanbul’u Ziyareti ve Şale Kasr-ı Hümâyûnu”, **Tarih ve Toplum**, XIII/73 (Ocak 1990), 11-15.
- KARACA [ÇALIŞKAN], Filiz, “Osmanlı Devleti’nde Teşrifât Kalemî ve Teşrifâtçılık”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1989.
- _____, “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul 1997.
- KAZGAN, Haydar - Sami Önal, **İstanbul’da Suyun Tarihi**, İstanbul 1999.
- KÂZİM, Musa, “Darbhânenin Ahvâl-i Dahiliyyesi”, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, yıl 2, cüz 9, t.y., s. 551-557.
- KESKİN, Özkan, “Orman ve Ma‘âdin Nezâreti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul 2005.
- KIRIMLI, Faik, “İstanbul Çiniciliği”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, XI (1981), İstanbul 1982, s. 95-110.
- KOCABAŞ, Hüseyin, **Porselencilik Tarihi**, Bursa 1941.

- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İstanbul 2004.
- KÖKDEN, Mustafa, “Yıldız Çini ve Porselen İşletmesi’nde Porselen Üretimi ve Reçete Geliştirme Çalışmaları”, **İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1994.
- KUBAN, Doğan, **100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi**, İstanbul 1988.
- KURAN, Ercümen, **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821**, Ankara 1968.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülhamid II”, **DİA**, I (1988), 216-224.
- KÜÇÜKERMEN, Önder, **Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası**, İstanbul 1987.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXVII/1-2 (1989), 199-231.
- _____, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul 1994.
- LECOMTE, Pretextat, **Türkiyede Sanatlar ve Zeneatlar Ondokuzuncu Y.y. Sonu**, baskıya hazırlayan

- Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, no. 59, t.y.
- MCCULLAGH, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri**, çev. Nihal Önoğlu, İstanbul 2005.
- Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Yıldız Porseleni**, haz. Önder Küçükerman-Nedret Bayraktar-Semra Karakaşlı, İstanbul 1998.
- Milli Saraylar Yıldız Çini ve Porselen İşletmesi**, İstanbul 2007.
- NEAVE, Dorina L., **Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim**, çev. Neşe Akın, İstanbul 2008.
- NİRVEN, Sadi Nazım, **İstanbul Suları**, İstanbul 1946.
- OGAN, Aziz, "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü II", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, sayı 62 (Mart 1947), s. 8-21.
- ORGUN, Zarf, "Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim", **Tarih Vesikaları**, I/6 (1942), 407-413.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul 2008.
- Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi**, İstanbul 1983.
- OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)**, İstanbul 1986.

- OZANSOY, Halit Fahri, **Eski İstanbul Ramazanları**, İstanbul 1968.
- ÖNEY, Gönül, **Türk Devri Çanakkale Seramikleri**, Ankara 1971.
- ÖRİKAĞASIZÂDE Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri ve Saray İdaresi**, haz. Ali Adem Yörük, İstanbul 2007.
- ÖZ, Tahsin, “Yıldız Çini Fabrikası”, **Arkitekt**, XV/161-162 (İstanbul 1945), 107-110.
- ÖZCAN, Abdülkadir - İlhan Şahin, “II. Abdülhamid’in Husûsî Mektub ve Telgrafları”, **Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı, sayı 34 (1983-84), İstanbul 1984, s. 417-474.
- PAZI, Mukaddes, “Topkapı Sarayı Müzesinde Avrupa Porselenleri Koleksiyonu”, **Kemal Çığ’a Armağan**, İstanbul 1984, s. 165-174.
- PINAR, İlhan, “Kayzer II. Wilhelm’in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu’nun Osmanlı’ya Yönelimi Üzerine”, **Tarih ve Toplum**, XX/120 (Aralık 1993), 38-41.
- “Porselen”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, III (1997), 1499-1502.
- RABY, Julian - Nurhan Atasoy, **İznik Seramikleri**, London 1989.
- Ramazan Kitabı**, haz. Özlem Olgun, İstanbul 2000.

- SABUNCUZÂDE Luis Alberi, **Sultan II. Abdülhamîd'in Hâl Tercümesi**, yay. haz. Mahir Aydın, İstanbul 1997.
- SAKİN, Orhan, **Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri**, İstanbul 2002.
- “Salisbury”, **Meydan Larousse**, X (1972), 882.
- SHAW, Wendy M. K., **Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, çev. Esin Soğancılar, İstanbul 2004.
- SİRER, Münir, “II. Wilhelm'in II. Abdülhamid'i Ziyaretine Dair Bir Belge”, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 12 (1977), s. 63-72.
- Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999⁵.
- SÖNMEZ, Zeki, “Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler”, **Osmanlı'da Çini Seramik Öyküsü**, editör Ara Altun, İstanbul, t.y., s. 215-221.
- SUN, Selim, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Ankara 1965.
- ŞAHİN, Faruk, **Seramik Sözlüğü**, İstanbul 1983.
- ŞAKİR, Ziya, **Sultan Abdülhamid'in Yunan Zaferi ve Gizli Siyaseti**, İstanbul 1994.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N., “Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in Yurdumuzu Ziyaretleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 6 (1972), s. 20-27.

TALAY, Aydın,

Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid,
İstanbul 2007.

**Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su
ve Kanalizasyon Sorunu,** İstanbul 1983.

TAVİLOĞLU Nur-Nedret Bayraktar, “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki Bir
Album ve Yıldız Porselenleri”, **Sanat Dünyamız,**
IX/28 (1983), 13-17.

TERZİ, Arzu T.,

“XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye
İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)”, **Tarih
Enstitüsü Dergisi,** sayı 16 (1998), s. 109-119.

_____,

Hazine-i Hassa Nezareti, T.T.K. yay. Ankara
2000.

_____,

“Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni
Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar”, **T.C.
İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Uluslararası
Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25
Mayıs 2001, Bildiriler,** İstanbul 2001, s. 21-34.

_____,

**Bağdat-Musul’da Abdülhamid’in Mirası
Petrol ve Arazi,** Timaş yayınları, İstanbul 2009.

_____,

“XIX. Yüzyılda Üsküdar Çayırıları’nın Asıl
Fonksiyonu Üzerine Bir Araştırma”, **Üsküdar
Sempozyumu VI, 6-9 Kasım 2008,** İstanbul
2009, s. 403-414.

- TOLUN, Raşit, “İnce Seramik Ham Maddeleri ve Porselen İmali”, **Madencilik Dergisi**, II/7 (Mayıs 1962), 439-444.
- TURHAN, Nejat, **İstanbul Depremi**, yay. haz. Ahmet Demirhan, İstanbul 2006.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması”, **Osmanlı**, II, Ankara 1999, 430-440.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul 2000⁵.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, tamamlayıp yay. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, İstanbul 1965.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “II. Sultan Abdülhamid’in Ha‘lî ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar”, **Belleten**, X/40 (Ekim 1946), 705-748.
- _____, “Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref (Sanatkârlar) Defteri”, **Belgeler**, XI/15 (1986), 23-76.
- _____, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1988³.
- ÜNAL, İsmail, “Çin Porseleni Üzerindeki Türk Târsiâtı”, **Türk San‘atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I**, İstanbul 1963, s. 677-714.

ÜREKLİ, Fatma,

“Sanayi-i Nefise Mektebi’nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 1997.

_____,

İstanbul’da 1894 Depremi, İstanbul 2000.

“Wilhelm II”, **Meydan Larousse**, XII (1973), 664.

YETKİN, Şerare,

Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986².

“Yıldız Porselenleri”, **Sanat Ansiklopedisi**, V, 2238.

YILMAZ, Gülgün,

“Batılılaşma Dönemi Osmanlı Armağan Geleneğinde Porselenin Yeri”, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/1 (2008), 95-112.

ZONARO, Fausto,

Abdülhamid’in Hükümdarlığında Yirmi Yıl Fausto Zonaro’nun Hatıraları ve Eserleri, haz. Cesare Mario Trevigne-Erol Makzume, çev. Turan Alptekin-Lotte Romano, İstanbul 2008.

SÖZLÜKLER

Ferit Devellioğlu,

Osmanlıca - Türkçe Lügat, Ankara 2001¹⁸.

Türk Dil Kurumu,

Türkçe Sözlük, c. II, Ankara 1996⁹.

ZABIT CERİDELERİ VE SALNÂME

Meclis-i Meb’usan Zabıt Cerideleri, devre 1, ictima senesi 3, c. IV, VII, Ankara
1986, 1991.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, LXVI (1327), İstanbul 1327.

EKLER

EK 1

Hadika-i Şâhânelerinde Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nun Haricen Bir Kısımının
Manzarası

(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90552/83)

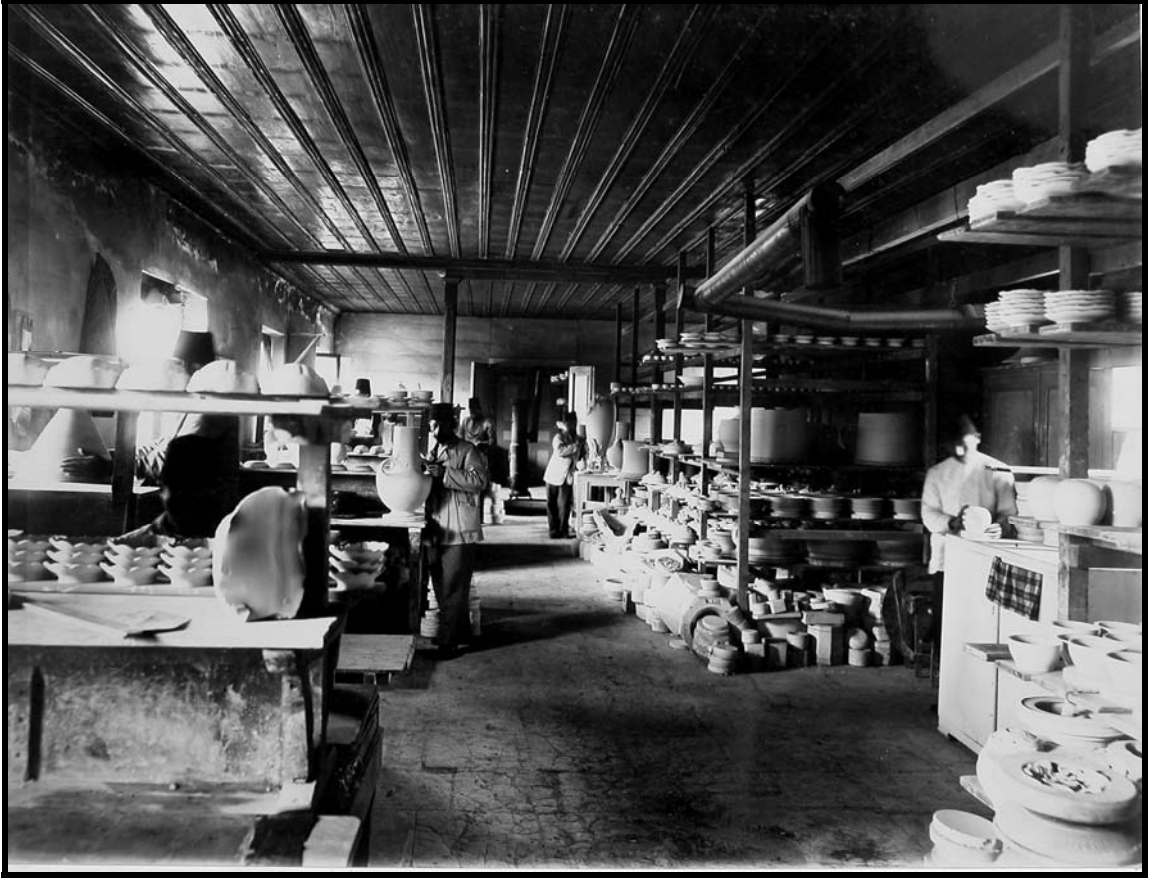
EK 2

Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nun Ameliyathânesi
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90552/84)

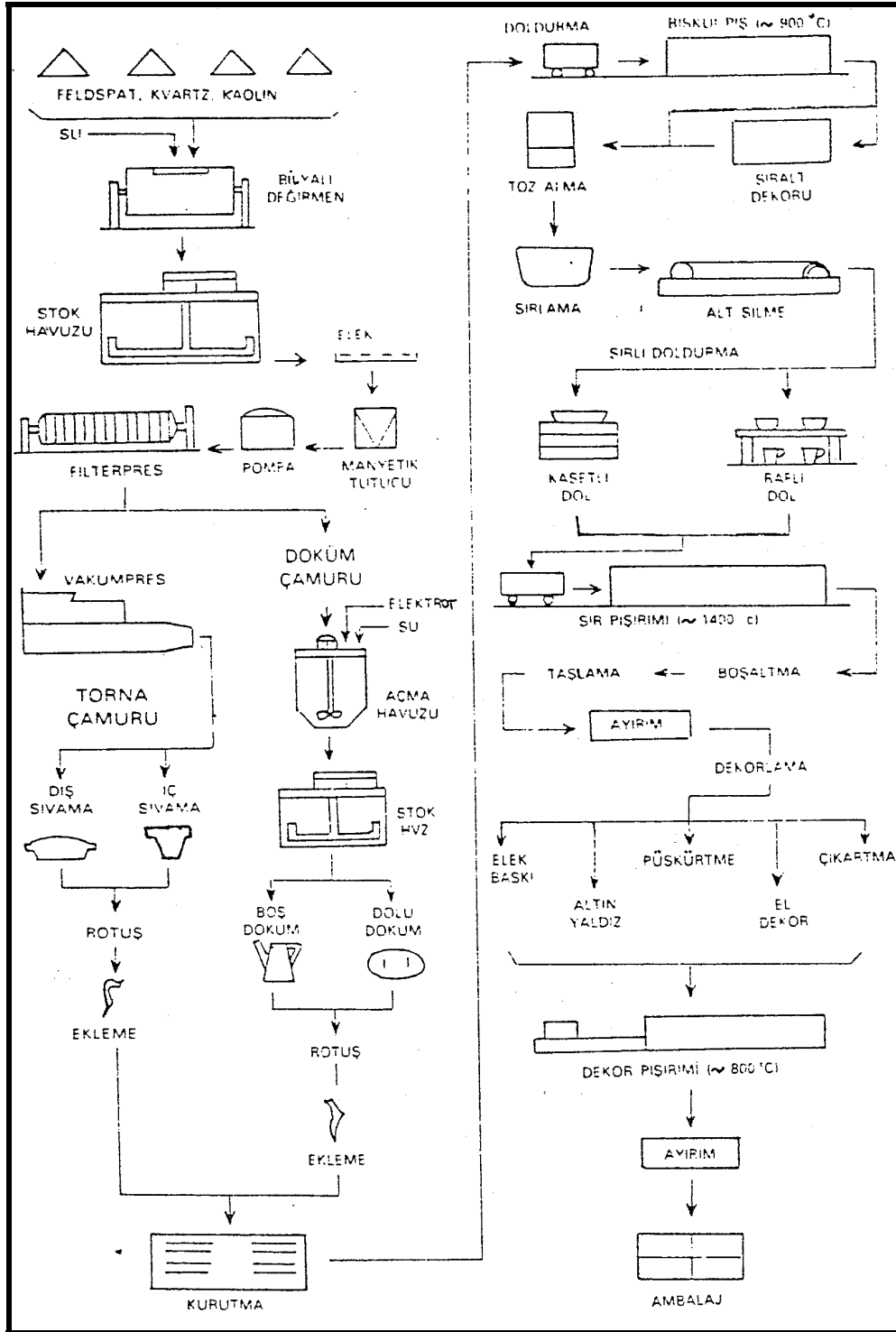
EK 3

Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nun Ameliyathânesi
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90552/85)

EK 4

Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nun Mamul Eşya Odası
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90552/86)

EK 5
Porselenin İmal Safhaları
(Kökden, a.g.t., s. 29)

EK 6

Yıldız Porselen Fabrikası Mamullerinden Bir Örnek
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90525/6)

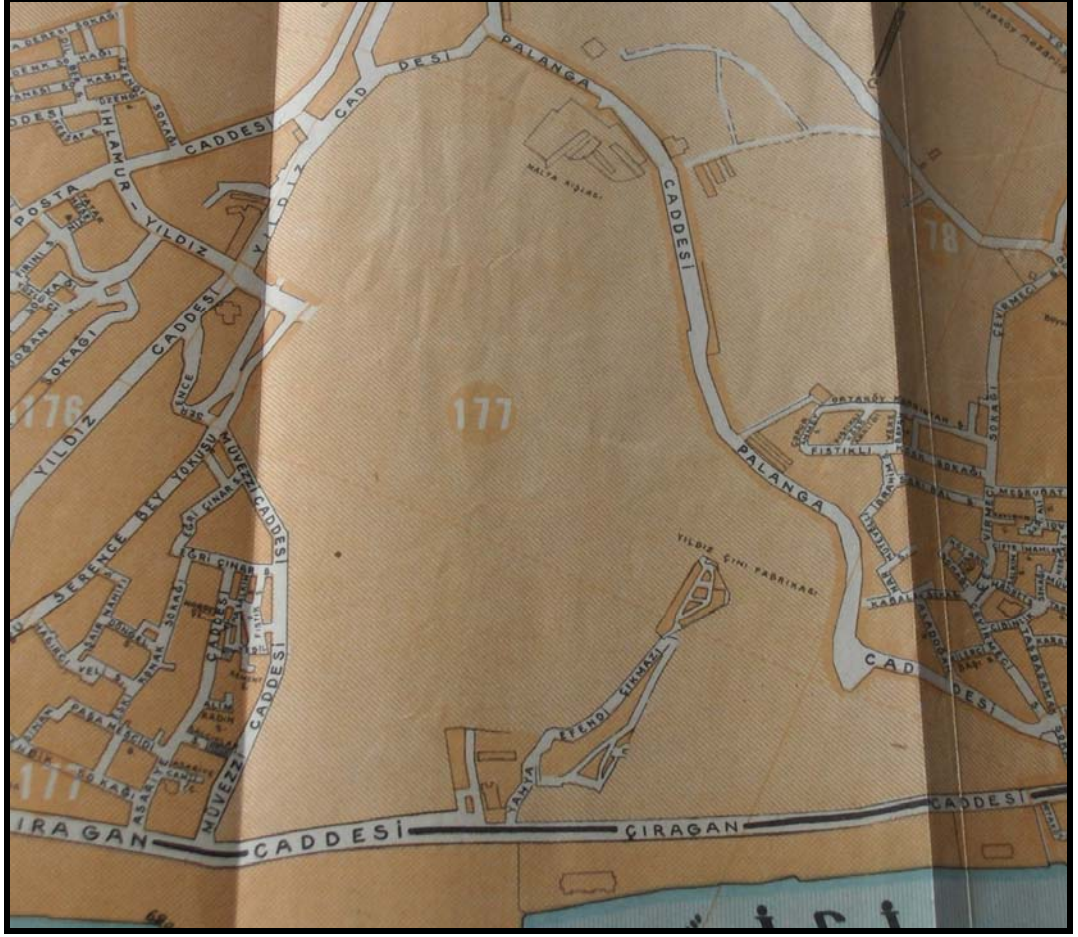
EK 7

Yıldız Porselen Fabrikası Mamullerinden Bir Örnek
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90525/8)

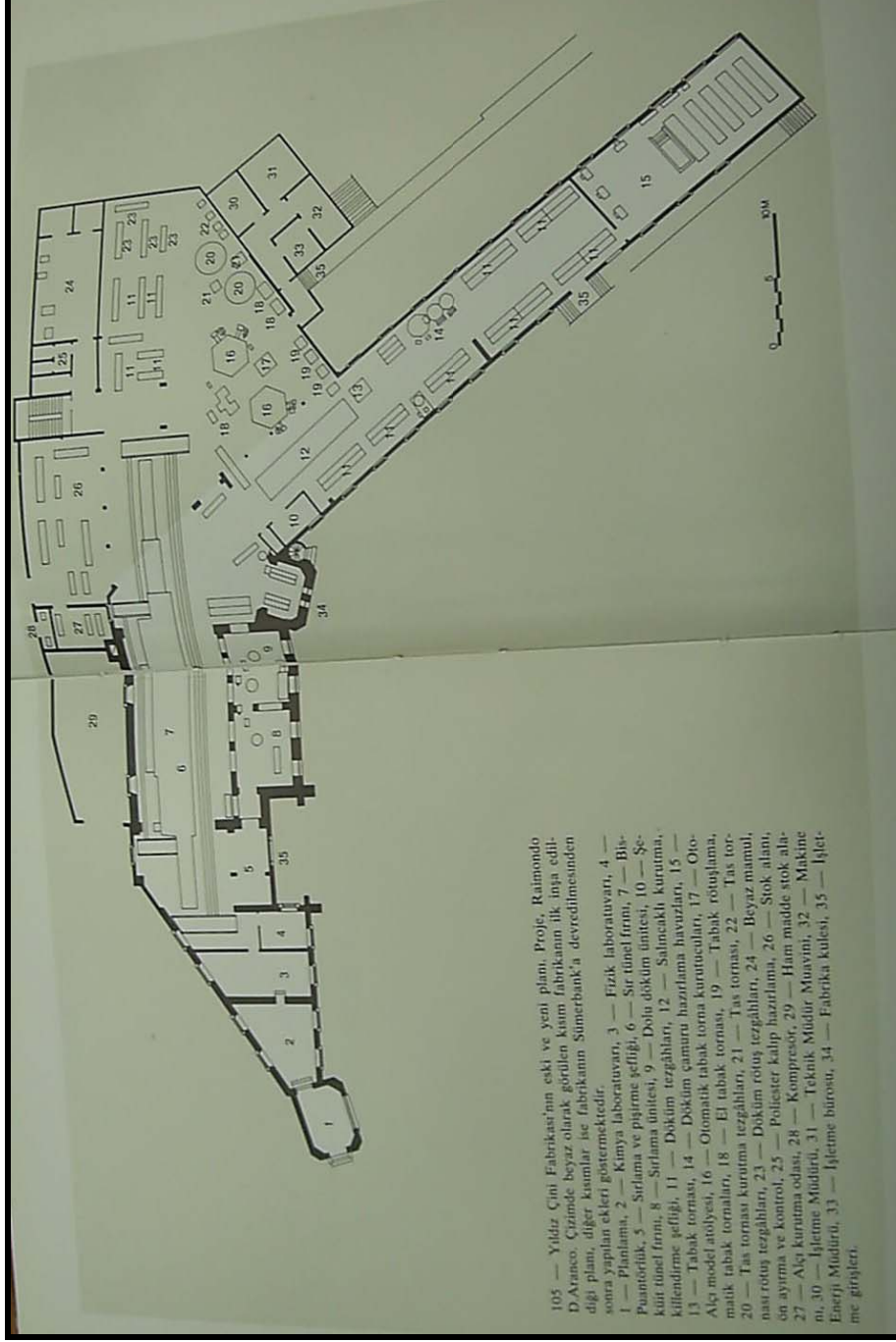
EK 8

Yıldız Porselen Fabrikası Mamullerinden Bir Örnek
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, no. 90525/30)

EK 9

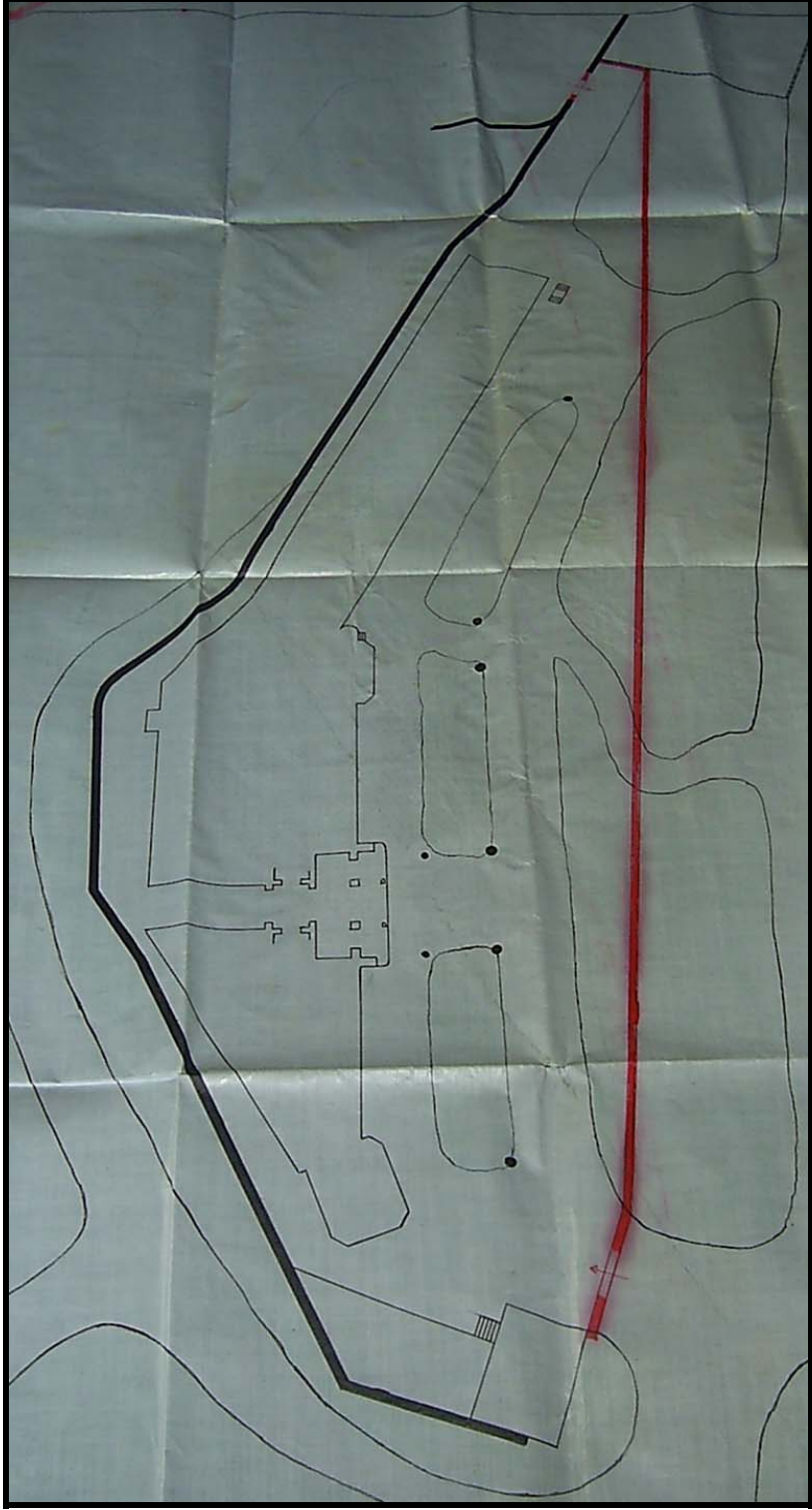
Yıldız Porselen Fabrikası'nın Yeri
(İstanbul Şehir Rehberi, İstanbul 1934, Plan 20 Beşiktaş Kazası)

EK 10

Yıldız Porselen Fabrikası'nın Eski ve Yeni Planı

(Önder Küçükerman, Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çinî Fabrikası, İstanbul 1987, s. 174-175)

EK 11
Yıldız Porselen Fabrikası'nda Yapılacak Olan İlaveleri Gösteren Plan
(İ.MBH, dosya no. 4, 1328.Z.21, belge no. 3)

sa démission de l'emploi qu'il occupe à
la Fabrique Impériale, il est entendu que
son traitement cessera à partir du jour où
sa démission aura été donnée et que M.
Tharet perdra par ce fait, tout droit à
son rapatriement.

Article 5. Si par une cause indépendante de la
conduite de M. Tharet l'administration
pouvait ven de se priver de ses services,
elle s'engage à lui payer intégralement le solde
restant sur le montant de son engagement.

Article 6. Si par l'inconduite de M. Tharet l'ad-
ministration se voit obligée de se priver
de ses services, il ne sera dû à M. Tharet
ni solde ni traitement.

Article 7. M. Tharet prend l'engagement de former
dans l'ordre des bureaux pour lesquels il est
engagé à la Fabrique Impériale et de fa-
briquer la porcelaine de la Fabrique en
y employant la terre indigène.

Fait en double à Constantinople

Le 3 Mars 1896.
Tharet L. Am...
Mmes...
ce se l'agencement
changé de l'administration
ce la Fabrique de
Selim Selimov

EK 14

Mösyö Tharet ile Yapılan Kontratın Fransızca Aslı
(HH.THR, 807/75, belge no. 1)

EK 15

Mösyö Tharet'nin Şikâyet Mektubu
(Y.PRK.HH, 38/50)

Atebe-i süreyyâ-mertebe-i hazret-i veliyyü'n-ni'amîye

Cenâb-ı Rabb-ı Mennân mahzâ eser-i rahmet-i Rahman olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhîlerine mâdâmü'l-melvân kemâl-i muvaffakiyyet ve âfiyetle serîr-i saltanat-ı muazzama-i Osmâniyyede kâim ve kâmrân buyursun âmîn.

İbtidâ-yı emirde Nadir Ağa kulları vasıtasıyla sipâriş buyurulan işlerin bu ana değin te'hîrâta uğradığından dolayı afv-ı şâhânelerini tasaddî ve niyâz eylerim. İrâdât-ı mekârim-gâyât-ı hazret-i şehriyârîlerinin şeref-vurûdu akabinde işe başladı isem de Selim ve Nazım ve Vasfî Paşalar kullarının müteaddid ve mütenevvî' entrikalarıyla semere-i sa'y ü gayretim mahv ü perîşan olup gitmekte idi. Bir taraftan işçileri kullarına mu'âvenetden ve itâ'atten men' ettiler diğer taraftan yaptığım işleri bozmak üzere mükâfâtlar va'ad ettiler. Bir dereceye kadar fırıncı Osman'a san'atı öğretmiş olduğum halde paşaların teşvîkâtıyla hak-pây-ı veliyyü'n-ni'amîlerine mahsûs olan işlerimi bozmak sûretiyle teşekkürâtını beyân eyledi şu hâl-i nâ-becânın devâmını men'e çalışdım bundan dolayı da envâ' hakâretlere hedef oldum öldürülmek üzere tehdîd edildikten başka Vasfî Paşa hazretlerinden dayak da yedim velini'metimin fabrika ve hizmetine olan hürmetimden nâşî müdâfa'ada bile bulunmadım. Yapılan işleri fırında pişirirken iki def'a bozdular mecburî yeniden başladım ve sipârişât-ı şâhânelerini vücûda getirmek üzere bin dürlü mevânî'e uğrayarakdan çok çalışdım ve yine bozulmak tehlikesine geldi ise de bu def'a vücûd bulmasına izn-i Hudâ ta'alluk etmiş olmalı ki bozmağa muvaffak olamadılar. Sipârişât-ı mesrûre bundan üç mah akdem ikmâl ve itmâm edilmiş oldukları halde paşalar hazerâtı el-yevm hak-pây-ı şâhânelerine takdîm etmediler. Bundan tahmînen altı mah akdem Tahsin Paşa kulları vasıtalarıyla takdîmine cür'et kılınan raporda memâlik-i şâhânelerinde porselen yapmak için lâzım olan toprak ve ma'denlerin en âlâsı var iken bir çok paralar sarf ederek Fransa'dan getürmeğe lüzûm olmadığı arz olunmuş idi fakat bu babda kimesne bir şey demediği cihetle mezkûr raporun manzûr-ı şâhâneleri olup olmadığı mechûlumdür. Bundan on beş gün akdem fabrikanın levâzımât ve masârifâtına dâir bir rapor tanzîm etmecliğimi paşa-yı müşârunileyh hazretleri emr ettikleri zaman evvelki raporumun takdîm edilip edilmediğini suâl etti isem de cevâb vermediğinden bu def'aki taleb ettiği raporu da kendüsüne vermedim. Selim ve Nazım Paşalar hazerâtı bundan sekiz gün akdem porselen hamurunu yapmak için fabrikaya lâzım olan makineleri suâl ettiler bu suâli akallî bir mah mukaddem îrâd buyursalar idi şimdide mahalline yazılmış cevabı da gelmiş olur idi ma'mâfih bu husûs hakkında Fransa'ya yazup makinelerin resimleriyle fi'âtlarını istedim vurûdu akabinde fi'âtları ile mezkûr resimleri ve porselen i'mâli için elzem olan masârifât defterini irâdât-ı şehriyârîlerini te'hîrâta uğratan paşalara emniyetim münselib olduğu cihetle kemâl-i iftîhârla hak-pây-ı şâhânelerine takdîme ictisâr eyliyeceğim. Hizmet-i şâhânelerinde bulunmak şerefiyle mübâhî olduğum bir zamanda ve işimin başında bulunduğum esnada Allah ile velini'metimi ve bir de kendülerinin ta'yîn ve irâe buyuracakları zâtdan başkasını tanımak arzu etmem fabrikayı ma'mûr ve ihyâ etmek isterim ve çok da iş çıkarabilirim fakat fabrikanın şu hâl-i esef iştîmâli ile çok işlerden geri kalup

muvaffak olamıyorum. Dokuz seneden beri fabrikanın san'ata müte'allik işlerini idare etmekteyim. İlk geldiğimde Fransızlar da dâhil olduğu halde ancak sekiz işçi var idi şimdi elli işçi vardır. En mühim işler taraf-ı kemterânemden i'mâl edilmektedir Türk işçi ve şâkirdlerim var ki pek iyi çalışıyorlar. İ'mâlât için malzeme-i kâfiye verilir ise fabrikanın terakki edeceği şübheden vârestedir fakat ma'a't-teessüf çok şey noksan olduğundan i'mâlât da sekte-dâr oluyor. Fabrika ve fırını gayet küçükdür modeller ve kalıplar sığmıyorlar ve kırılıyorlar her halde tevsî'an tecdîdi lâzım gelir. Bundan beş sene akdem daha büyük bir fırının malzemesi Fransa'dan celb edildi ve ol tarihten beri bir tarafa atılıp çürüdülmektedir. Kulları fabrikaya Nazım Paşa'dan evvel geldim bu gün fabrikanın muhasebeciliği vazifesini ifâ etmekde bulunan Yusuf Efendi işçileri iğfâl töhmetiyle ol zaman tard edilmiş ve ol tarihte kâimmakam bulunan Nazım Paşa mumâileyh Yusuf Efendi'nin makamına kâim olmuş idi şu hâle nazaran Yusuf Efendi'nin direktör olmadığı halde direktörlük etmiş olduğu anlaşılıyor buna mümâsil ahvâl fennen kat'ıyyen tecvîz olunamaz çünkü san'atdan ve işden zerre kadar haberleri yoktur. Nazım Paşa kullarının dahi işden haberi olmadığı şöyle dursun fabrikaya bile ancak on beş günde bir def'a gelebiliyor. İşte fabrikanın adem-i terakkisiyle yaptığım işlerin zât-ı şâhânelerine irâe edilmeyüp ketm edilmesinin esbâbı bundan ibâretdir. Selim Paşa kullarının elinde bir çocuk oyuncağı gibiyim. Memâlik-i şâhâneleri toprağıyla yapılan işleri mu'âyene etmek üzere Benkofski Paşa kulları iki def'a fabrikaya geldi ve yapmış olduğum gayetle nefis fincanları gördü takdîr ve tahsîn eyledi sanki nazarı isâbet etmiş ki ma'a't-teessüf gözden nihân oldular. Devlet-i aliyyeleri toprakları ile birinci nev'den olmak üzere i'mâl eylemiş olduğum ma'mûlâtıdan ma'tabak bir fincan ve bir de sigara tablasını işbu rapor-ı abidânemle takdîme cür'et eyledim. Donanma münâsebetiyle hak-pây-ı şâhânelerine tabaklarıyla berâber bir düzine fincanı ve bir de sipariş buyurulan çay takımını takdîm edeceklerdir mezkûr çay takımı isâbet etmiş ise de fırının uygunsuzluğu münâsebetiyle biraz duman kapmışdır. Toprağı olmadiği için ziyâde iş çıkaramıyorum. İ'mâlâtım bundan böyle pašalar tarafından ketm edilememek üzere bilâ-vasıta hak-pây-ı veliyyü'n-ni'amîye takdîm etmekliğime veyahud ol babda emin bir şahıs ta'yîn ve irâesine müsâ'ade-i aliyye-i hazret-i şehinşâhîleri şeref-tevârüd eder ise kendümü bendegân-ı şâhânenin en bahtiyârlarından add edeceğim. Yed-i kemterânemde Selim Paşa imzâsıyla mümza müteaddid mukâvelenâmeler vardır her ne zaman irâde buyurulur ise manzûr-ı şâhâneleri olmak üzere takdîmine muntazır olduğumun arzına ibtidâr kusur ise de husûsât-ı ma'rûzanın hayyiz-i husûle gelmesi ancak irâde-i merâhim-âde-i hazret-i mülkdârîlerinin inâyet-efzâ-yı sudûr buyurulmasına mütevakkıf olmağın ol babda ve katıbe-i ahvâlde emr ü ferman ve inâyet-i bî-pâyân şevketlü kerâmetlü cemî'-i âleme merhâmetlü padişahımız velini'met bî-imtinân efendimiz hazretlerindir.

Abd-i mülûkleri

Çini Fabrika-i Hümâyûnunda i'mâlât-ı sînâ'ıyye müdürü

Piyer Tare kulları

(Pierre Tharet)

EK 16

Mösyö Moreau'nun Porselen Toprağı ile İlgili Raporu
(Y.PRK.OMZ. 1/7, belge no. 1)

Hazine-i Hassa ve Ma'den-i Şâhâne Serçaşnisi Mösyö Moreau'nun raportosu
tercümesidir.

Mülhakâtıyla Ticaret ve Ziraat Nezâreti mektubculuğu tarafından bu kere âcizlerine i'tâ olunan bir nev' beyaz toprak numûnesi muâyene olundukda bunun "kaolin" ya'ni Avrupa'da envâ' tabak ve çanak ve bu misillü eşya i'mâl olunur "porselen" ma'deni idiğü tebeyyün eylemiştir.

Ma'den-i mezkûr hadd-i zâtında "kil" envâ'ından biri olup su ile yoğuruldukda iyi bir hamur istihsâl edilir.

Fakat "kaolin" denilen madde-i ma'deniyye ale'l-umûm tabi'atda bir mıkdar taş ve sâir mevadd-ı ecnebiyye ile mahlût bulunduğundan işbu mevadd-ı ecnebiyyenin tefrîki için mezkûr "kaolin" ma'deni su ile ve diğer bazı ameliyyât-ı cüz'iyeye iânesiyle tathîr edilüp tasfiye olunur.

"Kaolin" ma'deninin yüzde kırk yedi cüz'ü "silis" ve kırk cüz'ü "alumin" ve iki buçuk cüz'ü "potas" ve on buçuk cüz'ü "su"dan ibârettir.

Fransa'da "Limoj" şehri civarında [bir] "kaolin" ma'deni mevcûd olup bu ma'denden ihrâc olunan mevadd ol taraflarda bulunan bir hayli "porselen" fabrikalarında kullanılmaktadır. Saksonya'da dahi bir "kaolin" ma'deni vardır ve orada da bununla ma'lûm olduğı üzere tabak ve sâire i'mâl edilir.

İngiltere'nin "قورنوال" vilayeti dâhilinde vaki "kaolin" ma'denlerinin ihrâcâtı dahi küllîdir.

Fransa memâlikine memâlik-i ecnebiyyeden senevî seksen ile doksan bin tonilato raddesinde "kaolin" idhâl edilmekte ve bunlar İngiltere ve Almanya ve Rusya ve hatta Amerika'dan bile getirilmektedir ve mezkûr "kaolin" ma'deninin bin kilogram veznindeki beher tonilatosunun kıymeti cinsine göre hesâb-ı mütevassıt üzere altmış frank kadardır. "Kaolin" ma'deni Fransa memâlikine yine Fransa sefâin-i ticariyyesiyle nakl edilecek olur ise hükûmet tarafından hiçbir namla resm talep olunmaz fakat sair ecnebî sefineleri ile gönderilecek olur ise beher tonilatosundan on frank resm-i duhûliyye ahz olunur.

29 Eylül 1881

Mahall-i imza

Hazine-i Hassa ve Ma'den-i Şâhâne Serçaşnisi
Moreau